T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK MÛSİKİSİ'NDE HAFIZ OSMAN DEDE

Berkant KOŞAR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Türkan UYMAZ

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Türk Mûsikisi'nde Hafız Osman Dede" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2019

Berkant KOŞAR

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türk Mûsikisi'nde Hafız Osman Dede

Berkant KOŞAR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Araştırmamız Türk Mûsikisi'nde Hafız Osman Dede'nin hayatı, eser incelemesi, literatür ve arşiv taraması ile incelemeye aldığımız eserler kullanılarak yapılmıştır.

Araştırmamız giriş bölümü ve devamında üç alt bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; araştırmanın önemi ve amacı, araştırmanın yöntemi ve sınırlılıkları ile ulaşılan kaynakların değerlendirilmesi bilgilerine yer verilmiştir.

Birinci bölümde; Hafız Osman Dede dönemi Osmanlı mûsikişinaslarına bir bakış altında Hafız Osman Dede dönemi Türk Mûsikisi, Musul'da Türk Mûsikisi ve Hafız Osman Dede'nin mûsiki çevresi incelenmiştir.

İkinci bölümde; Türk müziğinde hafızlık geleneği altında hafızlık tanımı, geleneği, sistemi, eğitimi ve mûsiki ile ilişkisi ile Türk mûsikisinde önemli hafız mûsikişinaslar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Musullu Âmâ Hafız Osman Dede'nin hayatı ayrıntısı ile incelenmiştir. Hayatı biyografik olarak sunulmuş, ailesi, eğitimi, tasavvuf ve din ile olan münasebeti, ilmi eserleri gibi bek çok konu üzerinde durularak kendi hayatı ve dönemsel şartlarına ilişkin fikir oluşması sağlanmıştır. Bununla beraber Hafız Osman Efendi'nin günümüze ulaşan eserleri araştırılarak kaynak teşkil edecek şekilde derlenmiştir.

Çalışmada Arapça ve İngilizce olan kaynaklarımızın çevirisi mümkün olduğunca birebir Türkçe dil yapısı ile örtüştürülmüştür. Arapça ve İngilizceden Türkçeye çeviride bazı anlamların karşılığı bulunamamıştır. Bu sorun cümle ve

paragrafın genel anlam bütünlüğüne bakılarak anlamdaş kelimelerle çözülmeye çalışılmıştır.

Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, Hafız Osman Dede dönemi Osmanlı mûsikişinasları, Musul'da Türk mûsikisi ve Hafız Osman Dede'nin mûsiki çevresi değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Hafızlık geleneği ve Türk mûsikisinde önemli hafız mûsiki karşılaştırılmıştır. Musullu Hafız Osman Dede'nin hayatı ve Türk dini mûsikisine katkısı, dönemi ve bugüne bıraktığı izler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini Mûsiki, Mûsiki, Musullu Hafız Osman.

ABSTRACT

Master's Thesis

Hafez Osman Dede in Turkish Music

Berkant KOŞAR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History and Arts Program

Our research has been made by using Hafız Osman Dede's life, works, literature and archives in Turkish Music.

Our research consists of an introduction section and two sub-sections.

In the introduction section; the importance and purpose of the research, the method and limitations of the research and the evaluation of the sources reached.

In the first section; Hafız Osman Dede period Turkish music in Hafiz Osman Dede period, Turkish music in Mosul and Hafız Osman Dede's music were examined under an overview of Ottoman music musicians.

In the second part; Under the tradition of memory in Turkish music, the definition, tradition, system, education and relationship with music, and the important music in Turkish music are examined.

In the third section; The life of Amâ Hafız Osman Dede, who was born in Mosul, was examined in detail. His life was presented biographically and his ideas about his life and periodic conditions were created by focusing on many subjects such as his family, his education, his relationship with Sufism and religion, his scientific works. However, the works of Hafız Osman Efendi, which have survived to the present day, have been researched and compiled as a source.

In the study, the translation of our Arabic and English sources was overlapped with Turkish language structure as much as possible. In Arabic and English to Turkish translation, some meanings could not be found. This problem

has been tried to be solved with meaningful words by looking at the general meaning integrity of the sentence and paragraph.

In the conclusion and evaluation part, Ottoman Musikishinas of Hafiz Osman Dede period, Turkish music in Mosul and Musik environment of Musullu Hafiz Osman Dede were evaluated. However, Hafizlik tradition and important hafiz music in Turkish music were compared. Hafiz Osman Dede's life in Musullu and his contribution to Turkish religious music were evaluated through the period and the traces he left to the present day.

Keywords: Religious Music, Music, Hafiz Osman of Mosul.

TÜRK MÛSİKİSİ'NDE HAFIZ OSMAN DEDE

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
TABLOLAR LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAFIZ OSMAN DEDE DÖNEMİ OSMANLI MÛSİKİSİNE GENEL BAKIŞ

1.1. HAFIZ OSMAN DEDE DÖNEMİ OSMANLI MUSİKİSİ	5
1.2. MUSUL'DA TÜRK MÛSİKİSİ	10
1.2.1. Musul'un Önemli Şahsiyetleri ve Musul Hatıraları	13
1.3. HAFIZ OSMAN DEDE'NİN MUSİKİ ÇEVRESİ	16
1.3.1. Çevresi	16
1.3.2. Hafız Osman Dede'nin Hocaları	19
1.3.3. Hafız Osman Dede'nin Talebeleri	22

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK MUSİKİSİNDE HAFIZLIK GELENEĞİ

2.1. HAFIZLIK TANIMI, GELENEĞİ, SİSTEMİ, EĞİTİMİ VE MUSİKİ İLE İLİŞKİSİ 27
2.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Hafızlık, Eğitimi ve Tanımı 27
2.1.2. Kur'an'ı Kerim Tilaveti, Hafızlık ve Sistemi 29
2.1.3. Hafız Osman'ın Kur'ân, Din ve Mûsikî ile Karşılaşması 34
2.2. TÜRK MUSİKİSİNDE ÖNEMLİ HAFIZ MUSUKİŞİNASLAR 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAFIZ OSMAN'IN HAYATI VE TÜRK DİNİ MUSİKİSİNE KATKISI

3.1. MUSULLU AMA HAFIZ OSMANIN BİYOGRAFİK HAYATI (1854-1923) 42
3.1.1. Tasavvufi Hayatı 46
3.1.1.1. İstanbul ve Arap Ülkelerindeki Tasavvufi Hayatı 50
3.1.1.2. Hafız Osman ve Şeyh Ebu'l Hüdâ Arasındaki Bağ 51
3.1.1.3. Hafız Osman'ın Başka Ülkeleri Ziyaretleri 54
3.1.2. Doğu Müziği Öncüsü ve İlk Hocası 55
3.2. İLMÎ ESERLERİ 65
3.3. HAFIZ OSMAN EFENDİNİN DİĞER ESERLERİ 68
3.4.1. Hâfız Osman Efendi'nin Şairliği 68
3.4.2. Hâfız Osman Efendi'nin Günümüze Ulaşabilen Besteleri 72

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 77
KAYNAKÇA 78
EKLER

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa No
Say.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	Sayfadan Sayfaya
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
vb.	Ve benzeri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hafız Osman Efendinin Günümüze Ulaşan Besteleri Tablosu s. 73
Tablo 2: Musullu Hafız Osman Dede'nin Bestelerinde Kullandığı Makam Âdeti s. 74
Tablo 3: Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Usul Kullanım Âdeti s. 75
Tablo 4: Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Söz Yazar Sayıları s. 75
Tablo 5: Musullu Hafız Osman Dede Bestelerinde Form Adetleri s. 76

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Musullu Hafız Osman Dede'nin TRT Repertuarında Bulunan Eserlerine ait Nota Dokümanları ek s. 1

Ek 2: Musullu Hafız Osman Dede'nin Orijinal Plakları ek s. 19

Ek 3: Musullu Hafız Osman Dede'nin Yaşadığı Döneme ait Çeşitli Belgeler ek s. 20

Ek 4: Musullu Hafız Osman Dede Adına Çıkartılan Iraklılar Dergisinin Sayfaları ek s. 25

GİRİŞ

Müzik, insanlık kadar köklü bir tarihe sahiptir. İnsanın ince duygularını anlatan yolların en önemlilerinden biri olmuştur. Müzik eserlerinde işlenen konular, doğal olarak insanoğlunun yaşamında var olan ve onu etkileyen olayların yansımasıdır [1].

İlahi sanat deyince bunlardan en etkili olanlarından birinin müzik olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan mûsiki Türklerin İslamiyet'i ilk kabulünden beri geliştirip Selçuklu ve Osmanlı döneminde ve bugün dahi metafizik yönüyle ve insan ruhuna olan pozitif etkileri açısından önem arz etmektedir[2]. Türkler İslamiyet'ten önceki mûsikideki birikimlerini İslamiyet'i kabul ettikten sonra, özellikle tekkelerde yetişen sanatkârların eliyle manevi yönden olduğu kadar sanatsal açıdan da zirveye ulaşmışlardır[3].

Mûsiki insanlık tarihi sürecinde toplumlarda dini amaçlı kullanılmıştır. İslam toplumunda mûsikinin ibadetlerle ilişkilendirilmesi, insanlara manevi haz vermesi, Müslümanları coşturması için ilk faaliyetler, Hz. Peygamber döneminde başlamış, Ezanı ve Kur'an'ı güzel okuma gibi dini formlarda kendini göstermiştir.[4]

Eski Türklerin, belirli zaman aralıklarında dini amaçlı bazı törenler yaptıkları, bu törenlerde ve cenazelerden sonra yapılan yuğ (Eski Türklerin ölüleri için yaptıkları tören) etkinliklerinde dini içerikli müzik kullandıkları bilinmektedir. İslamiyet'te ibadet ve diğer toplumsal yaklaşımlarla ortaya konan ve gelişen mûsiki Türklerin İslamiyet'e girmesiyle birlikte Türk kültüründeki zengin mûsiki anlayışı ile birleşerek gelişmiştir.

Türkler müziği eğlence aracı olarak görmemiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki dönemlerde ve İslamiyet'i kabulünden sonraki dönemlerde müzik, hayatlarında olmuş ve hem nefis eğitimi, hem ruhsal gelişim hem de estetik tecrübe edinmek gayesiyle üretilmiş icra edilmiş ve dinlenilmiştir.[5]

---

[1] İrfan Karaduman. **Türklerin İslam İnancı İle Şekillenen Dinî Mûsiki Kültürü Ve Türleri,** Ordu üniversitesi Açık Arşiv Sistemi, 2014, Sayfa 142-150.
[2] Gülçin Yahya Kaçar. **Yunus Emre ve Türk Tasavvuf Mûsikîsi**, İSTEM, 2017, Sayı. 29, Sayfa. 41.
[3] Türkan Uymaz. **Türk Mûsikîsi Sahasında Şa'bânî Müntesibi Ve Şa'bânîlik İle Bağı Olan Mûsikîşinâslar** Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 33, Ocak 2019, s. 275.
[4] Akdoğan, s. 347.
[5] Banarlı, N. S., **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 276-277 .

Oluşan müzik kültürü ile bunu nesilden nesille aktarmak, her neslin bir öncekinden aldığı öğretiler, oluşan kültür ve inançla yoğurarak yeni eserler üretmesi, bunu gelecek kuşaklara aktarması bir dinamiktir. Bu dinamikliğin içerisinde mûsiki taşıyıcıları olarak niteleyebileceğimiz, bestekârlar, söz yazarları, icracılar gibi bek çok müzik insanı tarihin sayfalarında yer almış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu sanatkârlar yetenekleriyle, emekleriyle, yaratıcılıklarıyla müziğin bütün insani özelliklerini bünyesinde taşımıştır. Hafız Osman Dede'de bu sanatkârlar arasında önemli bir yer tutar.[6] Son dönem Osmanlı ve belki ilk dönem Cumhuriyet dönemi musikişinaslarından diyebileceğimiz Musullu Hafız Osman besteleri, hafızlığı, eserlerini araştırmak ve çok yönlü ilim kişiliği ile önem arz etmektedir. Musullu Hafız Osman Efendi ilmî kişiliği, eserleri, hafızlığı ve besteleri ile önem arz etmektedir Bu çalışma ile ilmî, kültürel ve sanatsal çalışmalarının, Musul ve İstanbul arasında nasıl bir sanat ve kültür köprüsü olduğunun ortağa çıkarılması, döneminde yaşamış sanatkârların, talebelerinin ve hocalarının tanıtılması ile eserlerinin ortaya çıkarılarak, günümüze ve geleceğe kazandırılması hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Literatürde Hafız Osman'ın hayatı, eserleri ve icracılığı üzerine çok kısıtlı atıflara rastlanmış, bilimsel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bazı ansiklopedik eserlerde ve mûsiki içerikli çalışmalarda eserleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler özet veya dağınık bir durumdadır. Bununla beraber Musullu Hafız Osman Dede Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılığı olan ses icracılığı, beste ve güfte eserlerini dini motifler üzerinden ortaya koyan önemli bir şahsiyettir. Günümüze dahi birçok alanda kalıcı eser bırakan Hafız Osman'ın yaşadığı dönemin şartlarını da göz önüne alarak Türk mûsikisine katkılarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu açılardan çalışma ile bilimsel alana önemli bir katkı sunulacağı ve önemli bir boşluğun doldurulacağı düşünülmektedir.

[6] Hassan, S. Q., Maqam Traditions of Turkic Peoples, Proceedings of the Fourth Meeting of the ICTM Study Group Maqam, Istanbul, 18-24 October 1998, Edited by Jürgen Elsner and GisaJähnichen In Collaboration with Thomas Ogger and Ildar Kharissov, Published by trafo Verlag Berlin, Berlin 2006, pp. 98-110, 2006.

Araştırmanın amacı, Hafız Osman'ın hayatı araştırılarak, yaşadığı dönemin şartları öncesi ve sonrası ile değerlendirilecek, döneminde yetişmesi noktasında aldığı eğitim, bestekârlığı, verdiği eğitim, ortaya koyduğu mûsiki eserler ve bunu kuşaklara aktarması, bugüne ulaşabilen eserleri ile seslendirdiği eserler tespit edilecektir. Ses icracılığı incelenerek Hafız Osman'ın Türk mûsikisine katkıları belirlenmeye çalışılacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

"Türk Mûsikisinde Hafız Osman" konusu araştırmaların azlığı, kaynakların çeşitliliği, literatür ve yazılı metinlerdeki kısıtlılık, dolayısıyla bizi oldukça geniş ve kapsamlı bir araştırmayla karşı karşıya getireceğini farkında olarak incelemeye aldığımız eserlerle sınırlandırılmış ve belirli bir kapsam içeriği alınarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan bilimsel çalışmanın içeriğinden hareket ederek şu sorulara cevap aranması düşünülmüştür. Birinci olarak "Hafız Osman Dede dönemi Osmanlı mûsikişinaslarına genel bakış nasıldı?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu sorunun cevabı için Hafız Osman Dede dönemi Osmanlı mûsikisi, Musul'da Türk mûsikisi, Hafız Osman Dede'nin mûsiki çevresi alt başlığı altında; çevresi, Hafız Osman Dede'nin hocaları ve Hafız Osman Dede'nin talebeleri sorularına cevap aranmıştır. İkinci bölümde "Türk mûsikisinde hafızlık geleneği nasıldır?" sorusuna cevap aranmıştır. Bunun için Hafızlık tanımı, geleneği, sistemi, eğitimi ve tanımı ile Türk mûsikisinde önemli hafız mûsikişinaslar kimlerdi alt sorularına cevap aranarak bu bölüm cevaplanmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak "Hafız Osman'ın Türk dini mûsikisine katkısı nelerdi?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda da Musullu Hafız Osman'ın biyografik hayatı, Hafız Osman'ın mûsiki çevresi, ilmî eserleri ve Hafız Osman Efendinin besteleri alt sorularına cevap aranmıştır.

Araştırmamızda doküman analizi ve elde edilen dokümanlarda içerik çözümlemesine gidilmiştir. Ayrıca önemli bir alan olarak arşivlerde bulunan yazılı eserler gözden geçirilmek suretiyle, yurt dışı kaynaklarında Uthman el Mawsili, veya Molla Uthman, olarak bilinen Musullu Ama Hafız Osman'a ait eserler belirlenmiştir. Bununla birlikte literatür araştırmaları ışığında sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma alanımız da kaynak dağılımlarımız oldukça geniştir. Bunun yanında araştırmaya kaynaklık eden eserler ve kaynakça sadece belli bir alana ait değildir. Çoğunluğu mûsiki, nota arşivleri ve tasavvufî içerikli kaynaklar olmakla birlikte, bu çalışmada, dinler tarihi, tarih, felsefe ve sosyoloji ile ilgili kaynaklar, kültürel ve tarihî içeriğe sahip eser, gazete, makale ve tebliğlerden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Diğer önemli bir kaynak değerlendirmesi de TRT arşivi başta olmak üzere çeşitli kamu ve özel kuruluşların arşivleridir. Bu anlamda bu kaynaklara izinler alınıp ulaşılmaya çalışılmıştır. Özel olarak; Uthman al Mawsilli: al Sha'er, al Musiqar, al Mutasawwuf. " Uthman al Mawsilli, the poet, the musician and the Sufi (al_Bakri-1966) kitabının Arapçadan Türkçeye çevirisi yapılmış, Hassan, S. Q. 2006-Maqam Traditions of Turkic Peoples, Proceedings of the Fourth Meeting of the ICTM Study Group Maqam makalesinin Türkçeye çevrilerek yararlanılmış ve Türk Mûsikisi Tarihi I/II(M. Nazmi Özalp-2000), Türk Mûsikisi Tarihi (Ahmet Şahin Ak-2014), Hafız Sami Merhum Hayatı (Ali Rıza Sağman-2014 İstanbul) kitaplarından değerlendirmeler alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAFIZ OSMAN DEDE DÖNEMİ OSMANLI MÛSİKİSİNE GENEL BAKIŞ

Bu bölümde Hafız Osman Dede dönemi Osmanlı mûsikisine genel bakış başlığı altında; Hafız Osman Dede Osmanlı mûsikisi, Musul'da Türk mûsikisi, Hafız Osman Dede'nin mûsiki çevresi, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1. HAFIZ OSMAN DEDE DÖNEMİ OSMANLI MUSİKİSİ

Osmanlı mûsikisi, Osmanlı saray ve halk müzisyenlerinin askeri dini klasik ve folklorik kültürlerde ürettiği ve toplumun her kademesinde kullanılmış bir sanat olup, Türk mûsikisinin yaklaşık 500 yıllık bir bölümünü içine alır. Türk tarihinin en büyük devleti, dünya tarihinde en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı imparatorluğu, Türk ilim sanat ve siyasetinin her dalında en öne geçtiği anlaşılmaktadır.[7]

XVIII. yüzyıl başlarında padişahlar olmak üzere zevk sahibi mûsikişinas devlet adamları varlıklı kimseler kısacası toplumun elit kesimi, mûsikişinas sanat insanlarını koruyordu. Bir yandan gittikçe akademileşen Enderun ciddi bir öğrenim yapıyor, gerek kendi içinde gerekse dışında yetişmiş olan en önemli ustalar burada hocalıkla görevlendiriliyordu. Enderundan ustalar öğrenci yetiştiriyor bildiklerini hevesli kimselere öğretiyorlardı. Dini mûsiki alanında da tekkelerin meşkhanelerinde hemen hemen sanatkâr olan şeyhlerin gayreti ile dini ve dindışı mûsiki ve öğretimi teşvik ediyordu. Özellikle Mevlevihaneler birer Güzel Sanatlar akademisi gibiydi. Cami mûsikisi gittikçe zenginleşiyor ve din dışı mûsikide şaheserler vermiş bestekârlar bu ortamda eşsiz eserler veriyordu.[8]

Osmanlı'da mûsiki üç kurumda ayrı ayrı karşılık bulmuş ve kurumsallaşmıştır. Bunları tekkeler, mûsiki meclisleri ve saray olarak ayırabiliriz. Tekke kurumları Osmanlı Tebaa 'sının üzerinde çok büyük ve çok etkili olan büyük bir kurumdur. Osmanlı sosyal yaşam dünyasında mûsiki meclisleri seçkin kişilere özgü bir oluşumdur. Saray ise tam bu toplulukların üzerinde resmî kişiliği olan kurumdur.

[7] Tanrıkorur Cinuçen, Osmanlı Dönemi Türk mûsikisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.13
[8] Özalp, Türk Mûsikisi Tarihi, MEB Basımevi, İstanbul 2000 Cilt I, s. 400

Tekke çevreleri tarihsel süreçte bu güce nasıl ulaşmıştır? Çünkü tekkeler Saray'a yani İstanbul'a ait değildi. Osmanlı'nın üç kıtadaki tüm topraklarına dağılmış ve alan bulmuştur. Hatta Osmanlı sınırları içerisinde belli başlı şehirlerde, hatta mezralarda bile en az üç beş tane bulunmaktaydı. Bu konuda araştırmalarıyla öne çıkan Ünver, 16. yüzyılda başlayan tekke kültüründe, 1925 yılına kapatılmasına kadar 100 civarında Osmanlı yerleşiminde Mevlevihane kurulduğunu tespit etmiştir[9]. Yapılan araştırmalarda Ünver'in çalışmalarında belirtmediği Sofya, Atina, Limni ve daha başka şehirlerde bulunan Mevlevihaneler bu sayı daha da artırmaktadır. Bunun yanında Mevlevihanelere, zikir ve ayinleri mûsiki eşliğinde organize eden diğer cemaat ve tarikatlar eklendiğinde sayılarının katlandığı görülmektedir. Özetle; Mevlevihaneler, tarikatlar ve cemaatler Osmanlı mûsikisinin kuşaktan kuşağa yayılması ve aktarılmasında tarihî açıdan büyük rol oynamışlardır[10].

Mûsiki tekkelerin zikir ve ayinlerinde vazgeçilmez unsurları olagelmiştir. Bu açıdan mûsikişinaslar, tekkelerin çevresinde bulunan ve dinî mûsikiyi yaratan en önemli şahsiyetlerdir. Bu süreç zaman içerisinde dinî mûsikinin doğasını genişleterek cami ve tekke usullerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bugün "cami mûsikisi" olarak çeşitlediğimiz mûsiki türü bu tekkelerin eseridir. Bununla beraber Osmanlı müziğinin ayırt edici özelliklerinden biri de geniş bir dinî mûsiki dağarcığı oluşturmasıdır. Bu bakımdan İslam'ın başlangıcından bugüne ki bugün dâhil Osmanlı dinî mûsikisiyle kıyaslanabilecek zenginlikte bir dinî yapı bulunmamaktadır.

Osmanlı mûsikişinasları için tekkeler, önemli buluşma yerleriydi. Osmanlı şehirlerinin mûsiki insanları tekkeler gider mûsiki dinler, görüş alışverişinde bulunur ve sohbet ederlerdi. Bununla birlikte genç mûsikişinas adayları da Tekkelere giderler, bir şeyler öğrenmek adına ustalarının sohbetlerine katılırlar, belli bir usul çerçevesinde kendilerini üstatlara tanıtma fırsatı bulurlardı. Tekkelere sadece müslim müzisyenler gitmez, gayrimüslim cemaatlerin mûsiki insanları da gidip ayin ve meşk cemiyetlerini dinlerlerdi. Bu açıdan Osmanlı döneminde tekkelere uğramamış hiç bir mûsikişinas olduğu kabul dahi edilemez. Osmanlı mûsikişinaslarının büyük bir çoğunluğunun

[9] Daha detaylı bilgi için Bakınız; Süheyl Ünver, "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri", Mevlâna Güldestesi, Konya Turizm Derneği Yayınları, Konya, 1964.
[10] Aksoy, s. 221.

tekkelerden yetiştiğini, sarayın bu konuda işlevselliğinin düşük olduğunu söyleyebiliriz[11].

Antoine Murat[12]'ın 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında İstanbul ve İzmir'de yaşamıştır. Murat'ın tekkelerin rolü ve toplumda oynadığı rolü konusunda ki gözlemi önem arz etmektedir:

> *Mukabele günlerinde mûsikiseverler ile mûsikiciler Mevlevihanelere gelirlerdi. Böylece bu günlerde mûsiki resitaline dönüşürdü. Toplantılarda yeni mûsiki besteleri eleştirilir, üzerine yapıcı eleştiriler eklenir, çoğu zaman besteciler övgüler ya da hatalıysa açıkça söylenirdi. Toplantılarda peşrevler çalınır, üzerinde yeniden yorumlar yapılır, sonunda ortak görüş üzerinde uzlaşılırdı. Bu süreçte Mevlevihaneleri bir mûsiki derneği ve de bir dini merkez gibiydi. O dönemde mûsikiyle uğraşan hiç kimse Mevlevihanelere gelmeden, oradaki müzisyenlerle tanışmadan, onlar tarafından imtihan edilmeden mûsiki konusunda bir yere ulaşamaz ve adını duyuramazdı*[13].

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı sosyal yaşantısında ve oluşan mûsiki geleneğinde din dışı mûsiki ve dinî mûsiki birbirinden kesin çizgilerle ayrılmazdı. İstanbul'da tüm tekkelerin zikirleri ve ayinleri aynı mûsiki eşliğinde yürütülürdü. Ancak Mevlevilerde ise basit anlamda zikri aşarak, dini müziği zikirle bütünleştirerek bir bütünsellikte yaşamışlardır. Bu açıdan mevleviler dini müziğin kendisini ibadet saydıkları için, dinî veya din dışı diye müziği ayırmamışlardır. Bu ince ayrım ile Osmanlı mûsiki dünyasına Mevlevi görüşü hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşımın Osmanlı mûsikisinin gelişiminde büyük katkısı olmuştur. Özellikle Tekke çevresinde mûsikiye ilgi duyan ve öğrenen gençler dinî ve din dışı mûsikiyi birlikte öğrenirlerdi. Mûsiki bilgileri öğrenmeye başlayan gençler her iki mûsikiyi birlikte öğrenirlerdi. Ali Ufkî'nin[14] derlemesinde; Osmanlı mûsikisinin ilk döneminin örnekleri din dışı ve dinî mûsiki örneklerini birlikte içerdiğini söylemektedir. Bu incelemede ilk dönem bestekârlara baktığımızda ürünlerinin; her iki mûsikinin de hem bestecileri hem de icracılarının çoğu aynı kimseler olduğu görülmektedir. Araştırmada

---

[11] Aksoy, 222.

[12] Antoine Murat(1739 1813 yılları arasında yaşamış Ermeni asıllı İsveçli diplomat. İstanbul'daki Batı elçiliklerin de Osmanlı uygarlığının hakkında gözlemlerde bulunan birkaç diplomattan biriydi.Gözlem yaptığı başlıca bilimsel alanlar dilbilim, arkeoloji tarih ve müzikti.)(https://eksisozluk.com/antoine-de-murat--4981323)(Erişim.30.11.2019)

[13] Antoine Murat, Ritter von Adelburg. Einiges Über die Musik der Orientalen, İnsonderheit Über das Domini-Rende Persisch-Türkische Tonsystem, Aesthetische Rundschau, no. 10, s. 74. Akt: Çepni, 2010 (http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Makale/1873/Osmanli-Geleneginde-Dini-Mûsiki-Ustune-Birkac-Not.asp?LID=AR&ID=1873) (12.03.2019).

[14] Aksoy, s. 222.

sadece dinî eserler verenlerin çok az olduğunu ve muhtemelen, zamanımıza ulaşmamış bile olsa, din dışı eserler bestelemiş olması muhtemel olduğunu belirtmektedir. On yedinci yüzyıl döneminin önemli mûsikişinaslarından ve Osmanlı mûsiki geleneğinin kurucularından bestekârı Hafız Post, hem dinî, hem de din dışı, eserler bestelediği anlaşılmaktadır. Dinî mûsikide en çok eser veren ve aynı yüzyılın bestekârlarından Ali Şir ü Gani'nin de din dışı eserleri günümüze kadar gelmiştir[15]. Dinî mûsikinin en önemli kurucu isimlerinden Itrî ve büyük bestekâr Dede Efendi mûsiki yolculuklarına dinî mûsiki ile başlamışlardır. İkisinin ortak yönü Mevlevi oluşlarıdır. On dokuzuncu yüzyılın önemli mûsiki bestekârlarından Haşim Bey hem Bektaşi, hem Mevlevi'ydi. Osmanlı döneminde mûsiki konularında kitap yazmış hemen hemen bütün mûsiki insanları tekke mensubuydu.

XIX. yüzyıl - diğer güzel sanat dallarındaki gibi - Türk musikîsi açısından önemi çok büyük olmuştur. Sarayın, özellikle de Sultan III. Selîm ve II. Mahmûd'un vermiş olduğu büyük destek ve bu destekle yetişen büyük mûsikîşinasların katkılarıyla yüzyılın ilk yarısında zirveye çıkan Türk Mûsikîsi, asrın ikinci yarısına doğru, giderek saray desteğinin sona ermesi bu dönemin mûsikî sanatına hâkim olmasıyla zirveden inerek, duraklama hatta gerilemeye başlamıştır. Bununla birlikte yine de bu asır, Türk mûsikisinin giderek geliştiği ve mûsikî zevkinin de bütün bir İstanbul şehrine yayıldığı bir zaman dilimi olmuştur.[16]

Tekke mûsikisinin en başında Mevlevilik tarikatını görüyoruz. Mevlevi ayini bestekârları dikkati çekecek kadar artmıştır. Kendisi de Mevlevi olan Sultan III. Selim ve Sultan II Mahmut gibi aydın padişahların büyük ilgi göstermeleri zaman zaman bizzat Mevlevihanelere ziyaret giderek ya da Mevlevihane mensuplarını saraya davet ederek ayın izlemeleri gibi hareketlerle bu kuruluşlara destek olmalarının önemi çok büyük olmuştur. Ayrıca Mevlevi mûsikişinaslarının çoğu ladini mûsiki ile uğraştıklarından saraydan yapılan fasıllara katılırlardı. Bu ilgi ve alaka bu Sanatkârları teşvik etmiş böylelikle Dede Efendi, Seyit Ahmet Ağa, Hacı Faik Bey, Bolahenk Nuri Bey, Rıfat Bey, Ahmet Hüsamettin Dede, Mehmet Celalettin Dede gibi kişilerin ayin

[15] Aksoy, s. 222.
[16] Gülay Karamahmutoğlu, "Tanzimat Döneminde Müzik - Dönem Padişahları ve Müzik Anlayışları", *Osmanlı*, X/634; Alâeddin Yavaşça, "İstanbul Mûsikî Hayatı: Saray Dışında Mûsikî Hayatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V/529.

bestelemelerini sağlamıştır.[17] Ayrıca Musullu Hafız Osman Dede'nin bestelediği Hüseyni makamında[18] Mevlevi âyini, bir bölümü hariç unutulmuştur.[19]

Türk mûsikisi tarihinde Hacı Arif Bey (1838-1884) ekolü, neoklasik Türk mûsikisini takip eden bir devredir. Bu ekolün başlıca önemi, büyük güfteli klasik formların yerini şarkı formunun almasıdır. Kâr-Beste-Semai dönemine hatime çekilmiştir. 1850 'de başlayan şarkı mûsikisi, Türk mûsikisine hakim olmasına rağmen dejenere oluştur. Ancak klasik Türk müziği besteciliği sona ermemiştir. Zekai Dede'den sonra büyük bestekâr yetişmemiş, klasik büyük formları kullanan bestekârlar azalarak günümüze kadar gelmişlerdir.[20] Şarkı formundaki şiirler Hacı Arif Bey ile sözlü müzik bestecilerinin ana unsuru haline geldi. Hemen bütün müesseseleriyle çökmekte olan devletin romantik mûsiki atmosferinde yaşadığı acı tam olarak yansıtan bu dönemin Osmanlı mûsikisinde melankolik lirizmin doruğundaki şarkıların bestecisi Arif Bey ses devrimini, Tanburi Cemil'in saz devrimi izledi. Tanburi Cemil Bey de Türk mûsikisini aydınlatan büyük bir saz üstadı olmuştur.[21]

Bu yüzyılın sonuna doğru Türk halk mûsikisinin Türk sanat mûsikisini etkilemesinin daha belirgin bir duruma geldiği bir gerçekti. Mûsikimiz bu etki ile başlayan ve yaygınlık kazanan çalgılı kahvehaneler ile tarihi çok eskilere dayanan semai kahvelerinde icra edilen mekânlara girmiş, buralarda Türk halk ve Türk sanat mûsikiden renk ve motifler taşıyan eserler çalınıp söylenmiştir. İstanbul'un Şehzadebaşı, Çukurçeşme, Beşiktaş, Çeşmemeydanı gibi semtlerinde Ramazan aylarında halk buralarda toplanırdı.[22]Osman Dede yine ramazan aylarında Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nde Kemânî Memduh Efendi, Kanûnî Şemsi Bey, Kanûnî Âmâ Ali Bey ve hânende Karabaş gibi sanatçılarla küme fasıllarını birlikte yapmışlar, Kaşıyarık Hüsâmeddin Bey, Hâfız Şevki Bey, Hâfız Osman Efendi, Hoca Ziyâ Bey ve Tanbûrî Cemil Bey gibi dönemin üstatlarıyla birlikte devlet ricâli

[17] Özalp Nazmi, Türk Mûsikisi Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, cilt:1, İstanbul 2000, s. 448
[18] Ergun Sadettin N, Türk Mûsikisi Antolojisi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942. S. 724-725
[19] Özalp, Age, cilt: II, s. 32
[20] Öztuna Yılmaz, Türk Mûsikisi Teknik ve Tarih, Kent yayınevi, İstanbul 1996, s. 95
[21] Tanrıkorur, Age, s. 44-45
[22] Özalp, Age, cilt: I, say, 490

ve zenginlerin konaklarındaki mûsiki toplantılarına hânende, Şeyhülislâm Pîrîzâde Molla Mehmed Sâhib Efendi'nin konağındaki fasıllara kanunî olarak katılmıştır.[23]

Osman Dede, kanun da çalıyordu. Çemberlitaş'ta açtığı bir kitapçı dükkânı o çağın en mühim simalarının ve mûsiki üstatlarının toplantı yeri halini almıştı. Bununla birlikte Şeyhülislâm Sahip Molla'nın İncir köyündeki yalısında haftada bir yemekli toplantılara bundan sonraki mûsiki fasıllarına da kanun çalmak suretiyle katılıyordu.[24]

Hanendeler, diğer adıyla okuyucular hafızlık geleneği içinde yetişmişlerdir. Kur'an'ı ezberleyerek mûsikiye başlamışlardır. Bu grubun önemli bir bölümü mevlithan, hatip, müezzin ve fasıl hanendesiydi. Yine bu grupta din dışı mûsiki icra eden yakın tarihimiz Cumhuriyet döneminde temsilcilerden olan Hafız Sadettin Kaynak, Hafız Burhan, Hafız Kemal, Kani Karaca, Hafız Sami, Hafız Yaşar, Hafız Osman, Hafız Süleyman, Ali Rıza Sağman, Hafız Ama Osman (Cumhuriyet dönemi yaşamış) gibi dinî mûsiki icracılarının faal bir biçimde uğraştıklarını biliyoruz[25].

1.2. MUSUL'DA TÜRK MÛSİKİSİ

Musul Ortadoğu'nun en önemli çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu merkezinde yer almaktadır. Musul'un İslamiyet hâkimiyetine girmesi de Hz. Ömer döneminde olmuştur. Zira Utba b. Farkad komutasındaki Arap kuvvetleri Musul'a karşı harekete geçmiş ve burayı fethetmişlerdir.[26] 1517 yıllarında Musul Safevi beylerinden Ahmet Bey, Afşar'ın elindeydi. Yavuz Sultan Selim döneminde, Bıyıklı Mehmet Paşa, Cizre hâkimi Bedir Bey'in de desteği ile Musul'u 1517 Nisan ayı içerisinde Ahmet Bey'i, Afşar'ın elinden alarak Osmanlı topraklarına katmıştır.[27]

Irak'taki mûsikiye bakarsak, mûsiki makam geleneğinin başlangıcı tam olarak bilinmemektedir. Geleneksel makam müzisyenleri ve uzmanları arasında halen bir tartışma konusudur. Bazıları mûsikilerindeki makamın, 16. yüzyılda fethedilen

[23] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, ss. 462-463.
[24] Çağatay Neşet, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı 3, Ankara 1977, say 265-270
[25] Aksoy, s. 222.
[26] El-Belazuri, fütuhu'l Buldan. (Çev. Mustafa fayda),KTBY. s. 476; E.Honigmann."MUSUL"İA, C.8, İstanbul 1993, s. 739
[27] Gündüz Ahmet, Osmanlı İdaresinde Musul, Doktora tezi, Fırat üniversitesi, Elazığ 1998, s.3

Osmanlı İmparatorluğu tarafından birkaç yüz yıllık bir gelenek olduğuna inanmaktadır. Bazıları da bunun daha eskiye dayandığı konusunda hemfikirler. Irak mûsikisinde 56 makam vardır (bu sayı farklı kaynaklara göre değişir). Makamat, rast, bayat, hicaz, segâh, neva, hüseyni, acem *ve* saba olmak üzere sekiz ana mûsiki makamına göre sınıflandırılır. Neredeyse bütün makamlar bu ailelerden doğar ve birine uyar.[28] Türk mûsikisindeki aynı makamların kullanılması, Osmanlı dönemi mûsikisiyle tebaa, eyalet ve komşularının mûsikisi arasında, tarih boyunca süregelen ilişkiler dolayısıyla çeşitli türde etkileşmeler olmuştur.[29]

Yine Musul'da yaşamış Sâlih es-Sa'dî b. Ahmed b. Yahya el-Mûsulî (ö. 1829) önemli bir mûsikişinas ve müellif olarak söyleyebiliriz. Mûsiki nazariyat-ı alanda çok iyi olduğu ve Türkçeyi çok iyi kullandığını biliyoruz.[30]

Musul vilayeti divan kâtibi olan Sâlih b. Yahya b. Yûnus b. Yahyâ Bek el-Mûsulî, Musul sarayı selam ağası (tefrişat müdürü) Yahyâ Efendî el-Mûsulî'nin Oğludur. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde olduğu gibi mûsiki ilminde de çok iyi olduğu bilinmektedir.[31]

Musul'da doğmuş ve belirli aralıklarla Musul ve Irak şehirlerinde yaşadığı anlaşılan Musullu Hafız Osman Dede, bu bölgenin mûsikisini öğrenip, yaşadığı her bölgeyle sentez yapan mûsikişinasların başında gelir. Onun bu müziğin yayılması, gelişmesinde ve yenilikler kazanmasında çok emeği vardır[32]

Her Iraklı Kur'an okuyucusu için ve mevlit ya da zikirlerde performans sergilemeyi amaçlamış herkes için ladini bir mûsiki Usta'dan ırak makamını öğrenmek önemliydi. Musullu Hafız Osman Dede Irak makamı iki makam üstadından öğrendi. Önce Musul'da, Halep'te sıkı tarihi ilişkisini sürdüren Musul Okulu'nun özel niteliklerinin yansıtan Abdullah Karkoukli (1831 yılı Kerkük doğumlu Musul'da yaşadı.). Bu okul iki tür müzik repertuarından birleşmesini dayanıyordu; Irak makamı ve Suriye'de icra edilen bugünkü mevcut müzik türleri. Abdullah al Karkoukli'nin kendisinin Irak makamında mevlit söylemede yerel dile ait şiir sanatına dayalı, serbest

[28] http://www.amirelsaffar.com/2012/01/08/about-the-iraqi-maqam/ (Erişim,10.11.2019)
[29] Tanrıkorur, Age, s. 18-20
[30] Şaban İbrahim, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre**, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2011, Sayfa 201-204
[31] İbrahim, Age, ss. 103
[32] Al Bakri, 1966, Uthman al Mawsilli: al Sha'er, al Musiqar, al Mutasawwuf, 'Uthman al Mawsilli, the Poet, the Musician and the Sufi', Baghdad. ss. 38

söyleyiş ve vokal doğaçlamada(irticalen) çok iyi olduğunu anlıyoruz. Daha sonra Musullu Hafız Osman Dede ırak makamını Bağdat mûsiki geleneğini öğrenmek için müzik grubu eşliğinde Bağdat'a taşındı. Hocası Rahmat-allah Shaltagh'dı(1871). Ama büyük olasılıkla bütün makam öğrencileri gibi diğer hocalarla temas içinde olduğu söylenebilir. Aslında o zamanlarda Bağdat'ta, yetmişten fazla makam şarkıcısı vardı. Bu üslup ta uzmanlaşmış diğer iki şehir olan Kerkük ve Musul'un makam üstatlarını birçoğunu cezbeden, Musullunun Irak makamının din dışı mûsiki performansını zenginleştirip geliştirmesi ile ünlüydü. Musullu, daha sonra başarılı usta bir müzisyen olarak, Irak'ta bilinmeyen yeni Türk melodik makamını takdim etti. Böylece iki yeni Irak makamının oluşmasına katkı sağladı; Nihavent ve Hicazkâr. O ayrıca Irak hicaz divanını etkileyen, Irak'a getirdiği Türk makam dağarcığından da oldukça esinlendi.[33]

Sünni Müslümanların büyük çoğunluğu gibi Hafız Osman Dede de sûfiydi. Genç yaşlarda kadiri tarikatının bir üyesiydi. Al Nuri Camisi'nde bulunan Kadiri tekkesinde zikirlere katıldı. İstanbul'da imparatorluktaki bütün sûfi tarikatların önderi olan Halep şeyh i abu-l Hüda-i sayyadi ile olan arkadaşlarının sonucu olarak Irak'ta Refahiye tarikatının bir üyesi oldu. Sufi vaaz toplantılarından sonra orada Kur'an-ı Kerim'i ezbere okuduğu biliniyor. Türkiye'nin ortasında yer alan Konya, Mevleviliğin merkezidir. 1273 yılında Konya'da Mevlana Celalettin Rumi Konya'da vefatından sonra oğlu Sultan Veled (ö.1312) tarafından kurulan Mevlevilik, Selçuklular döneminden başlayarak Osmanlı Devleti'nde doruğa ulaşmış ve toplumu derinden etkileyen tarikatlardan olmuştur.[34] Hafız Osman Dede, hayatının son yılların da Kahire'de Mevlevi tarikatının üyesi oldu. Bazı tarikatlar sadece def veya bendir gibi vurmalı sazlar kullanırken, Mevleviler zikirlerinde özellikle farklı müzik aletleri kullanmayı sevmesi Hafız Osman Dede'nin Mevleviliğe geçme sebebi olduğunu izah ediyor. Musullu Hafız Osman'ın amacı Irak'taki Mevlevi zikir törenlerini teşvik etmek ve katkıda bulunmaktı. Kur'an okuma ile dans ederek(semâ) ve enstrümantal müzik eşliğinde söylemeyi (Mevlevi Ayini) birleştirerek Iraklı kadiri ve rufai sufi tarikatlarının kabul etmediği uygulamaları takdim etti ve onlara tanıttı. Bir Mevlevi ayının, sema dansı eşliğinde ilk kez Irak makamını tanıtarak, uygulamalarını yerel

[33] Hassan, 2006, ss. 99-110

[34] Küçük Sezai**, XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000, say 33-34.

usule de uydurmak istedi. 1910'da Musul'da Shams al-din camini Mevlevi tekkesi (sûfi toplanma yeri) olarak kullanması amacıyla yeniledi. Ayrıca şehirdeki birçok topluluğa Mevlevi zikrini anlattığı ve Musul'daki Mevlevi gruplarının çekirdeğini attı. Birçok enstrümandan oluşan müzik topluluğu oluşturdu. I. Dünya Savaşı'nın başlaması, Musullu Osman'ın Irakta bu geleneği tanıtma ve sürdürme çabalarını sonlandırdı.[35]

1.2.1. Musul'un Önemli Şahsiyetleri ve Musul Hatıraları

Hâfız Osman Efendi'yi tanıyan veya onunla görüşen kişiler, çocukluğundan itibaren görme yetisini kaybetmiş olmasına rağmen onun çok zeki, yetenekli, dünyada görülmemiş ve insanlar arasında benzeri az olan biri olduğunu söylerler.

Kuşkusuz görme yetisini kaybeden kişi; becerileri gelişmiş, keskin bir zihne ve hassas duyulara sahip biri hâline gelir. Çoğu âmâ, görme duyusu kaybına karşılık birçok şeyde üstün mahâretlere sahip olmuştur. Ancak Hâfız Osman Efendi, hakkında okuduğumuz veya tanıdığımız bu kimselerden zekâsıyla farklılık göstermektedir.[36] Kendisine kimsenin sahip olmadığı yetenekler bahş olunmuştur. Hâfız Osman Efendi birçok enstrümanı ustalıkla çalan bir müzisyen, yetenekli bir bestekâr, Kur'ân'ı yedi ve on vecih üzere okuyabilen bir kârî, tevşih veya mevlid-i şerîf nazmedip aynı anda besteleyebilen bir sanatçıydı. Bunların yanında sesinin güzelliği, entonasyon uyumu ve hoş tavrıyla bilinmektedir. Ayrıca çeşitli yazıları olan bir edîp ve kıymetli eserler ortaya koymuş müstesnâ bir şâirdir. Gazetecilikle iştigal etmiştir. Arap Dünyası'nda bir tek basın mensubunun bile zor bulunduğu zamanlarda bir dergi yayımlamıştır. Hâfız Osman Efendi Irak'ta yeni Mevlevihanenin teşekkülüne katkıda bulunan sûfî öncülerdendi. El-Yakînü'l-Bağdâdiyye dergisi 1923 yılındaki 16. sayısında Hâfız Osman Efendi'nin astronomi ilimlerinde dönemin bazı âlimlerinden daha başarılı bir yönünün olduğundan bahseder. Siyâsî, ulusal ve dînî konularda irticalen saatlerce gür ve fasîh bir şekilde konuşabilen güçlü bir hatipti.[37]

[35] Hassan, 2006, ss. 99-110
[36] Al Bakri, ss. 82.
[37] Al Bakri, ss. 83.

Bu anlatılanlara ek olarak; o döneme uzun süre tanıklık eden büyükler, onunla tanışmak isteyenlerin kendisiyle tokalaşmaktan çekindiklerinden bahsederler. Şaşılacak bir şekilde tokalaştığı kişilerin erkek veya kadın olduklarını ayırt edebilir, hatta yaşlarını söylerdi. Yakın arkadaşları, Hâfız Osman Efendi'nin, ellerini tutar tutmaz kendilerini tanıdığını veya daha tek bir kelime etmeden kim olduğunu fark ettiğini anlatmaktadır. Bir kişi çocukken onunla tokalaşsa ve yıllar sonra, gençliğine ulaştığında tekrar tokalaştığında onu hemen hatırlar ve tanır, nerede ve ne kadar önce karşılaştıklarını söylerdi. İstanbul'a giderken çocuk yaşta olan kişiler, döndüğünde genç ve yetişkin olmasına rağmen kendisiyle tokalaştıklarında Hâfız Osman Efendi onları sadece ellerine dokunmakla tanıyıp onlara aileleri ve akrabaları hakkında sorular sormuş olması gibi, birçok insanla buna benzer hadiseler yaşamıştır.[38]

Hâfız Osman Efendi'nin huzuruna varmış, onunla görüşmüş olan çoğu kişinin aktardığı garip hâtıraları, kendisi hakkında söylenenleri doğrular niteliktedir. En acayibi ise Hâfız Osman Efendi'yle tanışmış ve hakkında ender bilgilere sahip birkaç kişi arasında yer alan seksen yaşındaki Seyyid Fâik Hacı İbrâhîm Dellâlbaşı'nın naklettiği şu hâtıradır. "Babam bir keresinde beni İstanbul'dan yeni dönmüş olan Hâfız Osman Efendi'yi ziyaret için yanında götürdü. Hakkında çok şey duymuştum fakat hiç görmemiştim. Babam, Şemseddîn Mescidi'nin kapısına vardığımızda bana "Sen burada biraz bekle, ben içeri yalnız gireceğim. " deyip içeri girdi. Hâfız Osman Efendi revakın altında oturmuş, içeri girenler kendisiyle selamlaşıp sarılıyordu. Birçok kişi içeri girdikten sonra ben de içeri girmeye karar verdim ve girenleri takip ettim. Girip ona yaklaşarak selam verdim, elini öptüm. Elimi tuttuğunda iki eliyle elimi yoklamaya başladı sonra beni durdurdu. Sağına soluna dönüp seslendi: "İbrâhîm, neredesin İbrâhîm? Bu senin oğlun değil mi?" Oradakiler Hâfız Osman Efendi'nin firâsetine şaşırmıştı. Babam da "Evet o benim oğlum, Fâik. " dedi. [39]

Uzun zaman sesini duymadığı kişilerle karşılaştığında seslerinden onları hatırlayıp tanıdığı da anlatılır. Yine Fâik Dellâlbaşı bu konuda şu hâtırayı nakleder: Fâik Dellâlbaşı bir gün Hâfız Osman Efendi'nin yanında birçok edîp ve faziletli insanın bulunduğu bir sohbet meclisindeydi. Aralarında farklı konularda konuşurlarken içeriye merhum Hacı Muhammed en-Necefî girip selam verir, aralarına

[38] Al Bakri, ss. 84.
[39]Al Bakri, ss. 84.

oturur. Ardından içlerinden biri Hâfız Osman Efendi'ye "Osman Efendi! Gelen kişinin kim olduğunu bilir misin?" diye sorar. O da "Önce bir şeyler söylesin. " der. Muhammed en-Necefî de "Nasılsın Osman Efendi?" diye sorar. Hâfız Osman Efendi biraz sustuktan sonra elini başının üstüne koyar. "Vallahi bu sesin sahibiyle 33 sene önce Hac mevsiminde karşılaşmıştım" der. Muhammed en-Necefî de "Vallahi doğru söyledi. O zaman 7 yaşındaydım, hac farizasını eda ediyorduk. Minâ'daydık. Şimdi 40 yaşındayım. " der.[40]

Mustafa Cevâd "Irak Şarkı ve Şarkıcılar" adlı bir araştırmasında Molla

Osmân hakkında şunları söyler: "*Görme engelli Molla Osmân el-Mûsulî, şarkıcı ve mûsikişinasların önde gelenlerindendi ve bu alanda da bir eseri vardır. Ayrıca çok iyi mevlit okurdu. Irak Milli hareketinin gür sesli ve güzel konuşan hatibiydi. Başına keçeden yapılmış Mevlevi takkesini giyerdi. Birkaç yıl önce vefat etti.*"[41]

Bağdat'ta 1923 yılında basılmış olan el-Yakînü's-Sâdıra adlı dergi Hâfız Osman Efendi hakkında "Birinin sesini duyduğunda o kişinin ten rengi, boy uzunluğu ve diğer özelliklerini bilirdi. " şeklinde bahsetmiştir.[42] Şeyh Muhammed Sâlih el-Cevâdî'nin naklettiği hâtıra, Hâfız Osman Efendi'nin karşısındakinin sesini işitir işitmez (veya eline dokunur-dokunmaz) ten renginin esmer veya açık olduğunu bilmesi yeteneğini doğrulamaktadır. Bu olay merhum el-Hâc Şît el-Cûmerd'in evinde yaşanmıştır. Hâfız Osman Efendi bir gün bu eve ziyarete gitmişti. Siyâhî hizmetçi, Hâfız Osman Efendi'ye kahve ikrâm etti, o da içti. Daha sonra Hâfız Osman Efendi ev sahibine dönerek "Kahve güzel ama siyah bir elden geldi." dedi. Çok şaşırdılar zîrâ evde siyâhî bir hizmetçi olduğunu bilmiyordu.[43]

Bağdat Güzel Sanatlar Enstitütüsü'nde mûsiki makâm hocası Muhammed Hâşim er-Receb, Molla Osman hakkında şunları söyler: "*Osmân el-Mûsulî, Irak makâmı alanında sanat camiasının imamı ve önderidir. Kıtayı ince bir üslupla mükemmel bir şekilde yerine getirir. Şarkıyı bütün dallarıyla iyi bir şekilde bilir.*

[40] Al Bakri, ss. 85.
[41] Şaban ss. 203.
[42] Al Bakri, ss. 85.
[43] Al Bakri, ss. 86.

Münasebetlere göre her makamda gerekli bahirlerde sağlam şiirleri irticalen söyler. Ayrıca O ama olmasına rağmen ud ile kanûn çalmasını ve ney üflemesini de bilir."[44]

Hâfız Osman Efendi hakkında yazan müellifler, onun gibi görme yetisini kaybeden kişilere oranla zor olmasına rağmen Hâfız Osman Efendi'nin satranç oynadığını, bununla beraber dama gibi başka oyunları da oynadığından bahsederler. Tarihte bilinen satranç oynayan âmâ kişilerden bazıları şunlardır: Mısırlı Alâeddîn el-Kîrân, Ahmed b. Sadaka el-Mehnûsî, Ebu'l-Alâ el-Ma'rî…[45]

Hâfız Osman Efendi ayrıca uzun kasideleri bir kere okuyarak hızlıca ezberlemesiyle bilinmektedir. Nitekim hocası allâme Mahmûd el-Âlûsî, Arapça ilimlerini kendisinden öğrenmeye geldiğinde Hâfız Osman Efendi'ye dersleri ezberlemesini şart koşması üzerine bunu kolay bulup tebessüm ettiğini ve daha sonra derslerini eksiksiz bir şekilde ezberlediğinden bahsetmiştir.[46]

1.3. HAFIZ OSMAN DEDE'NİN MUSİKİ ÇEVRESİ

1.3.1. Çevresi

Hafız Osman Dede'nin mûsiki çevresi yaşadığı dönemdeki önemli mûsikişinaslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki mûsikişinasların yaşamı, ortaya koyduğu eserler ile bunun Hafız Osman Dede'ye etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Âmâ Osman Efendi'yi diğer bütün hâfızlardan ayıran önemli bir özelliği de sesinin güzel olmamasıydı! Sesinde en ufak bir parlaklık, sevimlilik ve canlılık yoktu. Boğuk, küpten çıkar gibi bir sesle okurdu; ama ismi duyulduğunda istisnasız herkes saygı duruşuna geçerdi. Peki, Osman Efendi, nasıl olmuştu da sesi güzel olmamasına rağmen adını literatüre yazdıracak kadar usta bir okuyucu olarak şöhret kazanmıştı.[47]

İşin püf noktası, okuyuculuğunun altyapısının, engin kültürü ve mûsiki bilgisi ile dolu olmasıydı. Zekâi dede, Hüseyin Fahreddin Dede ve Bolâhenk Nuri Bey gibi, Türk Mûsikisinin büyük ustalarından mûsiki öğrenmişti. Pek güzel olmayan sesi,

[44] Şaban ss. 203.
[45] Al Bakri, ss. 87.
[46] Al Bakri, ss. 88.
[47] Al Bakri, ss. 81.

emsalsiz bir şekilde sanatlıydı. Öyle ustaca geçkiler yapardı, okuduğunun anlamını mûsikiyle öylesine bezerdi ve öyle sağlam bir müzikaliteye sahipti ki, dinleyenler hıçkırıklar içinde kendilerinden geçerlerdi. Üstelik o boğuk, kuyudan çıkar gibi gelen sesinde en küçük bir falso olmaz, okuduğu en basit bir cümle bile tantanalı bir mûsiki şölenine dönüşürdü. Mûsikinin birincil malzemesinin "ses güzelliği" olmadığının; hele de bizim mûsikimiz için "üslûp" ve "tavır" kavramlarının ses güzelliğinden çok önde geldiğinin canlı örneğiydi. Osman Efendi'nin bir özelliği de mevlidi, "izahlı konferans" hâlinde okumasıydı. Bir beyti, doyumsuz bir mûsiki ziyafeti verircesine okur, hemen ardından o beytin ihtiva ettiği dini esasları ve edebi nükteleri açıklar, sonra bir diğer beyte geçerdi. Çok iyi kanun çalabilen Osman Efendi, bir Direklerarası'ndaki kahvelerde fasla çıkıp hanendelik etmişti. Âmâ olmasına rağmen, domino oyununda Osman Efendi'yle baş edecek kişi görülmemişti.[48]

Tanbûri Cemil Bey, İstanbul'da 1871 veya 1873 tarihinde doğdu. Başbakanlık sicil defterlerinde 1872 tarihi görülmektedir. Rüştiyeden sonra Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ve Hamidiye Ticaret Mektebi okudu ancak ikisini de bitiremedi. Mûsiki öğrenimine ağabeyi Ahmet Bey ile başladı. Sırasıyla Kemânî Aleksan Ağa ve Tanbûrî Ali Efendi'den dersler aldı. Yirmi yaşında kemençe, lavta ve viyolonselde virtüözlüğünü kabul ettirdi. Darülbedayinin mûsiki bölümünde bir süre hocalık yaptı[49]. 1892'de Bâbıâli memur olarak çok kısa görev yaptı. II. Abdülhamid'den Mecîdî nişanı aldı. II. Meşrutiyet'ten sonra Dârülbedâyi'in mûsiki bölümünde bir süre hocalık yaptı. 1916 yılında genç sayılacak bir yaşta vefat etti.

Türk müziğinde en büyük tambur virtüözlerinden bir sayılan Cemil Bey icracılığı, besteciliği ve müziğe teknik katkısıyla büyük eserler sunmuştur. Viyolonsel, ud, kemençe, lavta ve tamburu eşit derecede ve üst düzeyde çalardı. Türk müziğinde tambur tavrını değiştirmiş canlı ve hareketli bir üslûp geliştirerek yeni bir çığır açmıştır[50]. Şarkı, oyun havası, longa, saz semâisi ve peşrev formunda kırka yakın eser bestelemiştir. Cemil Bey batı müziğiyle de ilgilenmiştir. Beraberce meşke katıldığı ve konserler verdiği mûsikişinasların bazıları şunlardır: Kaşıyarık Hüsâmeddin Bey, Hâfız Mustafa Efendi, Hanende Hâfız Osman Efendi, Kemani ve Tanbûrî Ömer Bey,

[48] Dünya Sözlük. (2019),https://dunyasozluk.com/musullu-hafiz-osman-efendi.html/1002045 (10.03.2019)
[49] Özcan, 2014, *Türkiye'nin Birikimleri-3 Müzisyenler,* İlke Yayıncılık, 143, Sayfa, 55-61, İstanbul
[50] Özcan, 2014, ss. 55-56.

Tanbûrî Tahsin Bey, Kadı Fuat Efendi, Udi Nevres, Mûsâ Süreyya Bey, Asım Bey, Giriftzen Kanuni ve Hacı Arif Bey[51].

Hafız Ama Osman Dede ile Tamburi Cemil Bey'in aynı mûsiki toplantılarında yer aldığı, Osman Dede ramazan aylarında Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nde Kemânî Memduh Efendi, Kanûnî Şemsi Bey, Kanûnî Âmâ Ali Bey ve hânende Karabaş gibi sanatçılarla küme fasılları yapmış, Kaşıyarık Hüsâmeddin Bey, Hâfız Şevki Bey, Hâfız Osman Efendi, Hoca Ziyâ Bey ve Tanbûrî Cemil Bey gibi dönemin üstatlarıyla birlikte devlet ricâli ve zenginlerin konaklarındaki mûsiki toplantılarına hânende, Şeyhülislâm Pîrîzâde Molla Mehmed Sâhib Efendi'nin konağındaki fasıllara kanunî olarak katılmıştır. Musullu Hafız Osman çok hassas bir kulağa sahip olduğu, dinlediği sesleri bir defada eksiksiz öğrendiği, tanıştığı kişileri asla unutmadığı ve herkesle kolayca dostluk kurduğu bildirilmektedir.[52]

İstanbul bir mûsiki bahçesiydi şimdiki futbol kulüpleri gibi, her semtte mûsiki teşekkürleri vardı. Bunların da merkezi Şehzadebaşı Direklerarası idi. Bütün üstatlar oraya gelir ve konserler orada verilir hatta bestelenen eserler orada okunurdu. Şarkıların benzeri olup olmadığı hakkında münakaşalar yapılırdı. Bilhassa Direklerarası diye mütevazi bir yer vardı ki burası sanki bir mûsiki okulu halini almıştı. Buraya, Beylerbeyi Refik Bey, Neyzen Tevfik, Neyzen Şevket Gavsi, Udi Sedat, Hoca Hüseyin Kazım Bey, Musullu Hafız Osman, Udi Fahri kopuz, Kemani Necabeddin bey, Enderunlu Mazhar Bey, Aksaraylı Hoca Nazım bey, Tamburi Kadı Fuat Bey, Kemani ve Tamburi Ömer Faik Bey, Kemani Kadri, Eski Hakim Suphi Bey,Hoca Ziya Bey, Arap Cemal Bey Udi Nevres Hafız Sami Zeki Arif ve daha akla gelmedik ne şaheserler geldi, bu mekanlarda sahne aldı. Mûsikişinas olup da İstanbul'da bu mekânlara uğramamak mümkün değildi. Bu muhit mûsikimize çok kıymetli sanatkârlar vermiştir.[53]

Şehzadebaşı'nda Fevziye kıraathanesinin üstünde mızıka-i-hümayundan İsmail Hakkı Bey'in riyasetinde teşekkül eden Mûsiki-i Osmani cemiyeti meşk hanesini açmış derslerini veriyor, Fevziye kıraathanesinde konserler veriliyordu.

---

[51] Özcan, ss. 57-59.
[52] Özalp N. , Türk Mûsikisi Tarihi, MEB Basımevi, Cilt II, İstanbul 2000, s.31-32.
[53] Toros Taha, Kişisel Arşivlerde İstanbul belleği (Bir sanat hadisesi Ulunay'ın Münir Nurettin'e cevabı),Yeni Sabah Gazetesi,(Arşiv.no.001510879006), İstanbul, (1 Ocak 1952).

Koska'da kâgir Konak'ta Kanuni Hacı Arif Bey, Hafız Aşırla birlikte Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin himayesinde Darüt-ta'limi Mûsiki'yi tesis etmişler; Hacı Kerami Efendi, Darülaceze muhasebeci Hafız İsmail, Tamburi Ömer Faik, Leon Hacıyan, Nevres, Santuri Ethem Bey, valide paşanın yarışında keman ustası Kirkor Efendi'den mürekkep üstatlar gurubu çok fazla talebe yetiştiriyorlardı. Dönemin Erzurum kıraathanesinde verdikleri konserde bir neva, gülüftar, sultaniyegâh faslı yaptıklarını anlıyoruz.[54]

1.3.2. Hafız Osman Dede'nin Hocaları

Türk müziğimizde yüzyıllar içerisinde yetişmiş mûsiki insanlarına baktığımızda hepsi birbirinden etkilenmiştir. Bir bilim, bir tarz, bir usta çırak ilişkisi ve mûsiki kültürü bu sayede nesilden nesile aktarılmıştır. Bu bakımdan her çağ kendi sürecini yaşayarak, gelişerek bir sonraki çağ kuşağını etkilemiştir. Bu bakımdan Türk müziğindeki önemi mûsiki insanlarının yaşayışları, bıraktıkları eserler, din ve mûsiki bilimine verdikleri katkı önemlidir. Bu açılardan özellikle Musullu Osman Efendi dönemindeki mûsiki insanları geçmişten aldıkları öğretileri süreçlerini yaşatarak geleceğe aktarmışlardır. Bir diğer noktada Musullu Osman Efendi'nim tarzını oluşturma, geliştirme ve geleceğe aktarmada önemli şahsiyetler oluşturmuşlardır. Bu dönem yetişmiş önemli mûsikişinasları aşağıdadır:

Bolahenk Nuri Bey, 1834 yılında İstanbul'da doğan Bolehenk Nuri Bey eğitim hayatının ardından çok genç yaşlarda memuriyet hayatına başlamıştır. Tophane istihkâm ve muayene dairesi mümeyyizi görevinden emekli olmuştur. 1911 yılında vefat etmiştir[55].

Bolahenk Nuri Bey'in Musullu Âmâ Hafız Osman Efendi'nin de hocası olduğu belirtilmiştir[56]. "Mecmua-yı şarkiyat, Karha ve Nakşha" ismiyle 1873 yılında 18 makam ve birçok eserinin sözlerinin bulunduğu bir dergi yayınlanmıştır. İki Mevlevi aynı, Buselik makamında 2 Peşrev, Hisar Buselik makamında Üç Kâr, bir Sirto, 11 Beste, Ağır ve Yürük Semailer ve Şarkılar bestelediği bilinmektedir[57].

[54] Toros Taha. 1952
[55] Özalp, ss, 26-32
[56] Özalp, 2000, ss. 31.
[57] Öztuna 1996, ss. 148.

Yetiştirdiği mûsikişinaslardan önemlileri, Hafız Hayrettin Bilgen, Hafız Sami Efendi, Hacı Kirâmi Efendi, Zakir Hakkâk Mehmet Efendi bulunmaktadır[58].

Behlül Efendi, İstanbul Fatih Sarıgüzel'de dünyaya geldi Üsküdar Selimiye semtinde ''çatma''cılık yapan Rıfat Efendi'nin oğludur. Mahalle mektebi ve rüştiye öğreniminden sonra memuriyetine Bahariye nezaretinde başladı. Mahzeni evrak kalemi mümeyyizliğinden emekli oldu. İstanbul'da 1895'te hayata gözlerini kapamıştır.

Türk mûsikisi icracısı ve bestekârı olan Behlül Efendi zihninde müzik eserlerinin çokluğu kuvvetli bir maske bilgisine sahip oluşu ile bilinirdi kendine özgü okuduğu duraklar sebebiyle Durakçı Behlül Efendi olarak da bilinir.[59]

Dini ve klasik formda destesi vardır birçok talebe yetiştirmiştir bunlardan en önemlileri Musullu Hafız Osman Dede, Yakup Beni Şeyh Mesut Efendi, Zakirbaşı Malak Havuz Bestenigâr Ziya Bey ve Bunny Bestekâr İhsan İyisan' ı söyleyebiliriz[60].

Hüseyin Fahrettin Dede Efendi, 1854 İstanbul Beşiktaş Mevlevihane'sinde doğdu. Beşiktaş rüştiyesinde ilk ve orta öğrenimini tamamlamış, genel kültür ve bilgisini Mevlevihanelerde geliştirmiştir. 1911 yılında hastalandığında, zamanın tabibinin, hastalığın seyrini koleraya benzetmesi üzerine Hüseyin Fahrettin Dede büyük bir üzüntüye kapıldığı ve ertesi günü öldüğü söylenmektedir[61].

Mûsiki hayatımda da çok iyi bir saz ve söz icracısıdır. Ney'i çalma ve hanendelik yapmada dönemin en önemli mûsikişinaslardandı. Çok fazla olmasa da tambur sazına da hâkimdi. Acemaşiran ayini ilk eseridir. Günümüze 1 peşrev, 2 saz semaisi, 5 şarkısı ulaşmıştır. Katıldığı meşk toplantılarında birlikte olduğu mûsikişinaslar: Bolahenk Nuri Bey, Mehmet Celaleddin Dede, Seyyid Abdullah Dede, Behlül Efendi, Medeni Aziz Efendi, Tamburi Kamil Dede, Yeniköylü Hasan Efendi'dir. Hüseyin Fahrettin Dede'nin bazı öğrencileri de, H. Sadettin Arel, Suphi Ezgi, Rauf Yekta Bey, Zekaizade Hafız Ahmet Özsoy, Muallim Kazım Uz, Muallim İsmail Hakkı Bey, Musullu Hafız Osman, Zekai Dede'dir.[62].

[58] Özalp, 2000, ss. 26.
[59] Üsküdar Belediyesi, Üsküdar ile Meşhur Ansiklopedisi, Sayı:1, İstanbul, Ocak 2012.
[60] Türkan Uymaz, Türk mûsikisi Sahasında Müntesibi ve Bayilik ile Bağı olan Mûsikişinaslar, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ocak 2019, s. 290
[61] Özalp, 2006, ss. 43
[62] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 20, ss. 546-547.

Zekai Dede Efendi, İstanbul Eyüp'te 1824-25 tarihinde Cedid Ali Paşa semtinde dünyaya geldi. 20'li yaşlara gelmeden hafızlığını bitirdiğinde babasından da hat icazeti aldı. Hamamizade Dede Efendi'nin öğrencilerinden Eyyûbi Şahin Beyzade Mehmet Bey'den mûsiki eğitimi aldı. 7 Haziran 1845'te hocasıyla Mısır'a gitti[63].

1868 tarihinde Yenikapı Mevlevihane'sinde şeyhi Osman Selahattin Dede'ye intisap ederek Mevlevi oldu. Bunlardan başka Bahariye Mevlevihane'sine Kudümzenbaşı oldu ve çilesini tamamlayarak Dede'lik unvanı aldı. 1899 yılında 75 yaşında vefat etti.

Birçok mûsiki eserini Eyüplü Mehmet Bey ile yapmı, ilahi ve şarkı bestelemiştir[64]. Zekai Dede Mehmet Bey'in yardımıyla Hamamizade İsmail Dede'nin umumi, hususi meşklerine devam ettiği bilinmektedir. Günümüze 260 bestesi gelmesine rağmen 500'den fazla eseri olduğu sanılmaktadır[65].

Kanuni Âma Ali Bey, Kaynaklarda doğum tarihine rastlanılmamıştır. Ali Bey doğuştan kördür. 20. yüzyılın başlarında Kanuni Nazım Bey'den sonra en iyi kanun çalan kişilerdendir. Zaman zaman Malatyalı olduğu için memlekete gider ve bir süre ikamet ettikten sonra İstanbul'a gelirdi. Çağının mûsiki ustalarından Medeni Aziz Efendi'den dersler almıştır. Gençlik yıllarında Osmanbey Gazinosu'nda Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da Yeni Gazino'da çalışmıştır. Çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların en önemlisi Osman Güvenir'dir. Son yılları yoksulluk içerisinde geçmiştir, 1948 yılında Malatya'da ölmüştür[66].

İsmail Kazım Uz, 1873 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlkokuldan sonra Fatih Askeri Rüştiyesini 1892 tarihinde bitirdi. Yazdığı "Ta'lim-i Mûsiki Yahut İstılahatı" kitabından sonra 1893 yılında Mızıka-İ Hümayun'a alınmıştır. 2 yıl sonra bu görevinden alınmış ve Mûsiki Nezariyatı görevini uzun yıllar sürdürmüştür[67]. İsmail Kazım Uz 1942'de vefat etti.[68].

İsmail Kazım Uz Zekai Dede'den aldığı derslerle ilk mûsiki eğitimine başladı. Musullu Osman Dede'den istifade etti. Bizzat kendisinin aktardığına göre sultaniyegâh

[63] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 44, ss. 195-196.
[64] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 44, ss. 195-196.
[65] Özalp, 1996, Cilt II, ss. 622-624.
[66] Özalp, 1996, Cilt I, ss. 156.
[67] Sezikli, 2017, İsmail Kâzım Uz ve İbtidâî Nota Dersleri İsimli Eseri, *Disipl Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 15-44
[68] Özalp, 1996, Cilt II, ss. 118.

makamındaki ayini Musullu Osman'ın ısrarı ile yazdığını söylemiştir. Durak, ayın, ilahi, altı dini eser, bir operet, üç peşrev, iki saz semaisi, bir beste, yirmi altı şarkı, yirmi beş marş olmak üzere iki yüz kadar eseri bulunmaktadır[69].

1.3.3. Hafız Osman Dede'nin Talebeleri

Hafız Osman Dede'nin yaşadığı dönemde birçok talebesi olmuştur. Bu talebelerden en etkili olan ve Hafız Osman Dede'nin felsefesini, öğretilerin, hafızlığı ve hafızlık geleneğini kuşaklara aktaran en önemlileri kabul edebileceğimiz şahsiyetler aşağıda incelenmiştir:

Abdul Fettah Ma'ruf Efendi, 1891'de Bağdat'taki Asır Camii'nde doğdu. Musullu Molla Osman'ın Öğrencisidir. Hafız Osman'dan Kur'an, İlahi ve dini eser söylemede ustalaşmıştı. Mansouri, Apogee, Khanbat ve Alorfa da dahil olmak üzere birçok yabancı plak şirketler, Abdul Fettah'ın sesini kaydettiler. Musullunun bestesi kabul edilen "Ya-bn il Hamula'yı" söylemesiyle bilinir. Irak'ta ses kayıtları birçok kuşağa öncülük eden Abdul Fettah Ma'ruf, Bağdat'ta vefat etmiştir.[70]

Şeyh Hafız Ömer Erbilî, merhum Şeyh Salih el-Hatîb, merhum Şeyh Hacı Abdullah Feyzî el-Hadarî ve diğer Musul âlim ve şeyhlerinden sarf, nahiv, meânî ve beyân gibi bazı Arapça ilimlerini tahsile başladı[71]. Musullunun asil bir öğrenciydi. Eğitim döneminde en iyi eğitimi veren Mahmud el Umari'den de dersler almıştır. Kur'an'ın öğrenilmesinde, ezberlemesinde ve okutulmasında, ulum al fıkı (dini bilimler) ve 'ulum allugha-l' arabiyya (Arapça dilbilim bilimleri), edebiyat ve şiir ile hem sesli hem de enstrümantal olarak gerekli olan öğretileri bu hocasından almıştır. Mûsiki erken yaşta başlamış, Kur'an-ı Kerim'i çok erken yaşlarında ezberlemiştir. Bunun yanında tarihe merak sarmış ve Arap ve İslam tarihi öğrenmiştir[72].

Ahmet Cevdet Çağla(1900-1988), Musullu Hafız Osman'ın en bilindik talebelerindendir. Ahmet Cevdet Çağla, 1900 yılında İstanbul doğdu. Çağla, mûsikişinas bir ailenin içinde büyümüştür. İlk mûsiki derslerini Musullu Hafız Osman'dan almıştır. Keman konusunda çok iyi bir noktaya kendisini taşımıştır. Yüz

[69] Özalp, 1996, Cilt II, ss. 118.
[70] https://iraqimaqam.blogspot.com/2009/04/abdul-fattah-maruf-efendi.html(Erişim.17.11.2019)
[71] Al Bakri, ss. 24.
[72] Hassan, 2006, ss. 98-110,

civarında eseri bugün dahi popüler olarak arşivlerde yer almaktadır. Yaptığı eserler ve icracılığında Musullu Hafız Osman'ın etkisi bir hayli görülmektedir[73].

Mustafa Nazif Efendi, Erzurum'da 1882 yılında doğan Mustafa Nazif Efendi Abdurreşit Efendi'nin oğludur. Gümrük Emin'i olarak bilinen Hafız Ahmet Fuat Efendi'den ilk tahsilini ve hafızlığını tamamladı, 14 yaşında daha iyi bir eğitim almak için İstanbul'a gitti, medrese tahsilini Çarşambalı Ahmet Efendi'den aldı. Kıraat ve mûsikiyi Musullu Hafız Osman'dan öğrendi. Öğrenimini bitirdikten sonra Mısır'a giderek orada bir süre kaldı. Bursa'ya gelerek Yenişehir'de Orhan Camii imamı oldu. Bursa reji idaresi kâtipliği görevine başladı. 1932 tarihinde eşinin rahatsızlığı için gittiği İstanbul'da hastalandı. 11 Temmuz 1932 tarihinde vefat etmiştir.[74]

Seyyid Derviş, 17 Mart 1892'de İskenderiye Kom el Dakka'da doğdu. Çocukluğu boyunca ailesi, eğitim masraflarını karşılayamadı, bu yüzden Kuran'ı ezberlediği ve geliştirdiği İskenderiye camilerinden biri olan "Abbas - Marsa" camilerinden oluşan bir dini kuruma katıldı. Seminerden mezun olduktan sonra Şeyh Seyyid Derviş unvanını aldı ve iki yıl boyunca dünyanın en ünlü dini üniversitelerinden biri olan El Ezher Üniversitesinde çalıştı. Müzik öğretmeni Sami Efendi'nin yeteneklerinden etkilendiği için müzik okuluna girdi ve öğretmeni Derviş'i müzikte ilerlemeye teşvik etti.[75]

Derviş, o zaman solist olmak için eğitildi. Ailesini desteklemek için inşaatlarda çalıştı, çalışan işçilere şarkı söylüyordu.[76] Daha sonra şarkı söylediğini duyan Suriyeli 'Ataûllah kardeşler' tarafından duyuldu. Seyyid Derviş, Ataûllah kardeşlerle birlikte Suriye'de müzik yapmaya başladılar.

1909 yıllarının başında Hâfız Osman Efendi Şam'daydı. Emîn Atâullah ve kardeşi Selîm Atâullah'ın riyâsetindeki, bazı sanatkârlardan oluşan ve Mısır'dan gelen bir mûsiki ekibi komşu Arap ülkelerinin bazı bestelerini ve hoş şarkılarını sunmak için gelmişti. Ekip üyelerinden biri de yetenekli müzisyen Seyyid Derviş'ti. Emîn Atâullah

[73] Bora, S. 2018, Cevdet Çağla, https://www.turksanatmuzigi.org/sanatcilarimiz/bestekarlarimiz/cevd-et-cagla/ (Erişim, 20.05.2019).
[74] Tek Abdurrezzak, Bursa'da Kadiri Tekkeleri, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:19, sayı 1, 2010. s.176
[75] https://www.arageek.com/bio/sayed-darwish (Erişim,08.11.2019)
[76] Kerim Fahri, **Iraklılar Dergisi**, Almada Matbaası, Sayı 3962, Temmuz 2017, sy10

onunla Kāhire'de tanışmış, yeteneğini keşfedip onu bu ekibe almaya karar vermişti.[77] Seyyid Derviş muhtemelen 17 yaşındaydı.[78]

Ekip, Şam bölgesinde 10 ay geçirmesine rağmen bu sanat vazifesinde başarılı olamamıştı. Seyyid Derviş de sahip olduğu büyük şöhretin hakkını verememişti. Elde edebildiği tek başarı Musullu Hâfız Osman'la irtibata geçebilmiş olmasıydı. Boş vakitlerinde evine ziyarete gidip, kendisinden Türkçe ve Arapça tevşihleri meşk ettiği gibi, ondan ders almaya ve bestelerini meşk etmeye gidiyordu.[79] Mûsiki topluluğunun bu süre sonunda yolculuk kararı vererek daha fazla burada kalmayarak Şam'ı terk etmeleri ve Mısır'a gitmeleri üzerine Seyyid Derviş derslerini bırakmak ve hocası Hâfız Osman'dan ayrılmak zorunda kaldı.[80]

Aynı ekip üç sene sonra kendisine yeni yetenekler katarak, başarı ve şöhret elde etmeye azmetmiş bir şekilde Şam bölgesine ikinci bir yolculuk yapma kararı aldı. Seyyid Derviş de bu grubun bir üyesiydi. Topluluk, yolculuğunu henüz bitirip Şam'a ulaşmıştı ki Seyyid Derviş hemen, hâlâ orada olan eski hocası Hâfız Osman'ı sormaya gitti. Seyyid Derviş, kısa süre içinde âmâ olan hocasından mûsikî derslerine başlayarak kendisinden Doğu müziği ve tevşih usulleri, yeni şarkılar ve bileşik makamlar meşk etti. Mûsikî sanatında birçok şey öğrendiği iki seneyi, 1912-14 yıllarını orada geçirdi. Hocası Musullu Osman'la şarkı ve bestelerin notalarını ud eşliğinde çalar ve öğrendi.[81] Bu eserler sayesinde Doğu müziğine hâkimiyet ve yeni beste yapma kabiliyeti kazandı.[82]

Seyyid Derviş 1914'te Mısır İskenderiye'ye döndü ve popüler düğün ve kafelerde çalışmaya devam etti[83], Arap sanat mirasından gelen köklü geçmişle ve bir taraftan zirveye de yerleşmesi için yeni mûsiki hareketiyle bağı olan mûsiki ve şarkılarla ilgili zihninde kapsamlı bir plan kurdu. Seyyid Derviş Mısır müziğini geliştirerek yüceltti, böylelikle büyük bir üne ve değerli bir konuma sahip oldu. Seyyid Derviş'in, hocası Hâfız Osman Efendi'den alarak diğerlerinin yanında paylaştığı yeni şarkılar yayılarak tüm Mısır'da meşhur oldu. Üzerinden geçen uzun zaman rağmen bu eski şarkılar hâlâ

[77] Al Bakri, ss.70.
[78] Fahri, ss. 10
[79] Al Bakri, ss.70.
[80] Al Bakri, ss.72.
[81]https://www.youm7.com/story/2019/3/17/%D9%82%D9%88%D9%85%D9%8.(Erişim,09.11.2019)
[82] Al Bakri, ss.72.
[83] https://www.youm7.com/story/2019/3/17/%D9%82%D9%88%D9%85-D9%8(Erişim,09.11.2019)

ihtişamını korumaktadır. Günümüzde de bazı sanatçılar bu eserleri takdire şayan bulmakta ve zamanımızdaki sanatsal gelişmeyi kınamaktalar.[84] Bu sebeple bu eserlerin bazısını alıp zamanın tozlarından kurtararak yeni bir sesle dinleyicilere sunmaktalar, "Tala'at yâ mahlâ nuruhâ" şarkısına yaptıkları gibi ki bu şarkı Seyyid Derviş'in Hâfız Osman Efendi'den meşk edip Mısır'da yaydığı bestelerdendir. Bağdat'taki Iraklı eski şarkıcılar hâlen bu şarkıyı okurlar.[85]

Seyyid Derviş'in ezgileri ve şarkıları, 1919 Mısır devriminin kutlamalarını destekleyen müzikal ekol haline geldi. Bu da onu ve rakipsiz bir "ilk devrimci müzisyen" yaptı. Seyyid Derviş, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ten etkilendi ve onun sözlerinden alıntılar yaptı ve onları, devrimin ortasında isyancıların destekçileri tarafından söylenen milli marşı "Biladi Biladi" (Ülkem Ülkem) yi yazdı.[86] Müzik, Arap müziğinin öncüsü ve 20. yüzyılın başlarında modern Mısır Rönesans'ının lideri olan Seyyid Derviş tarafından bestelendi.[87]

Ali Selahattin Yiğitoğlu 1877 yılında İstanbul'da Sultan Ahmet Nalbant Mahallesi'nde dünyaya geldi. Kadırga Rüştiyesini 1890'da bitirdi. Birçok okulda öğrenim gören Selahaddin, iki yıl hukuk mektebine de devam etmiştir. Maarif nezareti teftiş ve muayene eğitimde Kâtip olarak maaşla tayin edildi. Daha sonra Hayriyye ve Pertevniyal liselerinde Türkçe ve edebiyat hocalığı yapmıştır. 1936'da aynı okuldan emekliye ayrılan Ali Selahattin Yiğitoğlu, 31 Aralık 1996 yılında İstanbul'da akciğer kanserinden vefat etmiştir.

Türk edebiyatının çok önemli şairlerinden olan Ali Selahaddin Yiğitoğlu, Musullu Hafız Osman Efendi ye bağlı, mûsiki ve edebiyat yönünden de etkilendiği anlaşılmaktadır. O dönemde Hafız Osman, yalnız mûsiki sahasında değil hatipliği ile de ün kazanmıştı. Mevlevi tarikatına mensup olan Osman Dede, Mevlevi ayinlerinin bir kısmını ezberden biliyor, kanun da çalıyordu. Çemberlitaş'ta açtığı bir kitapçı dükkânı o çağın en mühim simalarının ve mûsiki üstatlarının toplantı yeri halini almıştı. Bununla birlikte Şeyhülislâm Sahip Molla'nın İncir köyündeki yalısında haftada bir yemekli toplantılara bundan sonraki mûsiki fasıllarında da kanun çalmak suretiyle katılıyordu. Ali Selahaddin'in hayranı olduğu şahsiyetlerden biri de

[84]Al Bakri, ss. 72.
[85]Al Bakri, ss. 73.
[86] https://www.youm7.com/story/2019/3/17/%D9%82%D9%88%D9%85%D9%8(Erişim,09.11.2019)
[87] http://www.nationalanthems.info/eg.htm(Erişim,09.11.2019)

kendisinden 37-38 yaş büyük olan Hafız Osman Efendi'dir. Ali Selahattin'in "Mahasini Ahlak" adlı mensur eserine Hafız Osman tarafından takriz yazılması, bunun tarafından teşvik ve takdir edildiğini gösterir. Hafız Osman için kaside yazan Ali Selahattin onun sesinin güzelliğini musiki ilminin onunla var olduğunu güzel konuşma sanatındaki kudretini ve onun şiirlerini övüyor. Tanrının harikası dünyada eşi bulunmayan bir şahsiyet olarak canlandırdığı Hafız Osman'ın gözlerinin görmediğine de dokunmuştur: Tanrının cahilin ayıbını görmemesi için onu ama kıldığını akıl ve zekâsıyla bütün hakikatleri görmediğini yazıyor.[88] Hafız Osman'ın Manzume-i Ha'iyye'sini tercüme ve şerh ettiğini, bu münasebetle yazdığı bir na'tının da bulunduğunu anlıyoruz.[89]

[88] Neşet, ss. 265-270
[89] İ.E.M. Kemal İnal, Hoş Sada-Son Asır Türk mûsikişinasları, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, sayfa 187- 188

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK MUSİKİSİNDE HAFIZLIK GELENEĞİ

Bu bölümde hafızlık geleneği, sistemi, eğitimi ve mûsiki ile ilişkisi ile Türk mûsikisinde yetişmiş önemli hafız mûsikişinaslar hakkında bilgi verilecektir.

2.1. HAFIZLIK TANIMI, GELENEĞİ, SİSTEMİ, EĞİTİMİ VE MUSİKİ İLE İLİŞKİSİ

2.1.1. Hz. Peygamber Döneminde Hafızlık, Eğitimi ve Tanımı

Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'i ilk öğrenen, ezberleyen ve öğretendir. Hz Muhammed (Haşa) bir müellif yazar olmayıp o sadece bu ilahi tebliği insanlara ulaştırmak üzere seçilmiş bir aracı, bir vasıtadır. [90] Hafız, Kur'an'ın tamamını ezberleyen ve koruyan kişiye denir. Müslümanlar, Kur'an'ı Kerim'in öğrenilmesi, öğretilmesi, anlaşılması ve ezberlenmesine çok önem vermiştir. Bu nedenle hafızlık çok önemli bir anlam ifade etmiştir. Hafızlık, İslam ile birlikte ilk andan itibaren kesintiye uğramamıştır[91].

Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'ın ilk hafızlarının bir kısım sahabeler olmuştur. Hz. Peygamber hafız olmamış, hafız edilmiştir. Hz. Peygamber'den başka sahâbe-i kiram başta olmak üzere Müslümanların bir kısmı farklı zaman dilimlerinde ve belirli bir eğitimden geçtikten sonra ya tamamı ya da bir kısmı hafız olmuştur. Başlangıçtan günümüze kadar İslam âlemi içinde bu çalışma kesintisiz devam etmiş ve çok sayıda Kur'an Hafızı yetişmiştir[92].

Kuran'ı güzel sesle okumaları için Hz peygamberin ümmeti teşvik etmesi, Müslümanların Kuran'ı güzel sesle ve hoş nağmelerle okumasına ve böyle okunan kıraatlere ilgi göstermelerine sebep olmuştur. Her insanın fıtratında mevcut bulunan

[90] Hamidullah Muhammad, İslam Peygamberi, Çevri. Tuğ Salih, İrfan yayınevi, Baskı.4, İstanbul 1980, sy.754
[91] Ata, 2009. Hafızlık ve Eğitim. Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 222, Yayın Tarihi: Haziran 2009 https://dergi.diyanet.gov.tr/MakaleDetayAramaSonuc.aspx?ID=6103&M=hafizlik-ve-egitimi (Erişim. 10.05.2019).
[92] Çollak, 2019, Hafızlık Geleneği Üzerine. http://www.kastamonur.com/hafizlik-gelenegi-uzerine/ (Erişim: 10. 05. 2019).

güzele ve güzel sese ilgi duyma istidadı, bu şekilde dini bir teşvikle birleşince, dini müziğin ortaya çıkmasına neden oldu. Müslümanlar nazmı ve mânâsı güzel olan Kur'an'ı ona layık bir ses güzelliği ile okumayı kendileri için dini bir ideal bilmişler ve bu ideali gerçekleştirmek amacıyla bütün gayretlerini seferber etmişlerdir. Bu gayretlerin neticesinde Kur'an'ın melodi (Elhân, lûhûn) ile okunması meselesi zararlı bir şekilde karşımıza çıktı. Sahabe tabiîn ve tebe-i tabiînden olan kurrâ Kur'an'ı güzel sesli okumayı kendilerine gaye edinmiş olmakla beraber onlar daha çok kıraatlerin dil ve gramer yönüyle ilgilenmişlerdi. Farklı kıraat imamları kur'an-ı beste ve makamla ilgisi bulunmayan tabii nağme ve ses güzelliği ile okurlardı. Ancak zamanla bu durum farklı bir şekil aldı. Din âlimi Kûrra azalmaya başladı. Bunların yerine yavaş yavaş müzik bilgisine ve ses güzelliğine sahip hafızlar gelmeye başladı. Bununla birlikte zamanla Hafız kelimesi Kur'an'ın manasından ve dilinden hiç anlamayan fakat lafzını müzik kaidelerine göre güzel sesle okuyan bir zümrenin adı olarak kullanılır oldu.[93]

Medine'de Mescid-i Nebi yanında Suffe, Mekke'de ise Daru'l-Erkâm'da sahabeden pek çok Kur'an hafızı yetişmiştir. Hz. Peygamber'e inmiş her ayet peygamberimiz ile birlikte birçok sahabe tarafından ezberlenmiştir. Yazı yazma imkânının o dönemlerde fazla olmaması nedeniyle Hz. Peygamber ve ashabı, Kur'an'ı ezberlemiştir. Hafızlık, Hz. Peygamber'den sonra gelişerek Hulefa-i Raşidin, Emevi ve Abbasi dönemlerinde devam etmiştir. Süreçte Kur'an okumayı öğrenme ve ezberleme çalışmaları önceki dönemlere nazaran gelişmiş ve kurumsallaşmaya başlamıştır[94].

Belli bir süre sonra muhtelif bölge ve şehirlerdeki güzel sesli okuyucular Kur'an kıraatini yeni mahalle melodilerle karıştırarak ahengi bozmuşlar ve kıraati adeta şarkı ve gazellere benzetmişlerdir. İslamiyette bu türlü söyleyişlere asla izin verilmemiştir. Muhammed b.sa'd et Tirmizi şarkıların melodilerini bütün yönleriyle kur'an-ı Kerim kıraatini tasdik etmiştir. Kur'an kıraat ilminin bu şekilde şarkı melodileri ile karıştırılması neticesinde bir takım yenilikler ortaya çıkmıştır. Bunlar:

- Kıraat arasında sesi titretmek (Ter'id)
- Sesi kaldırmak, yükseltmek ve indirmek, hafifletmek suretiyle med yerlerini çok fazla uzatmak ve meddin bulunmadığı yerde med yapmak.(Tatrib)

[93] Uludağ Süleyman, İslam Açısından Müzik ve Sema, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 157
[94] Çollak, 2019.

- Tabii ve mutat kıraat tarzını bırakıp sanki huşudan ağlayacak gibi bir tarza geçmek(Tahzîn)
- Bir harfi gizlemek okurken ekranı sığınmak ve bilhassa harflerin mahreçlerine riayet etmemek (Lüzumsuz yere yapmak)(Bir harfi 2 harf olarak telaffuz etmek)

Böyle kıraatler caiz değildir. Hz peygamber bu okuyuş tarzını şöyle tanımlamışlardır: *"Kur'an'ı fasık ve günahkârların (diğer bir rivayete göre ehli kitabın) elhânı ile değil, Arap elhânı ile okuyunuz*. "

Teganni ile Kur'an-ı Kerim okunmasının bazı memleketlerde kullanılarak alışkanlık haline gelmesini sonraki İslam uleması da tatbik etmiştir.[95]

2.1.2. Kur'an'ı Kerim Tilaveti, Hafızlık ve Sistemi

Müslümanlar her daim Kur'an-ı Kerim okumayı, anlamayı önemsemiş; Kur'an-ı Kerim tilaveti yapılan ortamda her zaman saygı ve edebi önemsemiştir. Herhangi bir Kur'an yazılı sayfayı, yırtık dahi olsa bir yaprağı hatta Kur'an-ı Kerim'i sakladığı kılıfı, kısaca Kur'an-ı Kerim ile ilgili her nesneyi önemsemiş, hürmet etmiştir. Müslümanın kendisi Kur'an-ı Kerim okumasını çeşitli sebeplerden öğrenememiş olsa da, Kur'an-ı Kerim okunan yere, okunan kişiye, bu alanda çalışma yapan kişi ve kurumlara saygı göstererek kendisi de her türlü desteği sağlamıştır. Müslüman toplumda en büyük yeminler Kur'an-ı Kerim üzerine yapılmış, "Ekmek, Kur'an çarpsın" şeklindeki yeminlerle Kur'an-ı Kerim'e olan saygı ve muhabbetini her fırsatta davranış olarak göstermiştir[96].

1127. Tarihli kaynaklara bakacak olursak, Hz peygamber efendimize ne zaman bir vahiy yani Kur'an'ın bir parçasını alacak olsa bunu, önce erkek topluluğa sonra bir kadın topluluğa okuyup tebliğ ediyordu. Sonra kâtiplerden birine vahiyi kaydettirip, yazı ile tespit ettiriyordu. Zeyd'ubn Sabit adındaki kâtiplerden biri bize onun şu metodunu açıklamaktadır. " Resûlullah bana yazdırıyor ve bitirince de yazdığım ayeti

[95] Uludağ Süleyman, s. 158
[96] Ata, 2009.

yine bana okutuyordu, şayet bir yanlış veya noksan bulursa bunu düzelttiriyordu. İşte bundan sonra da ben kalkıp bu ayeti insanlara bildiriyordum[97]. " demiştir.

Hz. Peygamber yeni vahyin daha önce gelen parçalar arasında nereye ve hangi sıraya konulması gerektiğine de işaret ediyordu. Muhammet inen bu parçaları burada izahına ihtiyaç bulunmayan önemli sebepler tahtında vahyediliş sırasına göre bir araya getirmiyordu. O Kur'an-ı Kerim'in doğru parçalarının sadece yazı ile tespiti ve buradan diğer insanlar için çoğaltılması emrini vermekle kalmıyor, aynı zamanda bunların namazlarda okunması amacı ile ezberlenmesini inananlardan istiyordu. Resûlullah Kur'an-ı Kerim'in yetişmiş ve yetki verilmiş bir öğretici hocanın huzurunda öğrenilmesi hususunda dikkat ediyordu. Böylelikle öğreten hoca bizzat kendisi okumakta ve onun yetki verdiği diğer kimseler ondan sonra geliyordu ki bu tatbikat ve usul İslam cemiyetlerinde yaşana yaşana usta çırak ilişkisi şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Ramazan aylarında gündüzleri yüksek seste o güne kadar nazil olan ayetlerden oluşan Kur'an metnini baştan sona kadar tilavet ediyordu. Sahabeler ise diğer ayet nüshalarını yanlarında getiriyor hep beraber girişilen bu mukabele (karşılaştırma) esnasında varsa kelime yanlışlarını, ayet ve sure sıralarını onun okuduğuna göre tanzim edip düzeltiyorlardı (Arza). Bir yıllık karşılaştırmalar esnasında Melek Cebrail'in de hazır bulunduğunu Resulullah haber vermiş ve ömrünün sonuncu Ramazan ayına rastlayan ay için:

"*Cebrail bana (bir tedbir olarak)bütün Kur'an-ı Kerim'i baştan sona 2 defa tilavet ettirdi ki ben bundan kısa bir zaman içinde vefat edeceğimi anladım."* demişti.[98]

Kur'an-ı Kerim, Kur'an okumak, Kur'an konulu sohbetlerde bulunmak ve Kur'an dinlemek Müslümanların dinî hayatında çok önemli ve özel bir yere sahiptir. Bu durum ibadet kabul edilip önemli sevap kazanımlarından biri olarak görülmüştür. Çocukların erken yaşlarda Kur'an-ı Kerim eğitimi alması, çocukların Kur'an öğrenmesi, ebeveyni olarak çocuklarının bu meziyetlere sahip olması Müslüman aileler için önemli ve bir o kadar da sürece destek olduğu bir durumdur[99].

Müslüman insan Kur'an-ı Kerim'e olan saygı ve sevgisinden dolayı Kur'an okuyan hafızlara ve Kur'an hizmetiyle meşgul olan insanlara saygı göstermeyi keyifli

[97] Hamidullah Muhammad, s. 754
[98] Hamidullah Muhammad, s. 754-755
[99] Ata, 2009.

bir vazife olarak görmüştür. Kişi, Kur'an-ı Kerim okusun veya okumasın, ibadet yapsın veya yapmasın her daim Kur'an-ı Kerim ve yarattığı kültür ile çok iyi ilişki kurarak bir ölçüde gönül bağı içinde olduğunu göstermiştir.

Müslümanlar Kur'an-ı Kerim ile ilgili çalışmalar içinde hafızlık kurumuna çok farklı bakar ve önemserler. Hafızlığı Kur'an-ı Kerim'in nesiller boyu aktarılmasında en sağlam yol olarak görmüştür. Hafızı ise Allah'ın kelamını yeryüzünde muhafaza etmekle yükümlü en önemli şahsiyet olarak görür. Çünkü hafız, Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezbere bilen, Kur'an-ı Kerim'i koruyan ve nesillere taşıyan kimsedir. Hafız, yürüyen Kur'an ve Kur'an'laşmış insandır. Hafızlık Müslümanlar için başlıca ilim makamı ve bunun yanında Allah katında da değerli bir makamdır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafızlık mertebesine ulaşmak Müslüman insan için din için yapılan en büyük hizmet ve şeref olarak görülür[100].

Hafızlık eğitiminde ilk Müslümanlardan beri oluşmuş kültürel bir davranış biçimi vardır. Bu davranış biçimine göre ebeveyn, hoca ve hafız adayı çocuk en temel ve önemli unsurdur. Bu süreçte çocuğun ebeveynlerinin Müslüman inanış yoğunluğu, kalbinde Allah'a karşı sevgi, aşk ve muhabbeti, kendilerinin hafız ebeveyni olmak konusunda yaklaşım derecesini ortaya koyar. Ebeveynlerin evladımız hafız olsun, biz başka bir şey istemiyoruz şeklindeki arzuları, istek ve duaları bu işin başlaması ve devam etmesi için en önemli olmazsa olmazdır[101].

Hafızlık eğitimi özellikle Selçuklu döneminde Daru'l-Kurra ve Daru'l-Huffaz sistemlerinin kurulmasıyla kurumsal hale getirilmiştir. Osmanlı dönemi içerisinde sıbyan mektebini tamamlayan öğrenciler, önce alt seviyedeki Darü'l-Huffaza giderler ve hafızlıklarını tamamlardı. Devamında okuma usullerini geliştirmek içir Daru'l-Kurraya devam ederlerdi[102]. Osmanlı döneminde hafızlığa başlama yaşının sınırı olmamakla birlikte genelde Sıbyan Mektebinden sonra hafızlık eğitimine başlanmaktadır. [103].

Hafızlıkta ilk unsur ebeveynlerin tutumudur; onların çocuklarının hafız olarak yetişmesine kaynaklık edecek ortamı yaratmaları, gerekli davranışsal disiplinler ve

[100] Ata, 2009.
[101] Çollak, 2019.
[102] Baltacı, 2000, Türk Eğitim Sistemi içinde Kur'an Kursları, Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu, Ensar Neşriyat, İstanbul.
[103] Öcal, 2004, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği", UÜİF Dergisi, Sayı: 2, XIII, Bursa, s. 85.

süreçteki kararlılıkları sonucunda önemli bir eşik gerçekleşmiş olur. Ebeveynlerin yarattığı ortam ve çocuk üzerinde kaynaklık teşkil etmesi, hafız adayı çocukta önemli pozitif etkiler yapar. İkinci unsur hafızlık eğitimini verecek hocadır. Hocanın Kur'an-ı Kerim, hafızlık, sürece ait bilgi ve beceri düzeyi ile pedagoji bilgisi yetiştireceği çocuk için yeterli alt yapıda olmalıdır. Bu vasıflara sahip hoca ile yetkin bir hafızlık eğitimi yapılmış olur. Bu durum, çocuğun alacağı hafızlık eğitiminde başarılı olmasında en önemli anahtar olacaktır. Üçüncü unsur da hafız adayı çocuğun durumudur. Hafız adayı çocuğun öncelikle istekli olması, okuma becerisinin belli bir düzeyde olması, yeterli zekâ ve alt yapıya sahip olması esastır[104]. Özellikle istekli olması çok önemlidir. Çocuk yerine ebeveyn veya hocanın bu eğitimi istemesi, baskıyla hareket edilmesi, hafız adayı çocuğun zorlanması eğitimlerde başarısızlığa neden olmaktadır. Bu yaklaşımlar kaş yaparken göz çıkarmak sonucunu doğurmaktadır. Hafız adayı çocuğun taşıyamayacağı bir yükü sırtına vurmak, bütün kişiliğini ve belki dini inanç boyutunu tahrip etmek sonucunu doğurmaktadır[105].

Kur'an kültürümüzde hafızlığın üzerinde kurralık, en önemli mevki olarak kabul edilmektedir. Hafızlık müessesine maddi ve manevi destek sağlayarak büyük ilgi gösterilmekte, özellikle kurra seviyesine çıkan hafızlar bu manada çok değer görmektedir. Bununla beraber hafız ve kurra yetiştiren hoca da her türlü övgüye mazhar olarak Müslüman toplumunda kabul görmektedir.

Hafızlık geleneğimizde hafız adayı öğrenci, "hâfız-ı kavî" denen hocaların huzurunda sınava tabi tutulur. Sınav bazı zaman tek öğrenci için akşama kadar sürebilmektedir. Öncelikle öğrenci namaz ve yemek vakitlerinin dışında Kur'an'ı Kerim'i baştan sona ezbere okur. Okumada "hadır" üslubu kullanılır ve öğrenci, hatmi yaklaşık ikindiye doğru tamamlar. Bazı uygulamalar da okumayı üç güne yayarak yapılmaktadır. Her gün on cüz okunarak üç günde hatim bitirilmiş olur.

Eski el yazması Kur'an-ı Kerim nüshalarının metni ile bugün elimizde bulunan Kur'an-ı Kerim en ufak bir farka sahip bulunmaksızın tıpatıp aynıdır. Yazıyla tespit durumunun böyle olması yanında diğer taraftan Kur'an'ı ezberlemiş bulunan hafızlar her devirde var olmuş ve hatta günümüzde de mevcut bulunmaktadırlar. 1956 yılında bana söylediğine göre sadece Türkiye'de çoğunluğu genç olan bu hafızların sayısı 150

[104] Çollak, 2019.
[105] Çollak, 2019.

bini bulmaktadır, bu hafızların ezberlerindeki Kur'an ile yazılı metin halindeki Kur'an tam bir mutabakat halindedir. Hafıza ve yazılı metin her ikisi birden Kur'an-ı Kerim metninin doğruluk ve salihihliğinin dayandığı ana temelleri teşkil eder.[106]

Günümüz uygulamalarında pazartesi günü başlayıp cuma günü cuma namazıyla birlikte yapılan hatim duasıyla son bulan merasimle yapıldığı görülmektedir[107].

Kur'an kültürümüzde 'hıfız merasimi geleneği' hafızlık kültüründeki diğer bir gelenektir. Merasimin yapılacağı yerdeki en büyük cami bu tören için seçilir. Hafız adayları Reisü'l-kurra kabul edilen hocanın hakemliğinde tören icra edilir. Törene diğer cemaat ve hocalar davet edilir. Tören, misafir gelen ve hafız olan hocaların Kur'an okumasıyla başlar. Devamında hafızlığını tamamlayan öğrenciler mihrabın önüne hocalarıyla birlikte gelirler ve otururlar. Yüzleri Reisü'l-kurra'ya dönüktür ve hilal şeklinde oturmuş vaziyettedirler. Töreni yöneten Reisü'l-kurra'nın işaretiyle hafızlar okumaya başlarlar. Tören bitiminde adaylara "hafızlık belgesi" verilir. Hafızlık sınavı ve töreniyle birlikte hafızların hafızlıkları tescillenmiş olur. Yeni hafızlar ezberlerini ilerletmek için özellikle ramazan ayında ve üç aylarda mukabele okurlar[108].

Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasından sonra Kur'an eğitimi verilen ve hafız yetiştiren kurumlarda bazı değişiklikler gidilerek, Kur'an kursu adı altında Kur'an ve hafızlık öğrenimi verilmeye devam edilmiştir[109].

Bu dönemle birlikte Kur'an kursları düzenli bir eğitim-öğretim süreci ile Kur'an'ı öğrenme ve ezberleme sürecini yönetmiştir. Bununla birlikte aileler Kur'an okumayı bilen ve özellikle hafız olan kişilerden çocuklarının Kur'an öğrenmeyi sağlayıcı eğitimler aldırmışlardır. Bu durum 1970'li yıllara kadar devam etmiştir.[110].

1971 yılında da Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Kursları Yönetmeliği çıkararak Kur'an kurslarına ait amaç, program ve işleyişi belirlemiştir. Bu sayede Kur'an kursları çok önemli gelişme göstererek günümüze kadar işlevselliğini artırarak gelmiştir.

---

[106] Hamidullah Muhammad, s. 763-764
[107] Çollak, 2019.
[108] Çollak, 2019.
[109] Ayhan, 1999, Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış, **AÜİF Dergisi**, Özel Sayı, s. 250.
[110] Ata, ss. 222.

Günümüzde hafızlık artık Başkanlıkça bir dizi sistematik süreçlere bağlanmış ve bu süreçler sonunda belgeli hale getirilmiştir[111].

2.1.3. Hafız Osman'ın Kur'ân, Din ve Mûsikî ile Karşılaşması

İslâm dünyasında sosyal, edebî ve sanatsal yönelimlerde dinî çevrenin etkisi büyüktür. Bu sebeple çeşitli sanatların ortaya çıkışının din ile bir bağı muhakkak vardır. Kırâat ilmi denilen, Kur'ân kelimelerinin hakkının verilerek okunması hususu, bu meselede bir örnektir. Hz. Peygamber'den beri hoca-talebe ilişkisi içerisinde, bozulmadan aktarılan bu ilmin mütehassısları eskiden beri olagelmiştir[112].

İslâm'ın doğuşundan itibaren sahâbenin büyüklerinden 7 kişiden gelen kırâatler meşhur olmuştur.[113] Bu sahâbîler Hz. Osman, Hz. Ali, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, İbn mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Sahâbe ve tâbiînin çoğu bu ilmi onlardan almıştır. Onlardan sonra kırâat imamları denilen tabaka/kuşak gelmiştir ki bugünkü kırâatler kendilerine nispet edilir. Bu şahsiyetler Ebû 'Amr İbnu'l-'Alâ (h.154), 'Abdullah b. Kesîr (h.120), Nâfi' b. Nu'aym (h.168), 'Abdullah b. 'Âmir (h.113), 'Âşık ibnu'l-Esedî (h.128), Hamza b. Hubeyb (h.156), 'Ali b. Hamza (h.189)'dır. Bu kırâatler üzerinde icmâ ile ittifak edilmiştir.[114]

Bugünkü uygulamada, nağmelerle sesi güzelleştirerek kıraat etmek sonradan eklenmiş bir yorumdur. Bu şekilde okuyan ilk kişi 'Abdullah b. Ebû Bekre'dir. Torunu 'Abdullah b. 'Amr da kendisinden öğrenmiştir. Halife Hârûn Reşîd ile kurduğu bağ neticesinde "Halife'nin Kârîi" diye tanınmıştır. Hârûn Reşîd, bütün vali ve komutanlarına mesuliyet alanlarını kontrol etmelerini ve güzel ezan okuyan kişilere 1000 dinar; Kur'ân cem' edip ilimlerini tahsil edenlere 2000 dinar; Kur'ân cem' edip hadîs-i şerîf rivayet eden ve ilim tahsil etmiş kimselere 4000 dinar bağışta bulunmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra başka hiçbir zaman, Hârûn Reşîd zamanında olduğu kadar âlim ve kurrâ yetişmediği söylenmektedir.[115]

[111] Ata, ss. 222.
[112] Al Bakri, ss. 44.
[113] Al Bakri, ss. 44.
[114] Al Bakri, ss. 45.
[115] Al Bakri, ss. 45.

Irak bölgesi, ünlü kurrâlarıyla tanınmıştı ve Musul, Abbâsî döneminden beri bu şehirlerin en gelişmişiydi. Meşhur kırâatlerin aslına uygun şekilde öğretildiği, tecvîd ilimlerinin görüldüğü çok sayıda Kur'ân medresesiyle öne çıkmıştı. Eğitim meşhur kıraât imamları/üstadları ve tecvîd hocalarının gözetimindeydi. Büyük bir öğrenci kitlesi, her sene yapılan büyük merâsimlerde icâzetlerini bu hocaların elinden alırdı.[116]

İbrahîm ed-Darrûbî, "*el-Bağdâdîyûn: Ahbâruhum ve mecâlisuhum" adlı kitabında Molla Osmân hakkında şunları söylemiştir: "Bağdat'ta el-Haffâfîn Camii'nde tecvid ve kıraat dersleri verirdi. Güzel sesi dokunaklı nağmeleriyle kalpleri etkileyip akılları büyülerdi. Bununla beraber faziletli bir âlim ve şairdi. Aynı zamanda mûsikiye de aşina olan çok iyi bir mevlid-i nebevi okuyucusuydu*."[117]

Musul eskiden beri kırâat ilmini diğer kurrâlardan tevârüs eden meşhur kurrâlarıyla öne çıkmıştır. Tarih bize bunlardan bazılarını aktarmaktadır. Molla Sa'deddîn b. Muhammed Emîn b. Sa'deddîn gibi. Musul'un Şeyhü'l-Kurrâ'sı ve meşhur edîplerindendi. Bağdat'da yaşamış ve orada vefat etmiş, el-Fadl Camii'ne defnedilmiştir.[118]

Yine bu şahsiyetlerden biri Seyyid Muhammed Hamûşî el-Mûsulî'dir. Bağdat'taki Mercân Camii imamıdır. Sesinin ve edasının güzelliğiyle tanınmıştır. Hicrî 1335 yılında vefat etmiş ve Gazâlî Kabristanı'na defnedilmiştir.[119]

Yine tavrının güzelliğiyle meşhur olanlardan biri de Allâme Şeyh Abdullah el-Vesvâsî'dir. Bağdat Hulefâ Camii müderrisiydi. Hicrî 1337 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.[120]

Hâfız Osman Efendi gayet dindâr bir çevrede yetişmiştir. Çocukluğundan beri ibadetine düşkün biriydi. Şâfiî mezhebi mensubu, takvâ sahibi, zikrullahtan huşû duyan biriydi. Küçükken ilk aldığı ders Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Gerek Kur'ân'ı okuyuş, ezber ve tecvîd hususunda gerek sesini kullanma konusundaki başarısı, mürebbisi Mahmûd Efendi el-'Umrî'nin kendisine gösterdiği ilgi ve desteğin neticesidir. Mahmûd Efendi kendisine kırâatleri ve mûsikî nazariyatını pratikleriyle

[116] Al Bakri, ss. 45.
[117] Şaban ss. 203
[118] Al Bakri, ss. 46.
[119] Al Bakri, ss. 46.
[120] Al Bakri, ss. 46.

öğreten bir hoca tahsis etmişti. Bu zeki öğrencinin kedisine yön veren bu şartlar altında tamamen derslerine adanmış olması tabiî bir sonuçtur. Zaman içerisinde, gösterdiği gayretler neticesinde Allah'ın kendisine bahşettiği bu kabiliyetinde gelişmesiyle birlikte kırâat-i seb'a ve aşere üzerinde yoğunlaşmış, sesinin güzelliği ve kuvveti artmıştır.[121] Nitekim kimse Kur'ân kırâatinde kendisine yetişemezdi.[122]

Tecvîd konusunda sahip olduğu üstünlük, İstanbul ve Mısır'da ders aldığı hocaları sayesindedir. Tavrının ve sesinin güzelliğinde Irak bölgesi veya diğer İslâm ülkelerinde bir benzeri yoktu. Kur'ân kırâati esnasında ayetlerin mânâsına uygun olarak tavır takınması ve tonlamasıyla insanların hislerine hitap ederdi.[123]

Hâfız Osman Efendi aldığı kırâatleri duyduğu gibi, en iyi şekilde öğrenirdi. Kırâat ilminde aynı zamanda bir âlim, hoca ve müderris idi. Bu ilimlerde icâzet verme yetkisine sahipti. Kendisinden Kur'ân-ı Kerîm dersi alan öğrencilerin; kırâat, tilâvet ve tecvîd konularında ne varsa öğrenmek adına onun talebesi olmak amacıyla birbiriyle yarışmaları alışılmış bir durumdu. Birçok şehirde dersler vermiştir. En önemlisi Bağdat'ta Hafâfîn ve Murâdiye camilerinde verdiği derslerdir. Buradaki öğrencileri, sayamayacağımız kadar çoktur.[124] Bu öğrencilerin bir kısmını biyografi kitaplarından veya o meclislere şahitlik edenlerden ya da Hâfız Osman Efendi'den ders alan bazı talebelerinden öğrenmekteyiz. Muhammed Behcet el-Eseri Hoca gibi… Kendisinin hicrî 1338 yılının başlarında Hâfız Osman Efendi henüz görevlendirilmemişken ondan kırâat-i seb'a dersleri aldığını söylemektedir.[125]

Kırâat-i Aşere icâzeti verdiği en meşhur öğrencisi de Musul Şeyhü'l-Kurrâ'sı Şeyh Muhammed Sâlih el-Cevâdî'dir. O da kurrâ bir kuşak yetiştirmiştir. Hâfız Osman Efendi bu öğrencisine duyduğu derin muhabbeti icâzetini verirken yaptığı konuşmasında belirtmiştir.[126] Konuşmasını hayır dualarla bitirerek icâzetin sonuna iki tarih beyti düşürmüştür.[127]

Ders verdiği diğer öğrenciler de Kur'ân kırâati ve mevlid okumada büyük bir başarı elde etmişlerdir.[128]

---

[121] Al Bakri, ss. 46.
[122] Al Bakri, ss. 47.
[123] Al Bakri, ss. 47.
[124] Al Bakri, ss. 47.
[125] Al Bakri, ss. 48.
[126] Al Bakri, ss. 48.
[127] Al Bakri, ss. 49.
[128] Al Bakri, ss. 49.

2.2. TÜRK MUSİKİSİNDE ÖNEMLİ HAFIZ MUSUKİŞİNASLAR

Osmanlı Devletinin 624 yıllık yaşam sürecinde mûsiki toplumun bütün katmanlarında karşılığını bulmuştur. Bu süreçte halk kültüründen, askeri yaşama, saray yaşamından birçok alana yön vermiştir. Osmanlı Türk medeniyetinin çok önemli bir tarafı olmuştur. Bu bakımdan günümüze kadar gelen süreçte çok önemli mûsikişinaslar yetişmiştir. Özellikle hafızlık kurumunun Osmanlıda çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bakımdan mûsikişinaslar hafızlık bütünlüğü içerisinde yüzyıllara yayılan bir mûsiki kültürü oluşturmuşlar ve bugüne kadar bu süreci devşirmişlerdir. Musullu Osman'ın bestekârlık ve icracılık hayatına dolaylı veya direkt katkı veren Osmanlı Türk hafız mûsikişinaslar yüzyıllara göre derlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluş yüzyılında Hazreti Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled öne çıkan ilk isimdir. Sultan Veled Niyaz İlahisini sık sık duyduğumuz kişidir. Özellikle on üçüncü yüzyıl içerisinde o döneme ait mûsiki okulu diyebileceğimiz Mevlevilik teşkilatını kurmuş olan kişidir[129].

On dördüncü yüzyıl sonları ve on beşinci yüzyıl içerisinde yaşamış Hafız, bestekâr ve mûsikişinas olan Abdülkadir Meragi veya Meragalı Abdülkadir'in otuz eseri notaya alınmış ve bu eserler bugün arşivlerimizde bulunmaktadır[130].

Fatih'in Sultan Mehmet'in torunu Şehzade Korkut, müziğe olan katkısı ve teşviki, Kürdi Peşrevi gibi bugüne gelmiş eserleriyle on beşinci yüzyıla damga vurmuştur. Bununla birlikte on altıncı yüzyılda yaşadığı bilinen ama on beşinci yüzyılda yaşadığı bazı kaynaklarca tescil edilen "Üç Ayinin" bestecisi veya bestekârları Bestey-i Kadim, bu dönemde yaşamışlardır[131].

'On bir Saz Eseri' parçasıyla Nefiri Behram Ağa; Abdül Ali, Hasan Can Çelebi; tarih çalışmalarıyla da bilinen Hoca Sadettin Efendi; en çok bilinen eseri 'Peşrev ve Saz Semaisi' ve günümüze gelmiş yirmi dört eseriyle Gazi Giray Han on altıncı yüzyılda öne çıkmaktadır[132].

---

[129] Atasoy, 1999. Kültür ve Medeniyet Açısından Osmanlılar Dönemindeki Türk Mûsikisi, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
[130] Genç Osmanlı Piyanist, 2017.
[131] Atasoy, 1999
[132] Genç Osmanlı Piyanist, 2017

On yedinci ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı müziğinde önemli bir sıçrama dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde; Itrî'nin hocası Hafız Post Efendi özellikle 'Gelse O Şuh' bestesiyle bilinmektedir. Büyük bestekâr, mûsikişinas ve Hafız Itrî yine bu döneme damga vurmuştur. Itrî'nin bugüne de gelmiş onlarca eserinin yanında en bilinenleri; 'Naat', 'Nevakâr', 'Salâtü Ümmiye' ve 'Tekbir'dir. Yine bu dönemde Seyyid Nuh; 'nakış', 'murabba besteleri ve 'yürük semaileriyle' öne çıkmıştır. Yine Yahya Nazım Çelebi, Ebûbekir Ağa; EbûbekiSaatçi, Mustafa, Nâyi Osman Dede, Tanbûrî Mustafa Çavuş bu dönemde önemli izler bırakmışlar ve günümüze kadar birçok eserleri gelmiştir[133].

Bu dönemde kadın Hafizeler ve mûsikişinaslar da bilinmektedir. Özellikle Enderun eğitim sisteminde yetişerek önemli eserler bırakmışlardır. Bu döneme ait bilinen en önemlileri Dilhayat Kalfa, Enfi Hasan Ağa'dır. Dilhayat Kalfa evcara makamından bestelediği 'Peşrev' ve 'Semaisi' ile bilinmektedir[134].

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Hafız Mûsikişinasları ve bestekârları aşağıda verilmiştir:

Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin eseri 'Yine Bir Gülnihâl' gibi Hamamizade İsmail Dede'nin lâdini formunda besteleri de bilinmektedir. Bugünkü Türk Mûsiki formlarına katkısı olduğunu da söyleyebiliriz. Zekâi Dede Efendi; nadide makamları ve büyük usulleri en iyi şekilde kullanmış bir Mûsikişinastır. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemde çok değerli Mûsikişinaslar yetiştirmiş ve bu anlamda ciddi bir akım yaratmıştır. Tanbûri İsak Efendi klasik tanbur çalış tarzının yaratıcısı olarak tarihteki yerini almıştır. Hüseyin Fahrettin Dede 'Acemaşiran Ayini' ile iz bırakan önemli mûsikişinaslardandır. Bununla beraber Numan Ağa, Şakir Ağa, Hacı Sadullah Ağa, Tanbûri Cemil, Udî Nevres, Dr. Suphi Ezgi, Tanbûri Ali Efendi, Medeni Aziz Efendi ve Hüseyin Saadettin Arel bilinen mûsikişinaslar olarak öne çıkmaktadır[135].

Hafız Kemal, Tatlı kuyu da bu bölgenin hafızı olarak ünlenmiştir[136]. Hafız Kemal'in okuyuculuğunda en iyi olduğu alan mevlit idi. Sesi davudi, tizleştikçe

[133] Atasoy, 1999.
[134] Genç Osmanlı Piyanist, 2017.
[135] Atasoy, 1999.
[136] TDV İslam Ansiklopedisi, 15. cilt. 92-93.

incelen tatlı, güzel ve çok makbul bir sese sahipti[137]. Döneminin en iyi mevlithan ve gazelhanları arasında yer alır. İlk önce Nusretiye Camii müezzinliğiyle başlayan görevi Süleymaniye Camii baş müezzinliği ile son bulmuştur. Hafız Sadettin Kaynak'la İstanbul radyosunda birlikte programlara katıldığı, ayrıca Hafız Kemal'in plaklara gazeller ve şarkılar okuduğu bilinmektedir[138].

Hafız Sami Efendi, 1874 yılında 4 yaşındayken Bulgaristan'ın Filibe şehrinden ailesi ile İstanbul'a göç etmiştir. Birçok Hoca'dan icazet aldı, birçok camide imamlık yaptı ve hacca gitti. Bolahenk Nuri Bey, Enderuni Hafız Yusuf, Bestenigâr Ziya Bey, Çarşambalı Cemal Efendi, Şeyh Hacı Ethem Efendi ve Hacı Kirami Efendi'den mûsiki öğrendi[139]. Hafız Sami'nin okuyuşu duygulu bir okuyuştu. Mûsiki makamlarının çoğunu bilirdi. Çoğu icracının cesaret edemediği makamlarda, sesi ile çok rahat gezinebilirdi. Hafız Sami zor bir makam olan şevkefza makamında bir plak doldurmuştur[140]. Fatih Camii'nde Ramazan ayında mukabele okuduğu bilinmektedir. Ku'ran tilavetinde tecvide önem verir, gereksiz fazla nağmeler yapmamaya gayret gösterirdi[141].

Ali Rıza Sağman, İstanbul Fatih'te Bahr-i Sefid Tetimme-i Sani Medresesine girmiştir. İskilipli Mehmet Akif Efendi'den Fatih Camii'nde Arapça dersleri almıştır. Fatih Çarşamba'daki Sultan Selim Camii müezzinliğine 1910 yılında tayin edilmiştir. Darülfünun Hukuk Fakültesini bitiren Ali Rıza Sağman 1929'da avukatlık stajını tamamlasa da hukuk alanında görev yapmamıştır[142]. İstanbul'da ilk eğitime başlayan İmam Hatip okulunda Kur'an Kelam ve Tecvit öğretmenliği yapmıştır. Bu okullardaki görevini 1963 yılına kadar sürdürdü. Yine bu yıllarda Saint Michel Okulu'nda göreve başlamıştır. Ölünceye kadar bu okullarda görevini sürdürmüştür. Başlıca eserleri: Mevlit Nasıl Okunur,

[137] Sağman A.R, 2014, Meşhur Hafız Sami Merhum, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 75.
[138] TDV İslam Ansiklopedisi. s. 92
[139] Özalp, 2000, ss. 122.
[140] Sağman, 2014, ss. 53.
[141] TDV İslam Ansiklopedisi, 15. cilt. 102-103.
[142] Apuhan, A. E. 2018, **Ali Rıza Sağman ve Tecvit Tilavet Anlayışı**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 7-8.

Mevlithanlar, İstanbul'un Bir Asırlık Hafızları, vd[143]. 1951'de Suriye ve Lübnan'a, 1952'de Mısır'a, 1953 veya 1954 yılında Irak'a gitti. 1964 yılında vefat etmiştir[144].

Sadettin Kaynak, lise eğitimini Mercan İdadisinde aldıktan sonra kaydını İstanbul Üniversitesi Ulum-i Şer-iyye Şubesi'ne yaptırdı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine öğrenimini yarıda bırakarak yedek subay olarak askerlik görevi için 1917 yılında Diyarbakır'a gitti. Askerlik görevi sırasında Elazığ Malatya Mardin gibi illerde halk türkülerini ve folklorunu inceleme fırsatı buldu. Hafız Melek Efendi'den ilk dini mûsiki eğitimini aldığını, müziğe ilahi meşk ederek başladığını da biliyoruz[145].

Türk müziğini öğrendiği çok değerli hocaları vardır. Bu hocalarından en başta Muallim Kazım Uz gelir. Ayrıca Sadettin Kaynak hocası Zekai Dede, Musullu Hafız Osman ve Şeyh Hüseyin Sadrettin Dede gibi dönemin Türk müziği meşk sisteminin içinde yer almıştır[146].

Hafız Burhan, Kocamustafapaşa Rüştiyesinde ilköğrenimini tamamladı. Sesinin güzelliği ile dikkati çekti. Hıfzını tamamlamadan mevlit mersiye okumanın yanı sıra, mukabele müezzinlik ve zakirlik de yaptı. Mızıka-i Hümayun'a 1918 yılında alındıysa da daha sonra bu görevden ayrıldı, geçimini sesi ile kazanarak sürdürdü. Hem dini hem de din dışı mûsiki alanında aranan bir icracı olarak ün yaptı HafızBurhan'ın doldurduğu plaklar halk arasında çok değer gördü [147].

Dönemin hafızlarından Hafız Burhan'ın arkadaşı Ali Rıza Sağman, Hafız Sami ve Hafız Şaşı Osman'dan sonra dönemin en iyi Mevlithanı olduğunu söylemiştir. Gazel formu ses icra üstatlarından olan Hafız Burhan kanto, ninni, tango, şarkı, operet, türkü ve maç türlerinde pek çok eseri okumuştur[148].

Hafız Şaşı Osman Efendi Döneminin çok meşhur ses sanatkârlarından biridir. 1867 yılında Anadoluhisarı'nda doğdu. 1920'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mızıkayı

[143] Işık İ. 2009, Resimli ve Metin örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, 2. Baskı, İstanbul.
[144] TDV İslam Ansiklopedisi, 35. cilt. 489-490.
[145] Tuna, s. 2010, Hafız Sadettin Kaynağın Dünyasında Mûsiki ve Din, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, s. 11-16.
[146] Özdemir, s. 2009, Popülerleşme Sürecinde Türk Müziği ve Bu Süreçte Bir Bestekâr: Saadettin Kaynak, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Sayfa, 99.
[147] İslam ansiklopedisi,15 cilt, 1997, s. 88- 89
[148] İslam ansiklopedisi,15 cilt, 1997, s. 88- 89,

Hümayunda yetişti. Yaşadığı yıllarda güçlü bir Hafız iyi mevlit[149] ve gazel okuyan bir ses sanatkârı olarak tanınırdı. Dönemin ünlü saz ve ses üstatları ile saray ve konaklarda giderdi özellikle tamburi Cemil Bey onunla Taksim etmeyi çok severdi. Gözleri şaşı göz kapakları şiş, ağırbaşlı hoşsohbet terbiyeli bir kimseydi. İçkiye düşkünlüğü ile tanınırdı. Tamburi Cemil Bey eşliğinde plaklara gazel, şarkı ve köçekçe doldurmuştur.[150]

Merhum Mesut Cemil beyin babası "dünya çapında bir müzisyen" Tanburî Cemil Bey ve Hâfız Şaşı Osman'ın birlikte icra etdikleri harikulâde bir gazel kaydının başına yapmış olduğu konuşmada:

> *"…Tanburî Cemil Bey de Şaşı Osman'ı çok hem pek çok severdi. Hafız Osman'ın çalışarak öğrendiklerinden ziyâde, Allah vergisi olan taraflarına tam manasiyle hayrandı Cemil Bey. Osman Efendi okurken Tanburî Cemil'in sapsarı kesildiğini kaç kere gözlerimle gördüm. Birisi canlı, kuvvetli, kalbinin çarpıntısı yüzünün kırmızı renginde belli; öteki ince, nahif, soluk benizli ta içinden titreyişli bu iki adamı şimdi yine eski bir plakta yanyana bulacaksınız..."*
>
> *"Her zaman bir vâmuk-i azra olur alem bu yâ*
> *Nev-be-nev efsaneler peydâ olur alem bu yâ*
> *Kabz u bast kıl tefekkür aleminde ey gönül*
> *Vakt-i sermânın sonu, vakt-i germân olur alem bu yâ…"*[151]

Merhum Mesut Cemil beyin röportajında babası "dünya çapında bir müzisyen" Tamburi Cemil Bey ve Hâfız Şaşı Osman'ın birlikte icra ettikleri gazel kayıt ettiklerinden bahsederken, özellikle Hâfız Şaşı Osman diye vurgulamasından, bu kişinin Musullu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Hâfız Şaşı Osman'ın Gazellerinin birçoğunun Youtube gibi video paylaşım sitelerinde Musullu Hafız Osman'ın resmini koyarak yüklenmesi, akıllarda bir karışıklık yarattığı aşikârdır. Birçok Arap sitelerinde 'de Hâfız Şaşı Osman'ın gazellerine Molla Osman Musli yazılması, bilgi karmaşası yarattığı anlaşılmaktadır.

[149] Akın Emin, Tanburi Cemil Bey, Töre yayınları, İstanbul 1992, ss. 335
[150] Özalp, cilt: II, s.s 85-86
[151]https://www.youtube.com/watch?v=Ru8IaXOxONg&fbclid=IwAR03v2HC_8886Xb1ZPdgPqE8stuhnfhZMOa9Y6o04Fyj_kNt4VaF7ZvHNUw(Erişim.20.11.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAFIZ OSMAN'IN HAYATI VE TÜRK DİNİ MUSİKİSİNE KATKISI

Bu bölümde Musullu Âmâ Hafız Osman Dede'nin hayatı ayrıntısı ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda çocukluğundan vefatına kadar geçen sürede biyografik yaşamı, ailesi, eğitimi, tasavvuf ve din ile olan münasebeti, ilmi eserleri gibi bek çok konu üzerinde durularak kendi hayatı ve dönemsel şartlarına ilişkin fikir oluşması sağlanacaktır. Bununla beraber Hafız Osman Efendi'nin bugünümüze ulaşan eserleri ortaya konularak, mûsiki terminolojisi ile yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.1. MUSULLU AMA HAFIZ OSMANIN BİYOGRAFİK HAYATI (1854-1923)

19. yüzyılın ortalarında Musul Osmanlı hâkimiyetindeki ihmal edilmiş, ilgilenilmeyen, küçük bir şehirdi. Yolcular onu uzaktan Dicle'nin kenarında, kendi içine çekilmiş, eski, harap olmuş surları arasında bir halde görürdü[152].

Musul, ilmî ve kültürel açıdan diğer Arap ülkeleri kadar şanslı değildi hatta bu dönemde bu ülkeler dahi devletin ihmali sebebiyle gerilemenin ve cehaletin acısını çekiyordu. İşte bu senelerde şehrin Güney Batısında kalan Irak kapısı bölgesinde fakir bir ailenin zeki bir çocuğu dünyaya geldi. Tarihler tam olarak hicrî 1271 senesini gösteriyordu, milâdî olarak 1854'e denk geliyordu. Babası el-Hac Abdullah Efendi saka idi (su taşıyıcısı). Bu meslek atalarından miras kalmıştı. Pek de takınmazdı, çok az kişi onu bilirdi hatta bu azınlık da ailesi ve akrabaları vesilesiyle onu tanımıştı. Bu meslek de fakirlerin kabul edeceği mütevazı bir meslekti. Bununla beraber şehir halkının kendilerine nehirlerden su getirecek birilerini ihtiyaç duymalarına binaen Musul'da çok yaygın bir meslekti. El-Hac Abdullah Efendi'nin nesebi hakkında yazılanlarda ihtilaf bulunmaktadır[153].

[152] Al Bakri, 1966, Uthman al Mawsilli: al Sha'er, al Musiqar, al Mutasawwuf, 'Uthman al Mawsilli, the Poet, the Musician and the Sufi', Baghdad. ss. 22.
[153] Al Bakri, ss. 23.

Osman 1940 yılında[154] diğer bir kaynakta 1854 yılında Musul'da doğmuştur[155]. Musullu ve Musullu Ama Osman Dede olarak tanınmıştır[156]. Çocukluğunda üvey annesinin ihanetiyle gözleri kör edilmiş, bu yüzden görme yetisini kaybettiği bir olayın başına geldiği eserlerde geçmemektedir.[157]. Bazı kaynaklarda yedi yaşındayken yetim kaldığı ve kısa süre sonra çiçek hastalığından dolayı görüşünü kaybettiği[158] söylenmektedir. Bir başka kaynakta babası ölmeden hemen önce çiçek hastalığından görme yetisini kaybettiği[159] söylenmektedir.

Küçük yaşta hıfzını tamamlamıştır, bu sebeple Hafız Osman diye de anılmıştır[160].

Küçük Osman'ı 2 facia çok üzmüştür. Biri; kendisi ile birlikte ilgisini, sevgisini, eğitimini ve rehberliğini yitirdiği babasının vefatı. Diğeri de henüz küçük yaşta iken hayatın meşakkatlerine tahammülde ve geçimini sağlamada kendisine yardım eden görme yetisini kaybetmesidir. Bu devrede ilahî irade, yetim çocuğu kuşatıp elinden tutarak onun kendisi için iyi olana sevk etti. Musullu seçkinlerden komşusu Süleyman Efendi'nin oğlu Mahmud Efendi onu evine alarak evlatlarından biri saydı, eğitimi ile ilgilendi. Ona Kur'ân-ı Kerîm'i hissettirecek bir hoca buldu. Âmâ çocuk, gündüz Kur'an'dan ezberlediği kısmı, geceleyin kadife sesi ile yüksek bir sesle tekrar ederdi. Bu esnada bahsedilen komşusunun evinde, kendisine ayrılmış bir odada tek başına olurdu[161].

Araştırmaların ortak sonucu ve rivayetlerle desteklenen şekliyle; babası el-Hac Abdullah Efendi, küçük oğlu Osman 7 yaşına varıncaya kadar vefat etmiştir. Oğlu yetim kaldığında başka bir akrabasının olmadığı bilinmektedir.

Hafız Osman Efendinin hayatındaki en önemli şahsiyetin babasının ölümü ile birlikte ergenliğinin sonuna kadar kaldığı babalığı Mahmut Efendi olduğunu söyleyebiliriz. Babasının vefatı üzerine Mahmûd b. Suleymân el-Ömerî, küçük

[154]Gürler Mehmet, **İslam'da Mûsiki ve Son Osmanlı Mûsikişinasları**, Sebil Yayınevi, İstanbul 2015, ss. 74.
[155] Şaban. ss. 201.
[156] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, ss.462.
[157] Al Bakri, ss. 23-24.
[158] Hassan, 2006, ss. 98-110
[159] Şaban. ss. 201.
[160] Gürler, ss. 74.
[161] Al Bakri, ss. 23.

Osman'ı himaye etmiş, ona Kur'ân'ı ezberlettirip dilin esaslarını öğretmiştir[162]. Mahmut Efendi Hafız Osman'ın eğitiminden yetişmesine kadar her süreçte kendi yaşamının içerisinde çok etkili olmuştur. Bu anlamda Mahmut Efendinin şahsına münhasır hayatındaki izler Hafız Osman Efendi'nin de hayatının çizgisini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Mahmut Efendi de Hafız Osman Efendi'nin ergenlik dönemlerinin sonlarına doğru (yirmi beşli yaşlarda) vefat etmiştir[163].

Hafız Osman daha sonra geçimini sağlamak ümidiyle İstanbul'a gitti. Mûsikiye olan kabiliyeti onun tekke ortamıyla tanışmasına vesile oldu. Bu arada Mevleviliğe intisap etti ve çilesini tamamlayıp dedeliğe yükseldi. Bu yıllarda Zekai Dede, Bolahenk Nuri Bey ve Bahariye Mevlevihane'si şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'den dini ve din dışı mûsiki konusunda dersler almıştır[164]. Bununla birlikte Ama Ali Bey'den kanun dersi alarak kısa zamanda ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Mûsiki nazariyatını Muallim Kazım Bey'den (Uz) öğrenmiştir. Bir dönem Çemberlitaş'ta kitapçı dükkânı açarak ticaretle meşgul olduğu bilinmektedir. Dükkânının tanınmış mûsikişinasların buluşup sohbet ettikleri bir mekân haline geldiği söylenmektedir.

Hayatının son yıllarında Bağdat Mevlevihanesi postnişinliğine tayin edilen Osman Dede Efendi bu görevi sürdürürken 1920'de yolda geçirdiği bir kaza sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1918 olarak verilmekte[165], bazı kaynaklarda ise 1923 yılında verilmektedir[166]. Gürler'in araştırmasına göre ölüm tarihi 1919 dur[167]. Bir başka araştırmaya göre; şişman, esmer tenli, gözleri kapalı, orta boylu bir kimse olan Osman Efendi, Bağdat Mevlevihane'sine şeyh olarak gönderilmiş, bir otomobil kazası sonucu 1920 yılında seksen yaşında iken Bağdat'ta ölmüştür[168].

Osman Dede Efendi hanende, ayinhan, mevlidhan ve Duahan olarak tanınmıştır. Aslen Arap olduğu halde Türkçeyi güzel konuştuğu, tiz bir sese sahip olduğu, Mevlevi mûsikisini iyi bildiği, Mevlevi mukabelelerine Ayinhan olarak katıldığı, pestlerden başlayıp tize doğru yükselen bir üslupla Kur'an-ı Kerim tilavet ettiği, zaman zaman camilerde hutbe okuduğu belirtilmektedir. Osman Dede ramazan

[162] Şaban. ss. 201.
[163] Al Bakri, ss. 23.
[164] Gürler, ss.74.
[165] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, ss. 462.
[166] Şaban. ss. 203.
[167] Gürler, ss. 75.
[168] Nazmi M. (2019) Türk Mûsikisi Tarihi. http://www.edebiyatkultur.com/index.php/turk-mûsikisi/59-turk-mûsikisi/474-musullu-ama-hafiz-osman-efendi (10.03.2019)

aylarında Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nde Kemani Memduh Efendi, Kanuni Şemsisi Bey, Kanuni Ama Ali Bey ve hanende Karabaş gibi sanatçılarla küme fasılları yapmış, Kaşıyarık Hüsameddin Bey, Hafız Şevki Bey, Hafız Osman Efendi, Hoca Ziya Bey ve Tanburi Cemil Bey gibi dönemin üstatlarıyla birlikte devlet ricali ve zenginlerin konaklarındaki mûsiki toplantılarına hanende, Şeyhülislam Pir'izade Molla Mehmed Sahib Efendi'nin konağındaki fasıliara kanuni olarak katılmıştır[169].

Onun çok hassas bir kulağa sahip olduğu, dinlediği sesleri bir defada eksiksiz öğrendiği, tanıştığı kişileri asla unutmadığı ve herkesle kolayca dostluk kurduğu bildirilmektedir. İbnülemin Mahmud Kemal 1917 yılında Bağdat'ta bir tesadüf sonucu onunla karşılaştığını, hiç konuşmadan elini öptüğünü, bir süre elini tuttuktan sonra kendisini tanıdığını nakleder. Şiirle de meşgul olan Osman Dede çok sayıda na't yazmış, ebcedle tarih düşürmede hayli ustalık kazanmıştır. Yenikapı Mevlevihane'si şeyhi Abdülbaki Efendi'nin (Baykara) misafiri iken dergâhın hareminden bir kişinin gelerek o sıralarda şeyhin oğlunun doğduğunu bildirmesi üzerine o anda yirmi beş-otuz mısrahk bir tarih manzumesini irticalen okuduğu anlatılır[170].

Günümüze çoğu dini olmak üzere yirmi civarında eseri ulaşmıştır. Bunlardan hüseyni peşrev, hüseyni Mevlevi ayini (sadece birinci selamı elimizdedir), hüzzam makamında ağıraksak usulündeki, "Neş'e-yab-ı lutfun olsun bu ser-i şuridemiz" mısraıyla hüzzam ve "Feryad ki feryadıma imdad edecek yok" mısraıyla başlayan nihavend şarkılarla, "Eya sen sanma kim senden bu güftarı dehan söyler" mısraıyla başlayan bayati-araban ilahisi en meşhurlarındandır[171].

Osman Dede Efendi bazı kaynaklarda Hafız Şaşı Osman ile karıştırılmaktadır. Ayrıca Arapça bir ansiklopedide Osman elMevsıli maddesine konu olan kişiyle aralarında bazı benzerlikler bulunmakla birlikte bu kişinin Osman Dede Efendi olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece maddenin girişine konulan resimdeki kişi Osman Dede Efendi'dir[172].

[173]Ebcedle tarih düşürmede de büyük ustalık kazanan Osman Dede çok sayıda na'‘t da yazmış. Nitekim aşağıdaki ibretli hâdise bu hususu teyid etmektedir:

[169] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, ss.462.
[170] TDV İslam Ansiklopedisi, ss. 463.
[171] Kaynak Tablo.1 yazar tarafından hazırlanmıştır. s.73
[172] TDV İslam Ansiklopedisi, ss. 463
[173] http://nagmeiask.blogspot.com/2015/04/musullu-hafz-osman-dede.html (13.05.2019)

Birgün Şeyhülislâm Pîrîzâde Molla Mehmed Sâhib Efendi rüyasında Osman Efendi'yi Resûl-i Ekrem Efendimiz ile berâber görür. Osman Efendi ile karşılaşınca, daha rüyadan ona bahsetmeye fırsat bulamadan, Osman Dede "Efendi! Bize bunu çok mu gördün? Ben şu âciz lisanımla O'nun için yedi bin beyit söyledim" deyince Sâhib Molla şaşakalmış.

3.1.1. Tasavvufi Hayatı

Hafız Osman Efendi çocukluğunda ve ilk ergenlik dönemlerinde Mahmud Efendi ile yaşadığı süreçte ortamdaki tasavvufi hayat, kendi hayatına temel teşkil edecek öğretileri oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Merhum Mahmud Efendi bu küçük çocuğun sesini severdi, okurken kulak kabartır, hep dinlerdi. Nağmelerinden ve kıratından hoşlanırdı. Ona mûsikîyi öğretecek başka bir hoca daha buldu. Mûsikîde gayet temayüz etti. Bunun yanında birçok şiir ve kaside ezberledi. Kendisinin çok hızlı ezberlediği ve kolay kolay unutmadığı bilinmektedir. Hatta bir şiirden 20 kadar beyti 2-3 okuyuşta ezberlediği söylenilir daha küçük yaşta temel ilimleri öğrenerek hafızlığını tamamladı. Osman, ergenliğe ulaştığında hala kendisini küçükken barındıran ve kendisi ile ilgilenen, ilim deryasına daldığı, sanatta yükseldiği, her türlü bilgiyi edindiği, kendisini eğiten, yokluğunu çektiği babalık şefkatinden kendisini mahrum bırakmayan Mahmut Efendi'nin evinde yaşamıştır. Bu ev edebiyat, ilim ve fazilet ehli insanların toplantı yeri niteliği taşıyordu. Fakat bu adam da 1865 yılında vefat etmiştir[174].

Osman, Mahmud Efendi'nin vefatının üzerine çok büyük üzüntü yaşadı ve kendisini sevdiği şehir Musul'u terk ettiren, Bağdat'a doğru sürükleyen bir boşluk hissetti. Bu esnada ergenlik çağında idi ve bu da Bağdat'a ilk yolculuğuydu.

Bağdat'ta merhum Mahmud Efendi'nin oğlu edip allâme Ahmet İzzet Paşa yaşamaktaydı. Osman'ı Bağdat'ta kaldığı uzun süre boyunca babasının yaptığı gibi, cömertlikle, hiçbir şey esirgemeden ağırladı. Ahmet İzzet Paşa bu durumdan "el-Ukudu'l-Cevheriyye" adlı eserinde de bahsetmiştir. Musullu Osman, Bağdat'ta kaldığı süre boyunca Irak'ın birçok edebi ve kıymetli insanları ile tanışma fırsatı bulmuş; onları zekâsı, nüktedanlığı ve edebi ile hayran bırakmıştır. Her mecliste ona saygı

[174] Al Bakri, ss, 25.

duyulmuştu, her yerden insanlar onu dinlemeye geliyor, şiirlerine ve edebiyatına mukabelede bulunuyor ve onun için ziyafetler düzenleniyordu. Programlara, meclislere çağrılan kişilerin ilki olurdu. Ahmet İzzet Paşa yine yukarıda zikredilen kitabında Musullu Hafız Osman'ı överek bu durumdan da bahseder[175].

Hafız Osman Bağdat'tayken ilim tahsili açısından her imkâna rahatça ulaşabiliyor ve bu fırsatı zayi etmek istemiyordu. Merhum İsmail Ferec'in el-Cezîratü'l-Mûsuliyye adlı dergide yazdığına göre Hafız Osman, merhum Davut Efendi'den Sahih-i Buhari derslerine başladı, yarısını ezberledi ve bir süre sonra hocası vefat etti. Diğer yarısını da İmâm-ı Âzam Camii 2. müderrisi Şeyh Bahâülhak Efendi ile ezberledi[176].

Küçük yaşından beri yöneldiği dinî saha, fıkıh, Kur'ân dersleri ve mevlid-i şerif kıraati vesilesiyle insanlar Musullu Osman'a "molla" lakabı vermişlerdi. Iraklılar bu lakabı din işleri, Kur'ân-ı Kerîm kıraati ve eğitimi ile uğraşan herkese verirlerdi.

Molla Osman Bağdat'ta ikamet ettiği sürede benzersiz Kur'ân-ı Kerîm, tevşîh ve mevlid-i şerîf kıraatlerinin mükemmelliği ile bilindi. Bu vesile ile insanları, sesini duymak için her yerden getiren büyük bir şöhrete ulaştı. Mahmud Behcet el-Eserî el-Luğâtü'l-Arab dergisinde bu hususta bahsetmiştir[177].

1881 yılında Bağdat'a gidip orada Şeyh Dâvûd en-Nakşibendî ve Bahâ' el-Hak'tan dersler aldı. Ayrıca Musul şarkıcılarından makam ve şarkı söyleme usulü dersleri de aldı[178].

Bir dönem Bağdat'ta yaşadıktan sonra hac farizasını eda etmeye niyet etti. Kendisinin en az iki defa haccettiği bilinmektedir. Bu ise ilki olacaktır. 1886 yılında hac dönüşü uzun yıllardır görmediği ve hasretini çektiği Musul'a gitti. Memleketine dönüşüyle hasretini giderdikten sonra şehirdeki hocaların ve âlimlerin peşini bırakmadı ve onlardan ders almaya başladı. Onlardan biri de Nevrî lakabıyla meşhur olmuş Musullu Şeyh Muhammed bin Cerciz idi. Bu şeyh vesilesiyle Musul'da meşhur olan sûfî tarîkatlerden Kâdiriyye tarîkatine intisap ederek Nevriye Camii'ndeki zikir halakalarına iştirak etti. Molla Osman, Şeyh Efendi'nin ikindi namazından sonra

[175] Al Bakri, ss, 25.
[176] Al Bakri, ss, 25.
[177] Al Bakri, ss, 25.
[178] Şaban, ss.202.

verdiği vaazların sonunda Kur'ân-ı Kerîm tilavet eder; cami, müritler ve dinleyicilerle dolup taşardı[179].

Hafız Osman'ın Seyr-ü Süluku zamanında Şeyh Muhammed Nevrî'nin talebeleri, merhum Şeyh Mukri Muhammed ibnu'l-Hâc Hasan'dan "Şâtibî" tarîkiyle kıraat-i seb'ayı okumaktaydılar. Hafız Osman da bu hocadan icazet almıştır. Bir süre sonra o zamanlar Osmanlı hilafetinin başkenti, Doğu'nun fikrî ve sosyal açıdan merkezi olan İstanbul'a gitmeye niyet etti.[180]

Bu hususu Şeyhi Muhammed Nevrî'ye danıştı. Şeyh Efendi izin vermekle kalmayıp bu yolculuk için onu teşvik etti. Bunun üzerine İslam hilafetinin başkentine doğru giden bir kafileye dâhil olup gitti. Bu esnada hükümet, kendisine ve ailesine -yokluğunda yardımcısı olması için- bir maaş bağladı. İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa ile buluştu. O da onu önceki gibi hüsnükabul ve ikram ile karşıladı. Birçok meşhur insan ve âlimle tanıştı. Onlardan biri de İzmit sancağı müftüsü Şeyh Seyyid Mustafa Mahfî Efendi'dir[181].

Kendisinden kıraat-ı aşere dersleri ve icazeti almıştır. Bu ilimde derinleşmeyi ve derslerini tamamlamayı uygun görerek Mısır'a gitmiştir. Döneminin büyük kurralarından Tanta Kurrası Seyyid Bedevi Camii Şâfiî İmâmı Şeyh Yûsuf Acûr ile tanışmıştır. Kendisinden kıraat-i aşere dersini tamamlayarak icazet almıştır[182].

Molla Osman, birikimini İstanbul ve Mısır'daki insanlara açıklamak ve aktarmak istemiştir. Hacca gidip 1886 yılında Musul'a döndü. 1889 yılında İstanbul'a gitti. Daha sonra da Bağdat'a geri döndü.[183] Öğrencilerine icazet verdiği bir merasimde bu hususta şöyle bahsetmiştir: "Bu kıraati, takva sahibi, gözü yaşlı ve âbid bir âlim olan İzmit sancağı müftüsü Şeyhim Mustafa Mahfî Efendi'den aldım ve dirayetle korudum. Kendisinden tahbir ve teysir tarîklerini, "İtilaf" eseri sahibi Yûsuf Efendizâde yoluyla okudum. "Tayyibe" kitabını okumamla bana icazet verdi. "İtilaf" adlı eserde sadece tek bir vechi mevcuttu Musul'da okuduğum kıraat-ı seb'a'da ise tahlil, tahmid ve tekbir vecihleri mevcuttu. Bunun için tekbir vecihlerini tamamlamak niyetiyle icazeti aldıktan sonra Mısır'a gitmeye karar verdim ve Tanta'ya vardım.

[179] Al Bakri, ss,27.
[180] Al Bakri, ss, 27.
[181] Al Bakri, ss, 27.
[182] Al Bakri, ss, 28.
[183] Şaban, ss.202.

Dönemimdeki kuralların hocası, evliyaların efendisi, kurralarının ilim denizinden kana kana içtikleri, Allah dostu Hafız Şeyh Yûsuf Acûr'a vardım. Onun yanına vardığımda 135 yaşındaydı, hissiyatı ve sezgileri açıktı. Kendisinden Bakara'dan Nisâ sûresinin sonuna kadar okudum, bunu vecihleri takip etti. Bunun üzerine kıraat ve kıraat çeşitleri icazetini verdi."[184].

İstanbul'a ikinci kez gidip oradan Mısır'a 1895 yılında geçti. Mısır'da 5 yıl kaldı. Bu yıllarda Kahire'de "el-Me'ârif" dergisini çıkararak, kitaplarını bastırdı [185]. Molla Osman Mısır'da ayrıca Mısır'ın birçok âlim, edip ve meşayihi ile tanışmıştır. Sonrasında özlem ve sevgi duyduğu memleketi Musul'a geri dönerek arkadaşları, sevenleri ve öğrencileri ile buluştu ve kaynaştı. Kısa bir süre burada bulundu, sonra ikinci memleketi olan Bağdat'a gitti. Kendisini bilenler tarafından karşılandı ve bir karşılama Meclisi kuruldu. Irak allâmesi Şeyh Seyyid Mahmua Şükrü al-Âlûsî de Molla Osman'ın kendisi ile irtibat kurduğu kişilerdendir. Bağdat'ta kendisinden Arapça ilimleri tahsil etmişti. Bu hocası, verdiği dersleri hıfz etme hususunda Molla Osman'ın çok kuvvetli olduğunu zikretmiştir[186].

Hafız Osman'ın yolculuk etmeyi alışkanlık haline getirdiği ve bunda çok faydalar gördüğü zannedilebilir. Zira bir şehirde sabit kalmaz diğer şehirlerin âlimlerini, şeyhlerini, ediplerini ve faziletli insanlarını tanımak için şehir şehir dolaşırdı. Gittiği her yerde farklı ilimler okuttuğu, dersler verdiği, kendisine saygı gösteren öğrencileri olduğu gibi tanıştığı insanlarla da sıkı dostluklar kurardı. Her şehirde kendisini seven, kendisine ikramda bulunan ve en güzel şekilde karşılayan arkadaşları vardı. Bağdat'ta da çok uzun süre kalmadı ve İstanbul'a dönmeye karar verdi. 1895 senesinde de İstanbul'dan tekrar Mısır'a gitmiştir. 1900 yılında İstanbul'a gitti ve oradan da 1906 yılında Şam'a gidip 1909 yılına kadar orada kaldı. Sonra ikinci defa hac farizasını yerine getirip tekrar Dimaşk'a döndü. Daha sonra Beyrut, İstanbul, Dimaşk ve Halep'i ziyaret etti ve sonunda 1913 yılının Haziran ayında Mûsul'a geri döndü[187]. Sonrasında Şam ve Irak taraflarına dönmüştür ve son olarak Bağdat'a yerleşmiştir[188].1914 Nisanında Bağdat'a geri gelen şair, Câmi'u'l-Murâdîye

[184] Al Bakri, ss, 29-30.
[185] Şaban, ss. 202.
[186] Al Bakri, ss, 31.
[187] Şaban, ss. 202.
[188] Al Bakri, ss, 32.

Medresesine Şeyhu'l-kurrâ' olarak atandı. Çok geçmeden Bağdat'ta tanınıp oradaki zikir halkalarının merkezi ve ekseni, cemiyet ve kulüplerin toplanma aracı, sosyal ve Müzik toplantıları organize eden biri haline geldi.[189]

3.1.1.1. İstanbul ve Arap Ülkelerindeki Tasavvufi Hayatı

Musullu Hafız Osman Efendi İstanbul'a ilmi, siyasi ve seyahat maksatlarıyla birden çok yolculuk yapmıştır. İstanbul'a ilk yolculuğu Hocası Muhammed en-Nevri'nin teşvikleriyle gerçekleşmiştir. O zamanlar İstanbul bütün Doğunun hayallerini süsleyen ve gözlerinin ayrılmadığı bir şehirdi. Hafız Osman İstanbul'dayken Çemberlitaş mahallesindeki Nur-i Osmaniye Camii'nde bir odada kalmaktaydı. Orada kaldığı sırada insanlar İstanbul'da olduğunu duydu ve adeta onu ziyaret için yarıştılar. İstanbul'un meşhur Cami-i Kebir'i Ayasofya'da kıraatte bulunmasını istediler. Müezzin mahfilinde kıraatini icra ederken insanlar daha önceden hiç duymadıkları güzellikte bir ses duydular. Bu ses ve tecvid güzelliği onları ağlattı. Burada bu hal üzere bir cüz okudu. Şehrin sanatçıları, faziletli insanları ve edipleri kendisiyle tanışmak için koşuşurdu. Edebiyat ve sanat camiasında büyük bir şöhrete ulaştı. Türk kârîler etrafında toplanarak ondan tecvid ilmine dair ne varsa öğrendiler. İnsanların önde gelenleri ve idareciler kendisiyle tanıştı. Şöhretini duyan herkes onu görmek istedi. Gördüğü bu izzet ve ikram vesilesiyle burada kalmayı istedi. Ailesini Musul'dan getirerek Nur-i Osmaniye civarında bir ev tuttu. İmparatorluğun başkentinde etrafındakilerin gösterdiği ihtiramla, devlet adamlarının ve kendisini sevenlerin ihtimamıyla huzur içinde uzun bir yaşam sürdü[190].

Hafız Osman Efendi'nin tanınmasında, kadim dostu Ahmed İzzet Paşa ve mürebbisinin oğlunun İstanbul'da bulunmasının etkisi büyüktür. Bu iki zatla sık sık görüşürdü. Araplardan İstanbul'da yaşayan önde gelenler ve ediplerle de bağı kuvvetliydi. Nitekim Arap olmaları, birbirleriyle ilişkilerini destekliyordu. Yeteneklerine ve sanatına hayranlık duydukları için İstanbul ve diğer İslam ülkelerine yaptığı yolculuklarında kendisine refakat etmek isteyen kişiler mevcuttu. Muhammed Âlûsî, Şâkir Âlûsî, Alâeddin Âlûsî, Şeyh Yûsuf Süveydî, Seyyid Muhammed Sükûtî, Bağdat'taki Rifâî Şeyhi Seyyid İbrahim Râvî, Hüsâmeddîn Âlûsî ve daha başkaları

[189] Şaban, ss. 202.
[190] Al Bakri, ss, 33-34.

bunlardandır. Bu kişilerden bazıları da "Meb'ûsân Meclisi"nde vekillik yapmaktaydı. Hafız Osman'ın İstanbul'da tanıştığı en önemli şahsiyet Şeyh Ebu'l Hüdâ es-Sayyâdî olmuştur. Kendisiyle yakınlık kurmuş ve müritlerinin arasına girmiştir. Hafız Osman, şeyhi Ebu'l Hüdâ vesilesiyle Rifâiyye Tarikatine girmiş ve şeyhinin kendisini Sultan Abdülhamid'le tanıştırmasıyla yeni ufuklar kazanmıştır[191].

3.1.1.2. Hafız Osman ve Şeyh Ebu'l Hüdâ Arasındaki Bağ

Ebu'l Hüdâ es-Sayyâdî'nin aynı zamanda mûsikîden çok hoşlanan birisi olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'a bir sanatkâr veya mûsikîşinâs geldiğini duyduğunda onu muhakkak evine davet eder, kendisine ikramda bulunur ve devlet ricaliyle tanıştırırdı. 1896 yılında Mısırlı mûsikîşinâs Abduh el-Hamûlî İstanbul'a geldiğinde kendisiyle tanışmış, ona ikramda bulunmuş ve Sultan Abdülhamid'le tanıştırmıştır. Aynı şeyi İlyas Abûd'a da yapmıştır, bu Şeyh Efendi'nin yanında misafir olarak kaldığı zamanda Halep'in en meşhur müzisyenlerindendi. Hafız Osman Efendi ile de buna benzer fakat bundan daha yakın bir münasebetleri olmuştur. Bu iki şahsiyetin arasında birden fazla bağ olduğu aşikârdır. Şiir, mûsikî ve tasavvuf hususlarında oldukça çok ortak noktada buluştuklarından dolayı aralarındaki bağ oldukça kuvvetlidir[192].

Bir araya geldikleri her ortamda aralarındaki muhabbet açıkça görülmekte, birbirleriyle konuşmalarındaki uyum ve ahenk hemen fark edilmekteydi. Meclisinde kim olursa olsun sigara içmesine izin vermezdi fakat Hafız Osman'a izin vermesi, ona verdiği değeri göstermektedir. Onunla konuşmasını uzun tutardı. Hafız Osman'ın üslûbundan zevk duyardı. Ondan ayrı kalmaya dayanamaz, ziyaretine giderdi. Şiir ve sanat açısından ortak noktaları vardı. Hafız Osman Efendi 1903 senesinde tekkeyi ziyaret ettiğinde Şeyh Efendi'nin "Hulâsatü'l-Beyân" adlı eserini bitirdiğini gördü. Bir süre sükûnetten sonra irticâlen şu beyti söylemiştir: "Musullu irticalen tarih düşer/Hulâsatü'l-Beyân'la şeref duyar."] "(الموصلي مرتجلا أرخها/ خلاصة البيان مجدنا بها)Bir tarih beyti olduğunu düşünmekteyiz.][193]

Hafız Osman'ı, şeyhiyle muhabbeti günden güne kuvvetlenmekteydi. Nihayetinde kendisine icazet verdi. Bundan sonra Hafız Osman'ı Sultan

[191] Al Bakri, ss, 35.
[192] Al Bakri, ss, 35.
[193] Al Bakri, ss, 36.

Abdülhamid'le tanıştırmıştır. Abdülhamid Han bu Şeyh Efendi'ye sarayına rahatça girme yetkisi tanımıştı. Bu, o dönemde çok az kişiye bahş olunmuş büyük bir şerefti[194].

Hafız Osman'ın saraya giriş hikâyesi çok acayiptir. Faik Hacı İbrahim Dellalbaşı bu hikâyeyi kendisinden aktarmıştır. Hafız Osman şöyle demektedir: "İstanbul'da iken orada yaşayan Musullu bir tüccarın dükkânında vakit geçirirdim. Bir seferinde bir Osmanlı polisi beni mühim bir iş için saraya götürdü. Bir süre sonra saraya yaklaştığımızı anladım. Askerlerin seslerini duyuyordum. Birisi elimden tutup beni başka yerlere götürdü. Kısa bir süre sonra sarayın çok sessiz bir kısmına ulaştık. Sükûnetin hâkim olduğu bir salona geçtik. Beni bir sandalyeye oturttular. Bir saate yakın orada kaldım. Birden bana doğru gelen sakin adımlar duydum. Sonra sanki etrafımı kaplayan büyük bir perde sesi duydum. Latif bir ses bana Türkçe olarak "Oku Hafız Efendi" dedi. Susup kaldım, ne yapacağımı bilemedim. Aynı ses aynı sözü tekrarladı. Donup kaldım, ne diyeceğimi şaşırdım. Perdenin açılma sesini duydum. Tekrar o adımlar benden uzaklaştı. Kısa bir süre sonra bir grup insan gelip beni ayıpladı. "Bunu nasıl yaparsın? Sultan'a niye bir şey okumadın? Kendisi istemişti hâlbuki. Allah seni affetsin Hoca!" dediler. Sonra beni sarayın dışına çıkardılar. Kendimi caddede buldum, yoluma devam ettim. Bundan birkaç gün sonra cuma günü Ayasofya Camii'ne gittim. Cumadan önce Kur'ân okumaya başladım. İnsanların çok hoşuna gitti, huzur bulduklarını hissettim. Tilaveti bitirdim. Namazı kıldık, camiden çıktım ve bir arkadaşımı ziyaret için yola koyuldum. Tam oturacakken bir polis gelip sarayda Sultan'ın huzuruna çağrıldığımı bildirdi. Emre uydum, önceki sefer olduğu gibi beni götürdüler. Büyük salona gittiğimde Sultan oradaydı. Geldiğimde huzurunda susup kalmamdan dolayı bana gücenmişti. Hâlbuki camide kendi isteğimle okumuştum, kimse benden talepte bulunmamıştı. Huzuruna vardığımda söyleyebildiğim tek şey şu oldu: "Sultanım! Size karşı gelmek niyetinde değildim fakat heybetiniz karşısında dilim tutuldu."[195]

Cevabımdan hoşnut oldu, cebime bir miktar para konulmasını emretti. Sonraları huzurunda tekrar tekrar icralarda bulundum."

Hafız Osman Balat yakınlarında kalmaya başlamıştı. Sultan Abdülhamid'in şahsî alakasına mazhar idi. Siyasî hedeflerle İmparatorluğu dolaşmasına yardımcı

[194] Al Bakri, ss, 37.
[195] Al Bakri, ss, 37.

oluyordu. Hac mevsiminde de Sultan Abdülhamid'in verdiği yetkiyle onun adına hutbe îrâd etmekteydi. Hafız Osman, İstanbul'da kaldığı uzun müddet içerisinde orada evlendi. Darlık çekmeden, rahatlık içinde, geçim derdi olmaksızın yaşıyordu ve böylesi bir hayata da layıktı. Bu anlamda Saray'dan maaş alıyordu[196]. Fakat hasret ve iştiyakla kendi vatanının özlemini çekmekteydi. Osmanlı zamanında Arap ülkelerinin haline çok üzülmekteydi ve nihayet huzur bulmak, arkadaşlıklarını ve hatıralarını tazelemek için İstanbul'un bütün nimet ve refahını terk edip memleketine döndü[197].

Hafız Osman Mısır'a da birçok sefer seyahat etmiştir. Mısır en gelişmiş Arap ülkesiydi. Gerek gelişmişlik gerek ilim konusunda İstanbul'la başa baştı. Hafız Osman, derse ve mütalaaya ihtiyaç duyduğu vakitlerde kıraat-i aşere ve ona bağlı ilimleri tamamlamak için sık sık Kahire'ye gitmiştir. Mısır'ın birçok hocası, âlimi ve mûsikîşinâsıyla irtibata geçmiştir. Kur'ân, tevşîh, mûsikî ve şiir konusunda Mısır'ın önde gelenleriyle büyük ihtifallerde tatlı yarışlara girişmiş ve bu hoş yarışlarda önde olmuştur. Bu yarışlardan başı dik bir şekilde çıkmış, sevgi ve muhabbetleri üzerinde toplamış, arkadaşları ve kendisini tanıyanlar artmıştır. Mısır'a 1895 yılında ikinci gidişinde ayrılmaksızın 5 yıl kalmıştır. Bu süre zarfında kendisine çok saygı duyulur, edipler ve kendisini sevenler daima etrafında bulunurdu. Bilhassa Mısır'da soylu bir aile olan Râfiî ailesinin yanında kaldığında kendilerinden bolca izzet ü ikram görmüştür[198].

Mısır'da tanıştığı en büyük şahsiyetlerden biri Şeyhülislam Muhammed Abbâsî el-Mehdî el-Mısrî'dir. Vefatı esnasında Hafız Osman Kahire'de, yanındaydı. Taziyesinde onun için mersiyeler okumuş, vefatına da iki şiirle tarih düşmüştür. Birisi kasîde-i nûniyyedir ve 11 beyittir, diğer şiiri de 25 beyittir. Her beytin ilk yarısını milâdî hesapla 1897, her beytin ikinci yarısını hicrî 1315 senesine denk gelecek şekilde söylemiştir[199].

Mısır'da kendisinden ders almayı kabul eden, aralarında Abduh el-Hamûlî'nin de bulunduğu mûsikî ve sanat erbabından birçok kişiyle tanışmıştır. Bazı eserlerini Mısır'da bastırmıştır[200].

[196] Başbakanlık, 2019, bakınız Ek. 3.
[197] Al Bakri, ss, 37.
[198] Al Bakri, ss, 37.
[199] Al Bakri, ss, 38.
[200] Al Bakri, ss, 38.

3.1.1.3. Hafız Osman'ın Başka Ülkeleri Ziyaretleri

Celâl el-Hanefî, Molla Osmân hakkında şunları söylemiştir: "*Çokça ülkeye yolculuk eder ve oralarda gezerdi. Sesi kalın olduğundan kısık sesleri bastırırdı. Irak'ta günümüz mevlidlerinde kullanılan aktivitelerin çoğu, bu alanda onlarca öğrenci yetiştirmiş olan Molla Osman'a intisap edilir.*"[201]

Musullu Hafız Osman, Arap ve İslam ülkeleri arasında oldukça sık seyahat ederdi. Gittiği seyahatten daha dönmeden başka yere gitmeyi planlardı. İstanbul, Şam, Mısır ve Hicaz'a yaptığı seyahatler çoktur ve bu seyahatlerin araştırılması, detayları ve tarihlerinin tespiti bu sıklıktan dolayı ince tetkikler gerektirmektedir.

Bu seyahatlerden biri de Libya'yadır. Siyasî amaçla yapılmış bir seyahattir. Abdülhamid Han tarafından İmam Senûsî'nin siyasi hedeflerini teftiş için vazifelendirilmiş ve Trablusgarp'a gitmiştir. İmam Senûsî, Hafız Osman'ın gelişindeki maksadı anlayıp kendisini en güzel şekilde ağırladı. Dönüş zamanı da en güzel şekilde hazırlıklarını yapıp İstanbul'a yolcu etti[202].

Hafız Osman, Suriye ve Lübnan'da da uzun süreler kalmıştır ve oralara birçok defa gittiği anlaşılmaktadır. Bir süre buralarda kalıp başka ülkelere gittiği de bilinmektedir[203].

1907 yılında İstanbul dönüşü bu bölgeyi ziyaret etmiştir. Üç sene kadar kaldıktan sonra haccetmek için Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Bu seyahat 1909 yılında gerçekleşmiştir ve seyahat ettiği Hicaz demiryolları bundan bir sene önce hizmete açılmıştır. O seneki arife günü 29 Kasım 1909'a denk gelmekteydi. Hac dönüşü tekrar trenle Şam'a doğru yola çıkmıştır. Mısır mûsikîsi üstadı Seyyid Derviş'le burada tanışmıştır ve burada bir müddet daha kalmak istemiştir. Mısırlı müzisyen, Mısır ve Şam arasında sürekli yolculuk yaparak Hafız Osman'dan uzun bir süre mûsikî hususunda dersler almıştır. Şam'a her gidişinde bu dersleri hocası Hafiz Osman'a arz ederdi[204].

Şam bölgesinde de birçok edip, âlim ve önemli şahsiyetle tanışıp bölge devletlerine seyahate başlamıştır. Beyrut'ta üç ay kaldıktan sonra Dımaşk'a (bugünkü

[201] Şaban ss. 203
[202] Al Bakri, ss. 43.
[203] Al Bakri, ss. 38.
[204] Al Bakri, ss. 38.

Şam kenti) dönmüştür. El-Busrî'nin "el-Hediyyetü'ş-Şâmiyye ale'l-Kasîdeti'l-Lâmiyye" adlı şiirine Dımaşk'ta tahmis yapmıştır. Merhum Abdurrahman Paşa el-Yûsuf'un çocuklarının sünnet merasimi için Dımaşk'a getirildiği de söylenir. Merasimde mevlit okumuş ve kendisine 100 altın lira hediye edilmiştir. Merasimde şairler toplanmış, Abdurrahman Paşa'yı öven ve tebrik eden şiirler söylenmişti. Sıra kendisine geldiğinde Hafız Osman, her çocuğu için ayrı ayrı şiir inşad edip, her birinde sünnet tarihlerini düşmüştür. Her biri, ilk ve son beyitlerinde sünnet tarihi düşülmüş uzun şiirlerdi. Son olarak da Abdurrahman Paşa el-Yûsuf'u başka bir şiirle tebrik etmiştir[205].

3.1.2. Doğu Müziği Öncüsü ve İlk Hocası

Merhûm Hâfız Osman Efendi, bu yüzyılın (geçen/19. asrın) ilk çeyreğinde, Doğu'nun mûsikî konusundaki otoritelerinden biriydi. Mûsikî sancaktarlarından ve önderlerinden biriydi. Bu müziğin yayılması, gelişmesinde ve yenilikler kazanmasında çok emeği vardır[206].

Kendisini Kur'ân kıraatine, tasavvuf ve edebiyat işlerine vermiş bu âmâ adamın böyle olması acayiptir; fakat kendisinde bulunan, onlar olmadan yaşayamayacağı, inanılması güç kabiliyetler gerçekten hayret vericidir. Sanki Allah bütün âlemi bu adamda toplamış; etrafındakilere bir ibret, kendisini inkâr edenlere de bir delil olması için yaratmış gibiydi. Hâfız Osman'ın gözetip geliştirerek hakkını verdiği bu muhteşem yeteneklerini kendisinden önce mürebbisi keşfetmiş, onun mûsikîye yatkınlığını görerek onunla ilgilenmiş ve daha küçük yaşta ona mûsikî öğretmesi için bir hoca tutmuştur. O da öğrendikleriyle beraber bu sanatın incelik ve derinliklerini öğrenmeye koyuldu. Gece gündüz hocalarının kapısını çalarak onlardan ders almaya, onları dinlemeye başladı. Böylelikle bu sanatta kimsenin ulaşamadığı bir dereceye ulaştı. İnsanların, merasimlerde icrâ ettiği mûsikîyi, okuduğu tevşih ve mevlidleri beğenmesi, Hâfız Osman'ı bu mertebeye varması için cesaretlendirmiştir. Ve hatta Irak makâmlarını daha 17 yaşındayken öğrenmiştir[207].

[205]Al Bakri, ss. 38.
[206]Al Bakri, ss. 66.
[207]Al Bakri, ss. 66.

Hâfız Osman'ın mûsikî dersi aldığı kişilerden biri, makâm icrâsında meşhur olmuş olan Rahmetullah Şeltağ'dır. El-Hâc Abdullah el-Kerkûklî (ö.1871) ve bu memleketlerde hüküm süren câhilâne tavır ve içinde bocaladığımız geri kalmışlık kimsenin önemsemediği, kendileri hakkında yazmadığı veya diğer nesillere aktarmadığı başkaları da bu hocaların arasındadır[208].

Hâfız Osman'ın Hak vergisi, hoş, sıcak, muhteşem bir sesi vardı. Bildiğimiz seslerden merhûm Muhammed Rif'at ve Şeyh Mahmûd Subh'un seslerine benziyordu hatta Hâfız Osman'ın sesi o ikisininkinden daha tok ve güzeldi. Sesini duyan herkes çok beğenirdi. Muâsırlarından edîp ve tarihçi Muhammed Behcet el-Eserî onu şöyle tasvir etmektedir: "Hüzne gark olmuş ruhları dahî yeniden dirilten, ağaçların en tepelerindeki kuşları bile lâl eden bir sesi vardır. Hâlâ daha bu sanata hizmet etmektedir. Bir keresinde kendisinden bir eser gelmişti ve ben de bu eseri İbrahim el-Mûsulî'ye icra ettirmiştim. Kabiliyetinin ünü Irak semâlarında yankılanmıştı, köşe bucak her yerde bütün meclislerin ve konuşmaların konusu bu olmuştu."[209]

Böyle güzel bir sese sahip olması, mûsikîde de bir ustalık gerektiriyordu fakat Hâfız Osman'ın kendi iradesi olmadan sahibi olduğu bu yeteneğin meyveleri zayıftı. Bunun üzerine Irak'ın mûsikî sanatlarında Mısır'dan daha farklı olduğunu öğrenmesiyle beraber Mısır'a yolculuklara başladı. Mısır, o zamanlar Arap ülkelerindeki edîplerin ve münevverlerin kıblegâhıydı ve özellikle gelişmişliğiyle, sanatıyla hilâfetin başkenti İstanbul'la yarışmaktaydı. Ayrıca Avrupa medeniyetinin girdiği ilk Arap ülkesiydi. Büyük şöhret kazanmış, mûsikî sanatlarında ve icrasında birbiriyle başa baş olan bir kısım üstat müzisyenler, hânendeler ve şairler burada yaşamaktaydı. Bu kişiler aralarındaki rekabet çok üst seviyedeydi, tanınmayan hiç kimseyi aralarına çağırmazlardı, özellikle bu kişi başka memleketten gelmişse…[210]

Hâfız Osman Efendi yolculuğuna Kāhire'de mola verdiğinde ünü insanların kulağına gitti, mûsikî hususunda ne kadar kābiliyetli olduğuna vâkıf oldular. Çevresinde toplandılar. Bu, Hâfız Osman'ın da ilgisini çekti. Kısa sürede aralarında kendine lâyık bir yer edindi; onların saygısını, takdirini ve beğenisini kazandı. Mısır Müziği tarihi hakkında yazanlar onu, bu sanatın Mısır'daki gelişme çağında mûsikîye

[208]Al Bakri, ss. 66.
[209] Al Bakri, ss. 67.
[210] Al Bakri, ss. 67.

ve tevşihlere hizmet etmiş olan ve bir önceki nesildeki Mısırlı müzisyenlerin kendilerinden ders aldığı, müteşekkir oldukları hocaların başlarında zikretmişlerdir.[211]

Mısır müzisyenlerinin en meşhuru, Mısır'da mûsiki tahtına oturmuş olan, ünü Arap Coğrafyasının her köşesine ulaşmış olan kişi, mûsikîşinâs Abduh el-Hamûlî'dir. Hâfız Osman Efendi de Mısır'a vardığında kendisiyle görüşüp tanışmak istediğini açıkça belirtmiştir. Nitekim buluşmaları da merasim havasındaydı, ikisi de birbirini görmekten çok hoşnuttu. Aralarında da ortak sanat alanlarıyla ilgilenmeleri hasebiyle çok sıkı bir bağ vardı. O kadar ki; uzun geceler bir araya gelirler, birbirlerinin icrâlarını dinlerler, o meclisten sabah oluncaya kadar ayrılmazlardı. Bir keresinde, değerli bir şahsiyetin yeni evine taşınmasının şerefine, beraberce o eve gece meclisine çağırılmışlar. Sırayla icralarını yaparlarken insanları kendinden geçirmişler, hepsine kendilerini unutturmuşlar, bu hâl üzere gece bitmiş, sabah olmuş. Ev sahibi de onlara kahvaltı ettirmeden evden çıkmalarına izin vermemiş[212].

Hâfız Osman Efendi ile Abduh el-Hamûlî, bir keresinde de merhûm Câfer Paşa'nın evlatlığı Musa Bey'in evinde bir araya gelmiştir. Bu sefer meşhur neyzenlerden biri de bu meclisteydi. Bu olayı alıntıladığımız "Doğu Müziği" kitabının müellifi bu neyzenin yeteneğine ve Hâfız Osman'ın Kāhire'ye özellikle bu neyzeni dinlemek için geldiğine şahitlik eden birisiydi. Bu durum Hâfız Osman'ın Mısırlı müzisyen ve müelliflerin nezdinde sahip olduğu kıymetini ve bu neyzeni dinlemek için yanına gitmesinin önemini göstermektedir. Ve yine bu durum, aynı şekilde, Hâfız Osman'ın Mısır'da geçirdiği dönem, bu dönemde dolaştığı şehirler ve oradaki insanlarla kurduğu ilişkiler hakkında da bize bilgi vermektedir.[213]

Bu iki sanatkârın yaşadığı güzel günler geçmiş, hoş sayfalar dürülmüş, kendileriyle mâmûr olan mûsiki meclisleri dağılmıştı. Hâfız Osman Efendi Irak'a dönmüştü. Abduh el-Hamûlî de hocasının vefatı üzerine, o sıralar Mısır'da birçok sanatkâr ve müzisyen olmasına rağmen sanat açısından bir boşluk hissettiği için orayı terk ederek hocasının bulunduğu memlekete gitmişti.[214]

Abduh el-Hamûlî, Mısır'ın mûsikî önderlerinden biridir. Türkçe şarkıları tercüme etmesi ve Arap zevkine göre düzenlemelerde bulunması vesilesiyle Türk ve

[211] Al Bakri, ss. 67.
[212] Al Bakri, ss. 68.
[213] Al Bakri, ss. 68.
[214] Al Bakri, ss. 69.

Arap müziğinin bir araya gelmesi ve uyum sağlamasında çok katkıları vardır. Aynı şekilde eski Arapça tevşihleri bu çağdaki mûsikisel gelişmeyi göz önünde bulundurarak düzenlemeye tâbi tutmuştur.[215]

Edhem el-Cündî, Dımaşk'ta basılan "Edebiyat ve Sanat Sancakları" kitabında sanatçı Abduh el-Hamûlî'nin Hâfız Osman'dan tevşihler meşk ettiğini ve onları Mısır tavrıyla mezcettiğini söylemektedir. Ayrıca hicazkâr, nihâvend ve türevi makamların Mısır'da bilinmediğini, Hâfız Osman sayesinde tanındığını eklemektedir.[216]

Hâfız Osman Efendi, Irak'a dönüşünden sonra arkadaşı Abduh el-Hamûlî'yi ve Mısır'da beraberinde geçirdiği güzel günleri yâd ederek uzun bir müddet geçirmişti. Onu her hatırladığında inleyerek ağlıyordu.[217]

Hâfız Osman Efendi Mısır'da olduğu zamanlar çoğunlukla kendini mûsikî dersi verdiği öğrencilerin önünde bulurdu. Bu talebelerden, sonraları Mısır'daki mûsiki hareketine katılan ve bestekârlıkla uğraşan meşhur mûsikîşinâslar da vardır. Bunlardan biri, Mısırlı müzisyen Kâmil el-Hal'î, Hâfız Osman'dan Türkçe ve Şam tarzı kalıplardaki tevşihleri meşk etmiştir. Kâmil el-Hal'î, Doğu müziği hakkında devrindeki en meşhur şarkıları da ihtiva eden bir kitap telif etmiştir. Kitabın çeşitli yerlerinde de Musullu Hâfız Osman'dan ders aldığını belirtmiştir. Bu itirafı, Hâfız Osman'ın değerini ve mûsikî ilmindeki otoritesini ortaya koymaktadır.[218]

Mısır'da Hâfız Osman'dan mûsikî ve tevşih dersleri alanlardan biri de Şeyh Ali Mahmud'dur. Kendisi Mısır'daki en meşhur tevşih ve ilahi okuyucularındandır. Hâfız Osman'dan Türkçe ve Şam tarzı vezinlerdeki tevşihleri meşk etmiştir. Sonraları kutlama ve mevlid gecelerinde merasimler programlayan özel bir grup kurmuştur. Şeyh Ali Mahmûd bu sıralarda mûsikîye ve ilâhîlere meyli olan bir gençle tanışmış, onu ekibine dâhil etmiş, şarkı besteleme noktasında kendisini motive ederek desteklemiştir. Bu genç, sonraları Mısır'ın en meşhur bestekârlarından olan Şeyh Zekeriya Ahmed'dir. O kadar saygınlık kazanmıştır ki, kendisine bestekârların şeyhi denmiştir.[219]

[215] Al Bakri, ss. 69.
[216] Al Bakri, ss. 69.
[217] Al Bakri, ss. 69.
[218] Al Bakri, ss. 70.
[219] Al Bakri, ss. 70.

Zekeriya Ahmed 1919 senesinde Ümmü Gülsüm Hanım'la tanıştı. Kendisiyle Ümmü Gülsüm'ün o harika şarkılarını bestelediği uzun bir süre geçirdiler. Sakinlik veren ve tevşih tavrına benzeyen saf Arap tavrına sahip olan Zekeriya Ahmed'in bestelediği Ümmü Gülsüm'ün o şarkılarını duyanlar geçmiş coşkusunun gökyüzünde uçtuklarını hayal eder. Ve sanki bu bestelerin arkasında Hâfız Osman'ın eli vardır. Öğrencilerinden Şeyh Ali Mahmud ve onun da ekibinden Şeyh Zekeriya Ahmed… Bunlar, şarkılardan yarattığı muhteşem destanıyla kuşakların iftihar ettiği Ümmü Gülsüm'ün bu yeteneğinden aksetmiştir.[220]

1909 yıllarının başında Hâfız Osman Efendi Şam'daydı. Emîn Atâullah ve kardeşi Selîm Atâullah'ın riyâsetindeki bazı sanatkârlardan oluşan ve Mısır'dan gelen bir mûsiki ekibi, komşu Arap ülkelerinin bazı bestelerini ve hoş şarkılarını sunmak için gelmişti. Ekip üyelerinden biri de yetenekli müzisyen Seyyid Derviş'ti. Emîn Atâullah onunla Kāhire'de tanışmış, yeteneğini keşfedip onu bu ekibe almaya karar vermişti.[221]

Ekip, Şam bölgesinde 10 ay geçirmesine rağmen bu sanat vazifesinde başarılı olamamıştı. Seyyid Derviş de sahip olduğu büyük şöhretin hakkını verememişti. Elde edebildiği tek başarı Musullu Hâfız Osman'la irtibata geçebilmiş olmasıydı. Boş vakitlerinde evine ziyarete gidip kendisinden Türkçe ve Arapça tevşihleri meşk ettiği gibi, ondan ders almaya ve bestelerini meşk etmeye gidiyordu.[222] Mûsiki topluluğunun bu süre sonunda yolculuk kararı vererek daha fazla burada kalmayarak Şam'ı terk etmeleri ve Mısır'a gitmeleri üzerine Seyyid Derviş derslerini bırakmak ve hocası Hâfız Osman'dan ayrılmak zorunda kaldı.[223]

Aynı ekip üç sene sonra kendisine yeni yetenekler katarak, başarı ve şöhret elde etmeye azmetmiş bir şekilde Şam bölgesine ikinci bir yolculuk yapma kararı aldı. Seyyid Derviş de bu grubun bir üyesiydi. Topluluk, yolculuğunu henüz bitirip Şam'a ulaşmıştı ki Seyyid Derviş hemen, hâlâ orada olan eski hocası Hâfız Osman'ı sormaya gitti. Seyyid Derviş, kısa süre içinde âmâ olan hocasından mûsikî derslerine başlayarak kendisinden Doğu müziği ve tevşih usulleri, yeni şarkılar ve bileşik makamlar meşk etti. Mûsikî sanatında birçok şey öğrendiği iki seneyi, 1912-14 yıllarını orada geçirdi

[220] Al Bakri, ss. 70.
[221] Al Bakri, ss. 70.
[222] Al Bakri, ss. 70.
[223] Al Bakri, ss. 72.

ve hocasından bütün o hoş, harika şarkı ve besteleri öğrendi. Bu eserler sayesinde Doğu müziğine hâkimiyet ve yeni beste yapma kabiliyeti kazandı.[224]

Seyyid Derviş Mısır'a döndü, Arap sanat mirasından gelen köklü geçmişle ve bir taraftan zirveye de yerleşmesi için yeni mûsiki hareketiyle bağı olan mûsiki ve şarkılarla ilgili zihninde kapsamlı bir plan kurdu. Seyyid Derviş Mısır müziğini geliştirerek yüceltti, böylelikle büyük bir üne ve değerli bir konuma sahip oldu. Seyyid Derviş'in, hocası Hâfız Osman Efendi'den alarak diğerlerinin yanında paylaştığı yeni şarkılar yayılarak tüm Mısır'da meşhur oldu. Üzerinden geçen uzun zamana rağmen bu eski şarkılar hâlâ ihtişamını korumaktadır. Günümüzde de bazı sanatçılar bu eserleri takdire şayan bulmakta ve zamanımızdaki sanatsal gelişmeyi kınamaktalar.[225] Bu sebeple bu eserlerin bazısını alıp zamanın tozlarından kurtararak yeni bir sesle dinleyicilere sunmaktalar, "Tala'at yâ mahlâ nuruhâ" şarkısına yaptıkları gibi, ki bu şarkı Seyyid Derviş'in Hâfız Osman Efendi'den meşk edip Mısır'da yaydığı bestelerdendir. Bağdat'daki Iraklı eski şarkıcılar hâlen bu şarkıyı okurlar.[226]

Hâfız Osman'dan makam, beste ve özellikle tevşih hususlarında ders görmüş kişilerden biri de Mısır ve Suriye'nin mûsikî ve tiyatroda gayet kabiliyetli şahsiyetlerinden Şeyh Ahmed Ebû Halîl el-Kabânî'dir. Mûsikîyle ve kendi yazdığı tiyatroları canlandırmakla iştigal etmiş birçok talebesi vardır.[227] Ahmed Ebû Halîl el-Kabânî Mısır'a "Gınai Tiyatrosu"nun tohumlarını eken ve operet türünü ilk sahneleyen kişi olarak bilinir. Bu tiyatro ile uğraşacak olan eş-Şayh Selâme Hicâzî, Seyyid Derviş ve diğerlerine öncü olmuştur.[228]

Hâfız Osman Efendi Türkiye'de de mûsikîsi ve besteleriyle yaygın bir üne sahiptir. Osmanlı Hükûmeti onu, sanatındaki otoritesinin hakkını verir bir şekilde başkent İstanbul'un medreselerinden birine mûsikî müderrisi olarak tayin etmiştir. Meşhur Türk sanatçılardan hayranları ve talebeleri çoktur. Önde gelenlerinden biri Türkiye'nin en büyük mûsiki topluluğunun başkanı mûsikîşinâs Sâmî Bey'dir. Bunun gibi, Türkiye'nin meşhur müzisyenleri de kendisinden Türkçe tevşih ve gazeller meşk etmiştir. Türkler onun üstün yeteneğini teslim ederek ona hayranlık duymuşlardır.

[224] Al Bakri, ss. 72.
[225]Al Bakri, ss. 72.
[226]Al Bakri, ss. 73.
[227]Al Bakri, ss. 73
[228] Er Rahmi, Modern Mısır Tiyatrosu (I), Atatürk Üniversitesi DTCF Dergisi, C. X X X III, Sayı: 1-2, 1990, s. 139

Önünde yıldız gibi parlayan sanatçıların sönerek cüceler gibi kaldığı, ziyaret etmek için uğraştıkları, sanat pınarından içmeye çalıştıkları ve harika bir şaheser olduğunu gördükleri bu yetenek kaderin insanlığa bir armağanıydı.[229]

Hâfız Osman Efendi Türkiye'de Arap ve Türk müziğini mezcetmek ve Türk müziğine Irak makâmlarını dâhil etmek sûretiyle kendisine has bir tavır geliştirdi. Meselâ Türk müziğinde Beyâti makâmında okurken bunu Musul'un Mansûrî makâmı tavrında okumuştur. Oluşturduğu bu tavra Türkiye'de "Musullu Hâfız Osman tarzında" denirdi, bunu beğenenler ve dinlemekten hoşlananlar çoktu, Türk Müziği'nde bir yenilik sayılırdı. Bazı öğrencileri bu tavrı kendisinden meşk ettiler. Bazı kesitleri de Türk çarşılarında satışa sunmak için plaklara kaydettiler. Bazen de İstanbul ve Ankara'daki radyolarda yayınlanır.[230]

Musul'un seçkin şahsiyetlerinden bazıları bir keresinde Ankara radyosunda spikerin "Musullu Hâfız Osman tarzında" dediği bir şarkı duyduklarını ve bu radyoya şarkının ismini gönderip tekrar yayınlamalarını istediklerini anlatmaktalar. Mektup Irak'tan radyo istasyonuna henüz ulaşmıştı ki böyle bir şarkı yayındayken yayın kesildi. Tabi ki Arap müzisyenlerin tamamının Türklerden başarılı olduklarını söyleyemeyiz.[231]

Hâfız Osman Efendi İstanbul'dayken beste çalışmaları da yapmaktaydı. Fotoğraf aleti Doğu memleketlerine yeni gelmişti. Bu cihazla sesini kaydedip, İstanbul'dan dönmekte olan Iraklı tüccarlar vasıtasıyla Musul'daki arkadaşlarına hediye olarak gönderiyordu. Yakın bir arkadaşına gönderdiği bir kayıtta iki beyitlik bir şiiri rast makamında güzel bir icra ile okuyup kaydetmiştir.[232]

Bu kayıtlardan sağlam olarak sadece dört adet kalmıştır. İlki rast makâmında; ikincisi mansûrî makâmında; üçüncüsü güftesi ve bestesi kendisine ait "li'l-Âşiki fi'l-hevâ delâilü" diye başlayan bir eser, şehrî makâmında; dördüncüsü segâh makâmında, dinleyen kişide iz bırakan bir tarzda, memleketine olan özlemle dolu, hüzünlü bir kayıt.[233]

[229]Al Bakri, ss. 73
[230] Al Bakri, ss. 74
[231] Al Bakri, ss. 74
[232] Al Bakri, ss. 74.
[233] Al Bakri, ss. 75.

Bu kayıtlar kayıt çalarları üzerinde taşınmıştır ve bende de bir tanesi bulunmakta; cihaz eski, yaptığı kayıt zamanına göre düşük kaliteli, bir köşede ihmal edilmiş ve eski kalıntılar arasında kalmış olmasına rağmen hâlâ sesin harikalığını korumakta ve bu sanatta ihtisas sahibi birine merhum Hâfız Osman'ın sesinin tatlığı, kendine has tavrı hakkında genel bir fikir verebilecek hâldedir. Bu kaydı kaybolmaktan koruma ve çoğaltma şerefi Şeyh Musullu Ali oğlu Hattât Muhammed Salih Efendi'ye aittir.[234]

Hâfız Osman Efendi, Türk müziğinden dîvân makâmını Irak makamlarına, hâlâ Musullu mûsikiseverlerin hançerelerinde olduğu ve korunduğu şekliyle taşımıştır. Bir keresinde Musul'da Türk Ordusunun rast makamındaki "Seyit Havası" denilen peşreve yakın bir bestesi olan parçasını duymuş ve çok beğenmiş, bunun üzerine meşhur şiirini nazmetmiştir. O zamanlar insanların beğenisini toplamış, hislerine dokunmuştur. Harika bir bestesi vardır. Müzisyenlerin söylediğine göre saz üzerinde icra etmesi de bir o kadar zordur.[235]

Hâfız Osman, Irak'ta mûsiki durumunu yüceltme hareketine iştirâk etmiştir. Zaten Irak'ta mûsiki tavırlarına yenilik getiren ilk kişidir. Abbâsî Devleti'nin yıkılışından sonraki yüzyıllarda, içinde olduğu ihmal edilmişlik, tembellik ve medeniyetin gerisinde kalmışlık çukurundan kurtarmıştır.[236]

Hâfız Osman Efendi hakkında bilinen bir şey de nağmeleri en iyi ayırt eden ve makâmları en iyi kavrayan kişi olduğudur. Sesleri ayırt etmede kimse kendisiyle yarışamazdı, aralarındaki fark ne kadar az olursa olsun. Bu sebeple ud ve kânûnu muhteşem akort ederdi. Torunu, Şeyh Ahmed oğlu merhum Hacı Ali'nin anlattığı şu olay sesleri ayrıt etmedeki üstünlüğünü göstermektedir. Çocukken, bir seferinde geceleyin yolu gösterip evine götürmek için elinden tutmuş, Akdi'n-Nesârâ diye bilinen sokakta kendisiyle yürümekteymiş. O sırada yola bakan pencerelerin birinden ud sesi gelmiş. Hemen durmuş, elinden tutan küçük torununa yaklaşıp "Bu çalan kimse beni öldürdü. " demiş. Sonra evin kapısına doğru yönelip kapıyı çalmış, yüksek sesle "Udu çalan! Kulaklarımın teli gergin değil, biraz çek!" diye seslenmiş.[237]

[234] Al Bakri, ss. 75.
[235] Al Bakri, ss. 76.
[236] Al Bakri, ss. 76.
[237] Al Bakri, ss. 76.

Aynı şekilde birisinin ritim vuruşlarını dinlerken de dikkat kesilirmiş. Ritim vuranlardan (-zannediyorum- kudüm-zenlerden) biri hata yaptığında ya da bazı vuruşlarda yanıldığında (düm veya tek) onu tespit eder ve olan hatayı eliyle işaret edermiş. Bunun da üstünde, görme yetisini kaybetmiş biri için zor olmasına rağmen harika bir kânûn çalma yeteneği varmış.[238] Sebebi ise kânûn tellerinin çokluğu, seslerinin birbirine yakınlığı ve hareket kolaylığıdır. Kânûn'unda mızrap kullanmazdı, parmak uçlarıyla ve tırnaklarının etrafıyla dokunurdu. Böylelikle kimsenin benzerini yapamayacağı bir şekilde etkili ve yumuşak nağmeler elde etmekteydi. Udu da aynı şekilde ustalıkla çalardı. Ney üflemeyi de öğrenmiş ve şaşılır eşsizlikler ortaya koymuştur. Şaşılacak derecede olağanüstü bir hızda kudüm de çalmaktaydı. Batı mûsiki notalarını da tam bir yetkinlikle kullanmakta, Türkiye ve Arap ülkelerindeki talebelerine de öğretmekteydi. Notaları dinleyerek ezberler, notaları uygulamaya dökmedeki mahareti bir yana, nota bilen kişilerin az olduğu zamanlarda icrâ esnâsında da notalara göre çalardı.[239]

Hâfız Osman'ın Mısır eserlerini icrâ ederken de kendisine has bir tavrı vardı. Meselâ meşhur "Sellemt Ruhak yâ Fuâdi (sallemt rouhak ya fouadi)" şarkısı beyâti makamındadır ve Musul'da tanınan ve orada çokça şarkı icrâsında bulunmuş olan merhum Dâvûd Hüsnî'nin bestesidir. Hâfız Osman Efendi, bu şarkının icrâsı esnâsında "el'Emru emruk…" kısmına geldiğinde Musul'a has "şarkî dügâh" makamıyla meyâna çıkarak aynı kısmı bu makâmda tekrar ederek karar verir, sonra baştan gelerek kendi bestesine alırdı. Bu, kimsenin kendisiyle yarışamadığı mûsikî sanatlarından biridir.[240]

İnsanlar Hâfız Osman Efendi'nin dehâsını takdîr eder; meclisine, onu dinlemeye giderken acele ederlerdi. Aralarındaki dostluk vesilesiyle ikramda bulunduklarında gayet cömert davranırlardı.[241] İstanbul'dan Irak'a döndüğünde sadece Osman'ı Hivke ailesi değil, Irak'ta birçok aile kendilerinde misafir olarak kalmasını istemişlerdir. Mısır ve Türkiye'de olduğu gibi Irak'taki müzisyen ve sâzendelerden de öğrencisi çoktu. Müzisyen Hasan Hivke'nin babası olan Muhammed Ali Hivke kendisinden şarkı, makâm ve tevşih dersi alan talebelerindendi. Öğrencileri sanatından

[238] Al Bakri, ss. 76.
[239] Al Bakri, ss. 77.
[240] Al Bakri, ss. 77.
[241] Al Bakri, ss. 77.

ve yeteneklerinden faydalanmak için kendisine gelirdi. Bu sanatta kendisinden ders alanlar çoktu, onlardan biri de Hüseyn Ali es-Sofi'dir. Musul'da yaşayan musikişinaslardandır. Sâzende Muhammed el-Kabancî Hoca'nın babası Abdürrezzak el-Kabancî de bu öğrencilerdendir. Merâsim ve mevlid cemiyetlerinde Hâfız Osman Efendi'nin ekibine iştirâk etmiştir.[242]

Musul'daki Irak makâmları öğrencilerinden biri de bu konuda şüphesiz en meşhur kişi olan Hacı Sülv el-Cuzumcî'dir. Ses performansı açısından çok iyi, en üstünleri ise uzun süre sanatsal düzeyini ve şöhretini korumayı başarmış olan meşhur şarkıcı Seyyid Ahmed el-Mûsulî'dir.[243] Hocasının yanında çokça bulunurdu, Hâfız Osman Efendi Bağdat'ta ikamet ettiği sıralarda derse giderdi.[244]

Seyyid Ahmed el-Mûsulî'nin kayıtları arasında Hâfız Osman Efendi'den meşk ettiği "li'l-Âşiki fi'l-hevâ delâilü" kasidesi mevcuttur. Bende de hâl-i hâzırda bu kasidenin iki tane kaydı vardır. Biri Hâfız Osman Efendi'ye, diğeri talebesi Seyyid Ahmed el-Mûsulî'ye aittir. Dinleyen kişi; Hâfız Osman Efendi'nin sesinin tatlılığı, pürüzsüzlüğüyle ve hoş tavrıyla ayırt edilebilen bu iki ses arasındaki benzerliği fark edebilir. Bu kasidenin güftesi ve bestesi de aynı zamanda Hâfız Osman Efendi'ye aittir. Gazel, Musul'da yaygın olan eserlerdendir.[245]

Hâfız Osman Efendi çokça tevşih ve genelde güftesi-bestesi kendisine ait olan eserler dışında müziğin birçok formunda icrâda bulunmuştur. Bestelerindeki tekniği farklıdır. Besteleri, sürekli nefesiyle yaptığı nağmelerle devam eden birkaç dakikayı aşmazdı. Sonra şarkıyı veya tevşihi okumaya başlardı. Bunun için dikkatlice, şiirin kelimelerine uygun ve hislere hitap edecek şekilde beste yapmakta en hızlı bestekârlardan sayılmıştır.[246]

Bestelediği en güzel tevşihlerden biri şair Abdülbâkî el-Umrî'nin yazdığı o muhteşem tevşihtir. Kırk bölüm halinde yazılmış bir şiirdir. Her bölüm kendine has bir şekilde bestelenmiştir. İlk kısmı beyâti makâmında ve sakîl semâî usûlünde bestelemiştir. [247]

[242] Al Bakri, ss. 78.
[243] Al Bakri, ss. 78.
[244] Al Bakri, ss. 79.
[245] Al Bakri, ss. 79.
[246] Al Bakri, ss. 79.
[247] Al Bakri, ss. 79.

Diğer bir tevşihe de tahmîs ve beste yapmıştır. Şiirin aslı şair Nahhâs'a aittir. Şeyh Mehdî er-Ravvâs'ın bir şiirini de segâh makâmında bestelemiştir.

Hâfız Osman Efendi türkü besteleriyle de uğraşmıştır. Irak eşrâfından birinin bir şiirini irticâlen segâh makâmında bestelemiştir.[248]

Hâfız Osman Efendi dinî münâsebetlerde ve senelik merâsimlerde de etkili kasideler icrâ ederdi. İnsanlara topluca dua ederdi (duâhânlık yapardı) ve insanlar ağlardı. Bu anlardan biri de ihtifallerden birinde idarecilerden birinin İmâm Mûsâ Kâzım'ın türbesine bir örtü hediyesinde bulunduğu zamandı. Hâfız Osman da Abdülbâkî el-Umrî'nin İmâm Mûsâ Kâzım'la ilgili şiirini kaside olarak okumuştur.[249] Segâh makâmında, etkili, tatlı bir şekilde icrâda bulunmuştur. Kadife sesinin, eşsiz icrasının etkisiyle ağlamaktan oraya yığılan topluluğun ciğerleri parçalandı.[250]

Güftesi ve bestesi Hâfız Osman Efendi'ye ait olan güzel ve hisli şiirlerinden birini de burada analım. Bu, birçok kez Irak radyolarında müzisyenlerin sesiyle yayınlanmıştır. Yâ Haşûf 'ale'l-Mekriyye: Segâh makamında bestelediği ve insanların daha onun zamanındayken ezberlediği şarkılardandır. 28 Kasım 1964'te Bağdat'ta düzenlenen Uluslararası Arap Müziği Konferansı'nda icrâ edilmiştir. Fakat okuyan grup, Hâfız Osman Efendi yahut talebelerinin okuduğu ya da Musulluların dinlemeye alışık olduğu şekilde, güzelce icra edememiştir, isteksiz bir hâlde okumuşlardır. Bununla beraber bu, tüm gücüyle mûsikîye hizmet etmiş olan bu dâhi sanatçıya vefatından yaklaşık yarım asır sonra bir ikram mesabesindedir.[251]

3.2. İLMÎ ESERLERİ

Musullu Osman'ın kitap telifi için işlerinden feragat etmesi ve bunun için geniş bir vakit bulması açıkçası kişiyi hayrete düşürtüp "Bunu nasıl başarıyor? " sorusunu akıllara getiriyor. O ki daima bu işle iştigaliyle tanınan biriydi zira o ömrünün son dönemlerinde dahi bu işinde ısrarla faaliyet gösterir ve telif esnasında eserine yazmak istediği yazıları kaydettirmek için gündüzleri arkadaşlarına ve öğrencilerine yazdırırdı. Sonra bu yazıların bir araya getirilmesi, incelenmesi ve düzenlemesiyle uğraşır, gerek

[248] Al Bakri, ss. 80.
[249] Al Bakri, ss. 80.
[250] Al Bakri, ss. 81.
[251] Al Bakri, ss. 81.

İstanbul, Bağdat, Şam veya Mısırdaki herhangi bir yayınevine ulaştırmak için elini çabuk tutmaya çalışırdı ve bu işini her nerede olsa yapar ve sonuca ulaşırdı[252].

Sanki kendi eserlerini yayınlamak ve kitap telifleriyle yetinmeyerek, edebiyat ve ilme tüm gücüyle hizmet etmeyi isterdi. Bu yüzden yok olup, unutulmak üzere olan bazı âlim, edebiyatçı ve müelliflerin diğer kitaplarını araştırıp, incelemeye başlar ve onların yeniden neşredilmesini; ülkenin aydınlarını, kültürlü kişilerini ve edebiyatçılarını bu kitapların varlığından haberdar etmek için, yayınlanacak kitapların düzenlemesi ve basımının denetlenmesiyle ayrıca ilgilenirdi. Ve bu yönüyle edebî ve fikrî çalışmalarda katkıda bulunurdu. Şimdi bu konuda kayıtlı olan ve bilinen örnekleri göreceksiniz.

Musullu Osman'ın telif ettiği zikredilen değerli kitapların arasında belirli bir konuda tahsis edilmiş bir kitap olmayıp, aksine birçok konu içeren bir kitap halindedir. Kitaplarında en fazla yer alan tür şiir olup, içerisinde çeşitli dinî ve tasavvufi kasideler bulunur[253].

Musullu Osman'ın telif ettiği en önemli eser ise ''el-İbkâru'l Hasan fî Mehdi Seyyid'il Ekvan '' adlı eseridir. Eser: Hz. Peygamber ve ehl-i beytine hoş bir silsile halinde övgüler içeren mısralardan ve muhammes nazım şeklindeki kasidelerden oluşmaktadır. Bu eser beş defa basılmış ve bunlardan biri h.1332 yılına ait Bağdat baskısıdır[254].

Molla Osman'ın bir diğer kitabı ise ''Saadetu'd Dareyn'' adlı eseridir. Eser: İçerisinde nesir mukaddimeler ve güzel kasidelerin bir arada bulunduğu bir eserdir. Bu kitap h.1316 yılında Mısır'da ve h.1318 yılında İstanbul'da olmak üzere iki defa basılmıştır[255].

Bir diğer kitabı ise ''El-merasi'l Mûsulî'' adlı eseridir. Bu kitap molla Osman'ın Mısır'da bulunduğu dönemde Mısırlı âlimlerin vefatı üzerine yazdığı mersiye ve kasidelerden oluşan özel bir dîvandır. Mısırda basılmıştır.

Molla Osman Iraklı Şair Abdulbâki el-ömrî'nin telef olmak üzere olan şiir ve kasidelerini korumak için 1316'da divanını matbaada bastırması gibi ezher olayları

[252] Al Bakri, ss. 110.
[253] Al Bakri, ss. 110.
[254] Al Bakri, ss. 111.
[255] Al Bakri, ss. 111.

hakkında ‘’et-Teveccuu’l Ekber’’ adlı kitabın basım ve yayınlatma görevini üstlenmiştir.

Molla Osman’ın yayınladığı bir diğer eser ise’’ et- Turâzu’l Mezheb fî’l Edeb” adlı kitaptır. Bu kitabı Fellah dergisi yayınları adlı bir matbaada bastırmıştır[256].

Yayınlamış olduğu bir diğer eser ise‘’El-Ecvibetu’l irâkiyyetu irâkiyyet Ani’l Esileti’l İraniyyeti’’ adlı kitaptır. Bu kitabı ihsan kitabevi matbaasında h.1307 tarihinde bastırmıştır. Bu iki kitabı şeyh Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsi te’lif etmiştir. Bazı edebiyaçılar ise ‘’El-Ecvibetu’l irâkiyyetu’’ adlı eserin tekrar basımı sırasında h.1314 tarihini düşmüşlerdir[257].

Molla Osman’ın yayınlamış olduğu başka bir eser ise: Şeyh Ali Dede Efendi’ye ait ‘’Hallu’r rumûzi ve keşfu’l künûzi” adlı kitaptır. Bu kitap oldukça büyük bir kitaptır. Molla Osman ‘’el matbaatu’ş şarkiyye’’ adlı matbaada 1324 yılında Kahire’de bastırmıştır. Ve şeyh Yusuf Salih Muhammed bu kitabın basım yılını beyitlerle tarih düşmüştür.

Molla Osman’a ait çeşitli şiir ve kasideler basılmıştır ancak bu şiir ve kasideler bir kitap haline getirilememiştir. Nitekim Bazı yetkili kişilerin molla Osman’ın telif ettiği eserleri kendi tekellerine tahsis ettikleri söylenebilir. Fakat bu, bize göre emin olduğumuz ve kanıtlanan bir durum değildir. Ancak doğruluk payı olabilir[258].

Ve bu durumu ‘’ ilâmu’l edeb ve’l fen’’ adlı bir eserde gözlemledik. Bu eser Molla Osman’ın telif ettiği eserler hakkında bilgi edinilebilecek önemli bir kaynak niteliği taşırmaktadır[259].

Molla Osman’ın telif ettiği bir diğer kitabın ismi ise: ‘’Nebâtî’’ dir. Bu eseri ‘’ ilâmu’l edeb ve’l fen’’ adlı eser dışında hiçbir kaynak belirtmemiştir[260].

İsmail Paşa’ya ait ‘’îzahu’l meknûn’’ adlı eserde molla Osman’ın te’lif ettiği eserlerden biri geçmektedir. Kitabın ismi ‘’ Bedîu’n nizam alâ secmi’l himam’’ dır. Molla Osman’ın bu eseri şu ana kadar bu kaynak dışında hiçbir yerde zikredilmemiştir. Ve az bir insan dışında çoğu kişinin bu eser hakkında malumatı yoktur[261].

[256] Al Bakri, ss. 112.
[257] Al Bakri, ss. 112.
[258] Al Bakri, ss. 113.
[259] Al Bakri, ss. 113.
[260] Al Bakri, ss. 113.
[261] Al Bakri, ss. 113.

3.3. HAFIZ OSMAN EFENDİNİN DİĞER ESERLERİ

3.4.1. Hâfız Osman Efendi'nin Şairliği

Hâfız Osman Efendi şiir ve kasidelerinde Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'ini methetmiştir. Bu konuda telif ettiği kitapları da vardır. Mevlit ve tevşih yazması gayet doğaldır. Uzun bir süredir Musul ve hatta Irak'ta en tanınmış mevlidhândı ve bu sanatta bir eğitimci sayılırdı. Her biri birbirinden güzel bestelenmiş elliden fazla tevşihi olduğu zikredilmiştir. Önce tevşihleri yazıp besteler, onları mevlit ve merasimlerde icrâ eder ve talebelerine, müritlerine meşk ederdi. Tevşih sanatında benzersiz bir ekol olarak itibar görürdü. İnsanlar da bazen bestesi ve güftesi Hâfız Osman Efendi'ye ait olan yeni tevşihleri dinlemeye alışmıştı. Bu tevşihler Arap coğrafyasında seyahat eden kafilelerle her yere taşınmıştı. Meselâ bugün Musul'da dinlediğiniz bir tevşihi iki ay sonra Dımaşk, Basra veya başka bir şehirde duyabilirdiniz.[262]

Hâfız Osman Efendi'den önce mevlit ve tevşihler Irak'ta ihmal edilmiş bir sanattı. Kârîler, daha doğrusu mûsikîşinâslar genel olarak bu sanatın câhiliydiler.[263] İcrâlarının sonuna kadar tek bir nağmeyi yayarak okumaktan başka bir şey bilmiyorlardı. Eski bir edîp de bu kırâat ve nağmelerden bahsederken "ruhların bu dinletiden usandığını" söylemektedir. İnsanları bıktırmış, bu sanatın oraya gelmesini geciktirmiş ve hatta insanlar nezdinde mûsikî ve şiirin bir önemi kalmamıştı. Bunlarla uğraşmak pek istenmeyen bir hâle gelmişti. Fakat bu durum çok uzun sürmeyerek Hâfız Osman Efendi zamanındaki yenilenme hareketiyle son buldu. Mûsikî ve şiir, Iraklılar açısından asâleti temsil eden güzel bir sanat olarak görülmeye başlandı. Bir akşam bir evde veya mecliste duyduklarında insanlar oraya doluştular. Hatta bulundukları yer, kalabalığı almaz oldu. İnsanlar, bu sanatın hak ettiği değeri idrak etti.[264]

Hâfız Osman Efendi'nin tevşihlerine ilgi gösteren bir de grup ortaya çıkmıştı. Hâfız Osman Efendi'nin tevşihlerini yazıp muhafaza ediyorlardı. Bu kitapta da bu dağınık nüshalardan bir kısmını bir yolla toparlamayı başardık. Hiç dağılmamış,

[262] Al Bakri, ss. 50.
[263] Al Bakri, ss. 50.
[264] Al Bakri, ss. 51.

bozulmaya uğramamış bir kısmı da kitapta mevcuttur.[265] [Sayfanın devamında şiirlerden birer-ikişer beyitle birlikte hangi makâmlarda bestelendikleri zikredilmiştir.[266]

Bu tevşih ve mevlidlerin icrâsı, yetenekli bir hânende ekibi gerektirmekteydi. Bunun için Hâfız Osman Efendi büyük bir ekip çalıştırmak zorunda kalmıştı. Arada bir yaptıkları hataları düzeltmek durumundaydı. Elinde dâimâ usta hânendeler yetişmekteydi. Bu sebeple Irak'taki hânende ve kurrâların önde gelenleri bu eğitime iştirâk etmiştir. Uzun bir süre geçmeden şiir ve diğer sanatlardaki öğrencileri birçok şehre yayılmış hâldeydi. Sonraları bu sanatlarda çok meşhur olmuş öğrencileri vardır. Bunlardan bazıları:[267]

Hâfız Molla Mehdî: Irak'taki en meşhur kurrâ ve mevlidhânlardandı. Bağdat'ta bir dönem mevlidhân reisliği yapmıştır. Mevlid tavrını Hâfız Osman Efendi'den almıştır.[268]

Şeyh el-Hâc Muhammed Mellâh: Musul'un güzîde kurrâlarındandır. Kırâat ve mevlidleriyle meşhur olmuştur.[269]

El-Hâc Muhammed b. Serhân: Kârîdir, Musul'un tanınmış âlimlerindendir.

Bağdat'ta ders alan kişilerden bazıları da:

Abdülfettah b. Ma'rûf, Molla Mübârek, Ahmed b. Molla Kâzım, Molla Tâhâ eş-Şeyhlî, Ahmed b. Şa'bân, Hüseyn Nemnem b. Ali, Mahmûd el-Hâşimî.[270] Muhterem bir âlim olan Seyyid Muhammed Vahîdüddîn, el-Hâc Abdülkâdir b. Abdürrezzak, el-Hâc Muhyiddîn Mekkî, Mola Reşîd, Mahmûd b. Tahâne, Reşîd Ebû Nedr, Şihâb b. Şa'bân.[271]

Hâfız Osman Efendi'nin küçüklüğünden beri süregelen dînî eğilimi ve Osmanlı son dönemine şahitlik eden çevre şartları, onu tasavvuf yoluna sevk etmiştir. Böylece gençlik yıllarında Musul'da Kâdiriyye Tarîkatine intisap etmiştir. İstanbul'dayken Rifâiyye Tarîkatine intisap etmiş, Mısır'da bulunduğu sıralarda da mûsikî ile bağı diğer tarîkatlerden daha kuvvetli olan Mevleviyye'ye intisap etmiştir. Mevleviyye'de

[265] Al Bakri, ss. 51.
[266] Al Bakri, ss. 52.
[267] Al Bakri, ss. 54.
[268] Al Bakri, ss. 54.
[269] Al Bakri, ss. 54.
[270] Al Bakri, ss. 54.
[271] Al Bakri, ss. 55.

mûsikî aletlerini kullanmak, bu konu ihtilaflı olmasına rağmen, câiz görülmüştür. Bunun gibi, zikir ve ibadet merâsimlerinde de (semâ mukabelesi) takip edilen ritimlerle dansa benzeyen dairesel hareketler de câiz görülmüştür. Mûsikî sanatına olan sevgi, alâkası ve mûsikînin esrarına vukûfiyeti; Hâfız Osman Efendi'nin kendi ilgi alanıyla uyumlu olan bu tarîkate girişindeki belki en anlaşılır sebeptir.[272]

Mûsikî eşliğinde ibadet âyînleri icrâ etmek insanlığın, çok tanrılı dönemlerden beri bildiği eski bir gelenektir.[273] İsrâîloğullarıyla da devam etmiştir. Tevrât veya Ahd-i Kadîm incelendiğinde de bir kısımda Dâvûd aleyhisselâm'ın Allah'a ettiği dua, yakarış ve yalvarışlarını içeren mezâmirlerini[274] bulmak mümkündür. Bunların bazılarının telli, üflemeli ve vurmalı olduğuna işaret edilmiştir. Bazıları bu nağmelerin karar sesiyle olduğunu söylemektedir. Başka bir rivayete göre ise Dâvûd aleyhisselâm Rabbine şükretmek için böyle terennümde bulunmuştur. Bu dualar arasında mü'minlere tavsiyede bulunduğu bir dua vardır: "Ey sâdıklar! Rabbinize, O'nu tesbihe yakışan aletlerle, yüksek sesle seslenin. O'na ud ile hamd edin, on telli rebâb ile O'na terennümde bulunun, O'na yeni ilâhîler okuyun, güzel seslerle O'nu övün. Çünkü Rabbinizin kelimesi dosdoğrudur ve her sanat samimiyet gerektirir…" Tevrât'ın aynı kısmında bulunan, buna benzer bir tavsiye de şöyledir: "Allah'a en güzel şekilde, O'na lâyık veçhile tesbih edin. O'nu, gücü nispetinde tesbih edin, O'nu büyüklüğü nispetinde tesbih edin. O'nu sûr sesiyle, rebâb ve ud sesiyle tesbih edin. Def ve raksla tesbihte bulunun. Tellerle, üflemeyle, vurmayla, yüksek sesli vuruşlarla O'nu zikredin."[275]

Günümüzde de birçok dinde, dînî merâsim ve âyînlerde mûsikî hâlen kullanılmaktadır. İslâm'da da dînî merâsim ve mevlidlerde def mübâh olarak kullanılmaktadır. Hatta bu tür programlar mescidlerde dahî icrâ edilmektedir. Bu durum, tasavvuf içerisinde Mevleviyye Tarîkatinin ortaya çıkışında kuvvetli bir etki oluşturmuştur. Deften ud, kemençe, kudüm, neye kadar ve diğer birçok âletin de kullanıldığı bir âyîn şekli geliştirilmiştir. Sonunda mûsikisel açıdan tamamıyla farklı bir hüviyete bürünmüştür.[276]

---

[272] Al Bakri, ss. 58.
[273] Al Bakri, ss. 58.
[274] Dâvûd aleyhisselâm'a vahyedilen ve ilâhî şeklinde okunan Zebur âyetleridir. Bir anlamı da "çalgı âletleri" demektir.
[275] Al Bakri, ss. 59.
[276] Al Bakri, ss. 59.

Hâfız Osman Efendi Mısır'dayken Mevlevî şeyhleriyle irtibat kurmuştu. Mûsikîye olan ilgi ve alâkası vesilesiyle de semâ mukabelelerine iştirâk ederdi. Sonraları bu tarîkate intisap etti. Oğlu el-Hâc Ahmed Efendi de bu tarîkate intisap edince babası Hâfız Osman Efendi onu Musul'daki Şemseddîn Mescidi'ni bir mevlevîhâneye çevirmek ve Irak'ta bu tarîkati ihyâ edecek bir merkez hâline getirmek amacıyla tamir etmekle görevlendirdi.[277] Hâfız Osman Efendi bu esnâda Şam bölgesindeydi ve oğluna bu iş için maddî yardım gönderdi. Mescid tamir edilip mevlevîhâne hâline getirildi. Babası, kapının üstüne yazması için oğluna, tamir tarihini düştüğü ve bu binayı tamir eden kişinin oğlu Ahmed Efendi olduğuna işaret eden bir şiir gönderdi. Şiirde "Allah'ın yardımıyla oğlum tekkeyi tamir etti." demiştir. Ahmed Efendibabasından aldığı emirle bu yeni tekkeyi açarak oranın postnişiniymiş gibi orada ikamet etti. Tarih hicrî 1328'i (1910 m.) gösteriyordu. Babası Şeyh Hâfız Osman döndüğünde de Musul'da tarikatın kapsamlıca yayılması ve Mevlevîler için elzem olan mutribân heyetini kurmak için çaba sarf etmiştir. Bu Mevlevî hareketi zamanla bilhassa da aslında bu tür hareketlere karşı yapılmış olan 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kaybolarak tekke ve zâviyelerini kapatmış, günümüzde de unutulmuş bir hâle gelmiştir.[278]

Yusûf es-Suveydî'ye dair medhiyesi gibi medih ve tasavvufa dair çok fazla şiiri olan Molla Osmân'ın İstanbul ve Kahire'de yayınlanmış birçok eseri vardır.

"*1- el-Ebkâru'l-hisân fî medhi Seyyidi'l-ekvân (1895).*

2- Tahmîsu Lâmiyeti'l-Bûsîrî (1895).

3- el-Merâsî'l-Mûsulîye (1897).

4- *Mecmû'at Se'âdeti'l-dâreyn* (1898).

Bizzat neşrettiği eserler arasında şunlar vardır:

1- el-Ecvibetu'l-'Irâkîye li Ebî's-Senâ' el-Âlûsî (1890).

2- et-Tiryâku'l-Fârûkî (1898) (Abdulbâkî el-Ömerî el-Fârûkî'nin divanı)"[279]

[277] Al Bakri, ss. 63.
[278] Al Bakri, ss. 64.
[279] Şaban İ.ss.204

3.4.2. Hâfız Osman Efendi'nin Günümüze Ulaşabilen Besteleri

Osman Dede'nin dînî ve lâ-dînî formlardan birçok eser bestelemiş. Bunlardan günümüze ulaşanların sayısı yirmi kadar olup, yarısına yakını ilâhîlerdir. Osman Dede Hüseyni makamında bir âyin-i şerîf de bestelemiş ancak bu eserin sadece 1.selâmı günümüze kalabilmiş[280].

Musullu Hafız Osman Dede'nin bestelerinden 18 eseri tespit edilmiştir. Bunlardan 12 tanesi TRT arşivinden, 4 tanesi sanatmuziginotalari.com[281] sitesinden notalarına ulaşılmıştır. Hüseyni ayin-i şerif (Birinci selam)[282] ve Nihavent şarkısı Var idi emniyetim zumumca istikbalime eserlerinin notalarına ulaşılamamıştır.

[280] http://nagmeiask.blogspot.com/2015/04/musullu-hafz-osman-dede.html (13.05.2019)
[281] http://www.sanatmuziginotalari.com/sanatci_detay.asp?sanid=6555 (12.09.2019)
[282] TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, s. 462-463

Tablo 1: Hafız Osman Efendinin Günümüze Ulaşan Besteleri Tablosu[283]

Eser Adı	Söz Yazarı	Makam	Form	Usul	TRT Repertuar No*
Arif ol ayine-i insane bak	Aziz Mahmud Hüdai	Hicaz	İlahi	Düyek	14659
Bu neva-yı dil-hıraş ah-ı dil ü canım mıdır	Belirsiz	Bestenigar	Şarkı	Ağır Aksak	2592
Bugün ben olmuşum aşık güzeller şahı bir yare	Kuddusi	Şehnazhaveran	İlahi	Devr-i Hindi	-
Doğdu ol sadr-ı risalet	Niyazi-i Mırsi	Isfahan	İlahi	Yürük semai	14676
Eya sen sanma ki senden bu güftar-ı dehan söyler	Nakşi Akkirmani	Bayati Araban	İlahi	Düyek	14144
Feryad ki feryadıma imdad edecek yok[284]	Nigar Hanım	Nihavend	Şarkı	Sengin Semai	4430
Firakınla cihandan rıhletim bir aha kalmıştır	Osman Efendi	Nihavend	Şarkı	Aksak	4465
Gamdan beni azad et	Şeref Hanım	Suzinak	İlahi	Düyek	16200
Hayru teslimatin min sabbin sadi	Osman Efendi	Mahur	Şuğul	Düyek	-
Müpteladır sana gönlüm ey nev-civan	Belirsiz	Saba	Şarkı	Aksak	7792
Neşeyab-ı lutfun olsun bu ser-i şuridemiz	Belirsiz	Hüzzam	Şarkı	Ağır Aksak	8229
Sen bana benden yakınsın ey şeh-i cud ü seha	Belirsiz	Hicaz	İlahi	Evsat	-
Süruşan raksederler cümle tehlil-i ilahide	Nuri	Hüzzam	İlahi	Düyek	14351
Teshire seni çare yok ey reşk-i peri	Belirsiz	Hüseyni	Şarkı	Sengin Semai	10658
Var idi emniyyetim zumumca istikbalime	Belirsiz	Nihavend	Şarkı	Devr-i Hindi	Yok
Vaslın bana hayat verir firkatin memat	Fuzuli	Hüzzam	İlahi	Düyek	-
Yaktı dil-i viranemi yıktı temelinden	Belirsiz	Suzinak	Şarkı	Aksak	11072
Hüseyni ayin-i şerif (Birinci selam)	---	Hüseyni	Ayin-i şerif		Yok

***TRT repertuarında eser numaralarıdır[285]**

[283] Kaynak Tablo.1 yazar tarafından hazırlanmıştır.
[284] Hafız Osman Efendi(Musul'lu), https://www.yedinota.com/beste/feryad-ki-feryadima-imdad-edecek-yok-4483, 01.10.2019
[285] TRT, 2018. www.trtnotaarsivi.com (15.12.2018).(Orijinal nota aktarımları PDF üzerinden fotoğrafa dönüştürülmüştür.)

Tablo 1 incelendiğinde Musullu Hafız Osman Efendi'nin bugün elimizde bulunan 18 eserinin olduğu görülmektedir. Eserler Türk müziği makamlarının birçoğunu içerisinde barındırdığını görülmüştür. Bunun yanında ağırlıklı olarak İlahi ve şarkı formlarının kullanıldığını söyleyebiliriz. Hafız Osman güftesini kendi yazdığı eserler bestelediği gibi, şiiri veya gûfteyi başkasının olan birçok eserde bestelediği görülmüştür. Bu eserlerin nota gösterimleri TRT İzmir Televizyonu arşivinden elde edilmiştir ve Ek 1'de orijinal haliyle sunulmuştur(Bkz. Ek, 1). Bunun yanında Rıfat Kaya (2019) koleksiyonundan 1 adet orijinal plakların orijinal görseli Ek 2'de verilmiştir (Bkz. Ek, 2).

Musullu Hafız Osman Dede bestelediği Hicaz, Bestenigâr, Şehnazhaveran, Beyatiaraban, Nihavent, Suzinak, Mahur, Saba, Hüzzam, Hüseyni, Isfahan makamlarında eserleri tespit edilmiştir. Bu eserlerin dağılımları aşağıda verilmiştir[286]-[287]:

Tablo 2: Musullu Hafız Osman Dede'nin Bestelerinde Kullandığı Makam Âdeti[288]

Eserleri	**Âdeti**
Hicaz	2
Bestenigâr	1
Şehnazhaveran	1
Beyatiaraban	1
Nihavent	3
Suzinak	2
Mahur	1
Saba	1
Hüzzam	3
Hüseyni	1
Isfahan	1

[286] http://www.sanatmuziginotalari.com/sanatci_detay.asp?sanid=6555 (12.09.2019)
[287] TRT, 2018. www.trtnotaarsivi.com (15.12.2018)
[288] Kaynak Tablo.2 yazar tarafından hazırlanmıştır.

Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Düyek, Ağır aksak, Yürük semai, Devr-i hindi, Sengin semai, Aksak, Evsat Usûlleri kullanılmıştır. Bunların dağılımları aşağıda verilmiştir[289]-[290]:

Tablo 3: Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Usul Kullanım Âdeti[291]

Usûlleri	Âdeti
Düyek	6
Ağıraksak	2
Devr-i hindi	2
Sengin semai	2
Aksak	3
Evsat	1
Yürük semai	1

Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Aziz Mahmut Hüdai, Kuddusi, Nakşi Akkirmani, Niyazi-i Mırsi, Nigar Hanım, Şeref Hanım, Nuri, Fuzuli ve Osman Efendi söz yazarı olarak notalarında adlarının geçtiği tespit edilmiştir. Bunların dağılımları aşağıda verilmiştir:

Tablo 4: Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde Söz Yazar Sayıları[292]

Söz Yazarı	Âdeti
Aziz Mahmut Hüdai	1
Kuddusi	1
Nakşi Akkirmani	1
Nigar Hanım	1
Şeref Hanım	1
Nuri	1
Fuzuli	1
Osman Efendi	2
Niyazi-i Mırsi	1
Belirsiz	7

[289] http://www.sanatmuziginotalari.com/sanatci_detay.asp?sanid=6555 (12.09.2019)
[290] TRT, 2018. www.trtnotaarsivi.com (15.12.2018)
[291] Kaynak Tablo.3 yazar tarafından hazırlanmıştır.
[292] Kaynak Tablo.4 yazar tarafından hazırlanmıştır.

Musullu Hafız Osman Dede bestelerinde, şarkı, ilahi, ayin-i şerif ve şuğul forumlarını kullanmıştır.

Tablo 5: Musullu Hafız Osman Dede Bestelerinde Form Adetleri[293]

Kullandığı Formlar	Âdeti
Şarkı	8
İlahi	8
Şuğul	1
Ayin-i şerif	1

İsrail'de "Carmon Band ile Sing and Dance"1963 yılında kaydedilen "Fırat Nehri" eserinin ses kaydı bulunmaktadır. Bu eserin bestesi Osman Al- Mosli, güftesini de Chaim Nachman Bialik yazdığı belirtilmiştir.[294]

[293] Kaynak, Tablo.5 yazar tarafından hazırlanmıştır.
[294] https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=332(Erişim.20.11.2019)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İlk dönem İslam Türk müziği ve Osmanlı müziği, kendi motiflerini oluşturan, Türklerin dini yaşayışlarıyla İslam'ı yorumladıkları, Türklere ve akabinde Osmanlı'ya has bir mûsikidir. Bu yönüyle ilk dönem Orta Asya Türk İslam yaşayışı, Selçuklu ve özellikle Osmanlı din müziği gelişme süreci ile diğer İslam toplumlarının mûsiki gelişim süreci paralellik arz etmediği görülmüştür. Osmanlı Türk mûsikisi ve bu mûsikiyi geliştiren mûsikişinaslar verdikleri eserlerle, yaşam biçimleriyle, mûsiki bilimi açısından geliştirdikleri formlarla kendine has bir alan oluşturmuşlardır. Osmanlı'nın özellikle gelişme ve duraklama dönemlerinde Dini Mûsiki Tasavvufi bir tarza doğru kaymaya başlamıştır. On yedinci yüzyıl ve on sekizinci yüzyılın başlarında müziğe şarkı formu eklenmesiyle tasavvufi dini mûsiki gelişmesini sürdürmüştür. Bu anlamda saray, halk ve dini mekânların olduğu üç ayrı alan birbirini geliştirerek varlığını sürdürmüştür.

Hafızlık İslamiyet'in doğuşundan beri en önemli kurumsal alanlarından biridir. Bu anlamda hafızlık Osmanlı döneminde özellikle Tasavvufi mûsiki ile gelişerek önemli bir aşama kat etmiştir. Hafızlar doğal mûsikişinaslar olarak Osmanlı mûsikisine çok önemli eserler bırakmışlardır. Bu alanda eseri bilinen veya anonim olan sayısız eser günümüze kadar gelmiştir. Burada bazı Hafız Mûsikişinas şahsiyetler yaşamlarıyla, ürettiği eserlerle, nesillere bıraktığı öğretilerle tarihin sayfalarında önemli yerlere sahip olmuşlardır.

Musullu Âma Hafız Osman Dede Efendi bu önemli şahsiyetlerden belki de en ilginçlerinden birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Kayıt altına alınmış on sekiz adet eseri, güfteleri, şiirleri Âma olmasına rağmen tüm yaşamında hareketli ve üretken kişiliği, öğretileri, sosyal ve beşeri ilişkilerindeki başarısı O'nu tarihte önemli bir yere oturtmaktadır.

KAYNAKÇA

TEK, Abdurrezzak. Bursa'da Kadirî Tekkeleri. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, Cilt: 19, Sayı: 1: 143-182.

AKDOĞAN, Bayram. Türk Din Musikisinin Anadolu'da Doğuşu ve Tarihi Seyri Hakkında Bazı Mülahazalar. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, 44.1: 345-371.

Akın, Ersin. **Tanburi Cemil Bey**, Töre yayınları, İstanbul, 1992.

AKSOY, Bülent. Osmanlı Geleneğinde Dinî Musiki Üstüne Birkaç Not. **Diyanet Dergisi,** 2009.

Al Bakri, Adel. *Uthman al Mawsilli: al Sha'er, al Musiqar, al Mutasawwuf. "* **Uthman al Mawsilli, the Poet, the Musician and the Sufi** *"* (Çeviri: Aydın, E. Koşar, B. ve Tekin, E. 2019), Baghdad. 1996.

Antoine M. Ritter von A., "Einiges Über die Musik der Orientalen, İnsonderheit Über das Domini-Rende Persisch-Türkische Tonsystem", **Aesthetische Rundschau**, no. 10, s. 74.

Apuhan Ayşe. Ali Rıza Sağman ve Tecvit Tilavet Anlayışı, *Yüksek Lisans Tezi,* Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2018.

Ata, Ufuk. **Hafızlık ve Eğitim. Diyanet Aylık Dergi**. Sayı: 222, Yayın Tarihi: Hazir an 2009. https://dergi.diyanet.gov.tr/MakaleDetayAramaSonuc.aspx?ID=6103&M=h afizlik-ve-egitimi (Erişim. 10.05.2019)

Atasoy, Ceylan. (1999). **Kültür ve Medeniyet Açısından Osmanlılar Dönemindeki Türk Mûsikisi,** Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı Ansiklopedisi, cilt. 10, Ankara.

Atasoy, M. Cahit. (1993). *Türk Mûsiki Tarihi Ders Notları*, **İ.T.O. Türk Müziği Devlet Konservatuarı**, İstanbul. Sayfa 4.

Ayhan, Halis. Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış. **AÜİF Dergisi**, Özel Sayı, 1990, s. 250.

Baltacı, Cahit. "Türk Eğitim Sistemi içinde Kur'an Kursları", **Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

Banarlı, Nihat Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c. I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1971.

Başbakanlık. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Ankara, 2019.

Boone Brian, **Schonbrunş Marc**. Çeviren, Sezer Funda, Müzik Teorisi 101, Say Yayınları, İstanbul, 2018, sy.14-15

Bora, Salih. (2018). **Cevdet Çağla**, https://www.turksanatmuzigi.org/sanatcilarimiz/b-estekarlarimiz/cevdet-cagla/ (Erişim. 20.05.2019)

Cemil, Mesut. **Musullu Osman Dede Efendi**, 2019, https://www.youtube.com/watch?v=Ru8IaXOxONg&fbclid=IwAR03v2HC_8886Xb1ZPdgPqE8stuhnfhZMOa9Y6o04Fyj_kNt4VaF7ZvHNUw(Erişim.20.11.2019)

Çollak, Fatih. (2019). **Hafızlık Geleneği Üzerine**. 2019, http://www.kastamonur.com-/hafiz-lik-gelenegi-uzerine/ (Erişim.10.05. 2019)

Derviş Sayid,.https://www.arageek.com/bio/sayed-darwish, (Erişim,08.11.2019)

Dünya Sözlük. (2019). https://dunyasozluk.com/musullu-hafiz-osman-efendi.html/1002045 (Erişim Tarihi, 10.03.2019)

Egypt,(2019)http://www.nationalanthems.info/eg.htm(Erişim,09.11.2019)

El-Belazuri, fütuhu'l Buldan. (Çev. Mustafa fayda),KTBY. s.476; E.Honıgmann. "MUSUL"İA, C.8, İstanbul, 1993, s. 739

Er Rahmi, Modern Mısır Tiyatrosu (I), Atatürk Üniversitesi DTCF Dergisi, C. X X X III, Sayı: 1-2, Erzurum, 1990, s. 139

Ergun Sadettin, **Türk Mûsikisi Antolojisi**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul. 1942.

Kavak, Abdülcebbar. Iraklılar Dergisi, Almada Matbaası, Sayı 3962, Temmuz, 2017.

Gazeller, (2019). https://www.youtube.com/watch?v=BK4EVWrm6lY (Erişim Tarihi, 20.05.2019).

Genç Osmanlı Piyanist. **Osmanlı Bestekârları ve Eserleri Hakkında Bilgiler**. 2017, http://osmanli.site/osmanlimuzikmûsikisultan/muzisyenbestekarpadisahsultan/osmanli-bestekarlari-eserleri-hakkinda-bilgiler/ (Erişim Tarihi, 15.06.2019)

Gündüz, Ahmet. **Osmanlı İdaresinde Musul**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ, 1998.

Gürler, Mehmet. **İslam'da Mûsiki ve Son Osmanlı Mûsikişinasları**. Sebil Yayınevi, İstanbul, 2015, S. 74-75.

Güvençoğlu, Şerife. Klasik Türk Müziğinin Ustası: Itrî, **İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Mûsikisi Devlet Konservatuvarı Akademik Bakış Dergisi,** 2013, Sayı, 3.

Hamidullah Muhammad. **İslam Peygamberi**, Çevri. Tuğ Salih, İrfan yayınevi, Baskı.4, İstanbul, 1980.

Hassan, Scheherazade Qassim. **Maqam Traditions of Turkic Peoples, Proceedings of the Fourth Meeting of the ICTM Study Group Maqam**, Istanbul, 18-24 October 1998, Edited by Jürgen Elsner and GisaJähnichen In Collaboration with Thomas Ogger and Ildar Kharissov, Published by trafo Verlag Berlin, Berlin 2006, pp. 98-110.

İ.E.M. Kemal İnal. **Hoş Sada-Son Asır Türk Mûsikişinasları**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.

İbrahim, Şaban. **XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2001.

İraqi maqam http://www.amirelsaffar.com/2012/01/08/abouttheiraqimaqam/, (Erişim ,10.11.2019)

İslam Felsefesi Klasikleri, (2013). ***İbn Sînâ: Mûsikî*** **(Çev: Ahmek Hakkı Turabi),** Litera Yayıncılık 2. Basım, İstanbul.

İsrail'de"Carmon Bandile Singand Dance" (1963) Osman Al- Mosli Bestesi https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=332(Erişim.20.11.2019)

Kaçar, Yahya. (2017). Yunus Emre ve Türk Tasavvuf Mûsikîsi, **İSTEM,** 2017, Sayı, 29, Sayfa, 41-59.

Kara, Mustafa. (2006). Doğumunun 800. Yılında Mevlana ve Mevlevilik. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1. Sayfa 16-18.

Karaduman, İrfan. (2014). Türklerin İslam İnancı İle Şekillenen Dinî Mûsiki Kültürü ve Türleri**,** *Ordu Üniversitesi Açık Arşiv Sistemi*, 2014, Sayfa 142-150. http://earsiv.odu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11489/498/1/T%C3%BCrklerin%20%C4%B0slam%20%C4%B0nanc%C4%B1%20ile%20%C5%9Eekillenen%20Dini%20M%C3%BCzik%20K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC.pdf (Erişim Tarihi, 10.09.2019)

Karamahmutoğlu Gülay**. Tanzimat Döneminde Müzik - Dönem Padişahları ve Müzik Anlayışları**. *Osmanlı*, X/634; Alâeddin Yavaşça, "İstanbul Mûsikî Hayatı: Saray Dışında Mûsikî Hayatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V/529.

Kaya, Rıfat. (2019). Musullu Hafız Osman'a ait Dört Adet Plak(Rıfat Kaya'nın Arşivinden). *Anonim*, Sivas, 2019.

Köprülü, Fuat. (1976). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, D.İ.B. Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara 1976. Sayfa 17.

Küçük, Sezai. XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler, *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

Lşık, İhsan. *R***esimli ve Metin örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi,** 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Nağmei aşk sitesi Ebcet http://nagmeiask.blogspot.com/2015/04/musullu-hafzosman-dede.html (13.05.2019)

Özalp, N. M. (2019). *Türk Mûsikisi Tarihi*. http://www.edebiyatkultur.com/index.php/turk-mûsikisi/59-turk-mûsikisi/474-musullu-ama-hafiz-osman-efendi (ErişimTarihi, 10.03.2019)

Neşet, Çağatay. **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı 3, Ankara, 1977.

Oransay, Gültekin. Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Mûsikimiz. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt VI, 1985.

Öcal, Mustafa. "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği", **UÜİF Dergisi**, Sayı: 2, XIII, Bursa, 2004, s. 85.

Özalp, Mehmet *Türk Mûsikîsi Tarihi* (Derleme), TRT Mûsiki Dairesi Başkanlığı, Yayın No, 34. 8, Cilt. 1, 1986.

Özalp, Mehmet. *Türk Mûsikîsi Beste Formları*, TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 239, Ankara, 1992.

Özalp, Nazmi. **Türk Mûsikisi Tarihi**, MEB Basımevi, Cilt II, sayfa 26, İstanbul, 2000.

Özcan, Nazmi. Itri Efendi Buhurizade, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.

Özcan, Nazmi. **Türkiye'nin Birikimleri-3 Müzisyenler,** İlke Yayıncılık: 143, Sayfa, 55-61, İstanbul, 2014.

Özdemir, Sinem. Popülerleşme Sürecinde Türk Müziği ve Bu Süreçte Bir Bestekâr: Saadettin Kaynak, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2019.

Öztuna, Yılmaz. **Türk Mûsikisi Teknik ve Tarih**, Kent Yayınları, İstanbul, 1996

Sağman Alırıza. **Meşhur Hafız Sami Merhum**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2014.

Salcı, Vahid Lütfi. *Gizli Türk Halk Mûsikisi* (Yayına Haz. Etem Ütük), İstanbul: Numune Matbaası. 1940.

SayedDarwish,(2019)https://www.youm7.com/story/2019/3/17/%D9%82%D9%88%D9%85-%D9%8(Erişim,09.11.2019).

Sezgin Bekir Sıtkı. Hacı Ârif Bey, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 14. Cilt, 440-442, İstanbul, 1996.

Sezikli, Ubeydullah. **İsmail Kâzım Uz ve İbtidâî Nota Dersleri İsimli Eseri**, *Disipl Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 15-44, 2017.

Şaban, İbrahim. (2011). **XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre**, **Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Sayfa 201-204.

Tanrıkorur Cinuçen. **Osmanlı Dönemi Türk Mûsikisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

TDV İslam Ansiklopedisi. **Osman Dede Efendi, Musullu**. Cilt 15, Sayfa 156-157; Cilt 18, Sayfa, 546-547; Cilt 20, Sayfa 319-323; Cilt 33, Sayfa 462-463; Cilt 44, Sayfa, 195-196.

Tek Abdurrezzak, Bursa'da Kadiri Tekkeleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010.

Toros, Tulgar. (1 Ocak 1952). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği (Bir sanat hadisesi Ulunay'ın Münir Nurettin'e cevabı),Yeni Sabah Gazetesi,(Arşiv.no.001510879006), İstanbul.

TRT. (2018). *Musullu Hafız Osman'ın Eserleri Nota Doküman Arşivi*, www.trtnotaarsivi.com (Erişim Tarihi 15.12.2018).

Tuna, Süleyman. Hafız Sadettin Kaynağın Dünyasında Mûsiki ve Din, *Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2000.

Türk Müzik Kültürünün Hafızası. http://www.sanatmuziginotalari.com/s-anatci_detay.asp?sanid=6555 (Erişim Tarihi 12.09.2019)

Uludağ, Süleyman. (2004). **İslam Açısından Müzik ve Sema**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

Uygun, Mehmet Nazif. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37. Cilt, Sayfa, 479-480, İstanbul, 2008.

Uymaz, Tahir. Türk Mûsikîsi Sahasında Şa'bânî Müntesibi ve Şa'bânîlik ile Bağı Olan Mûsikîşinâslar, **SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019, Sayı: 33, s. 275-304.

Uymaz, Türkan. Türk mûsikisi Sahasında Müntesibi ve Bayilik ile Bağı olan Mûsikişinaslar, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Ocak 2019, s. 290

Ünver Süheyl. "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri", Mevlâna Güldestesi, Konya Turizm Derneği Yayınları, Konya, 1964

Üsküdar Belediyesi, Üsküdar ile Meşhur Ansiklopedisi, Sayı:1, İstanbul, 2012.

EKLER

Ek 1: Musullu Hafız Osman Dede'nin TRT Repertuarında Bulunan Eserlerine ait Nota Dokümanları[295]

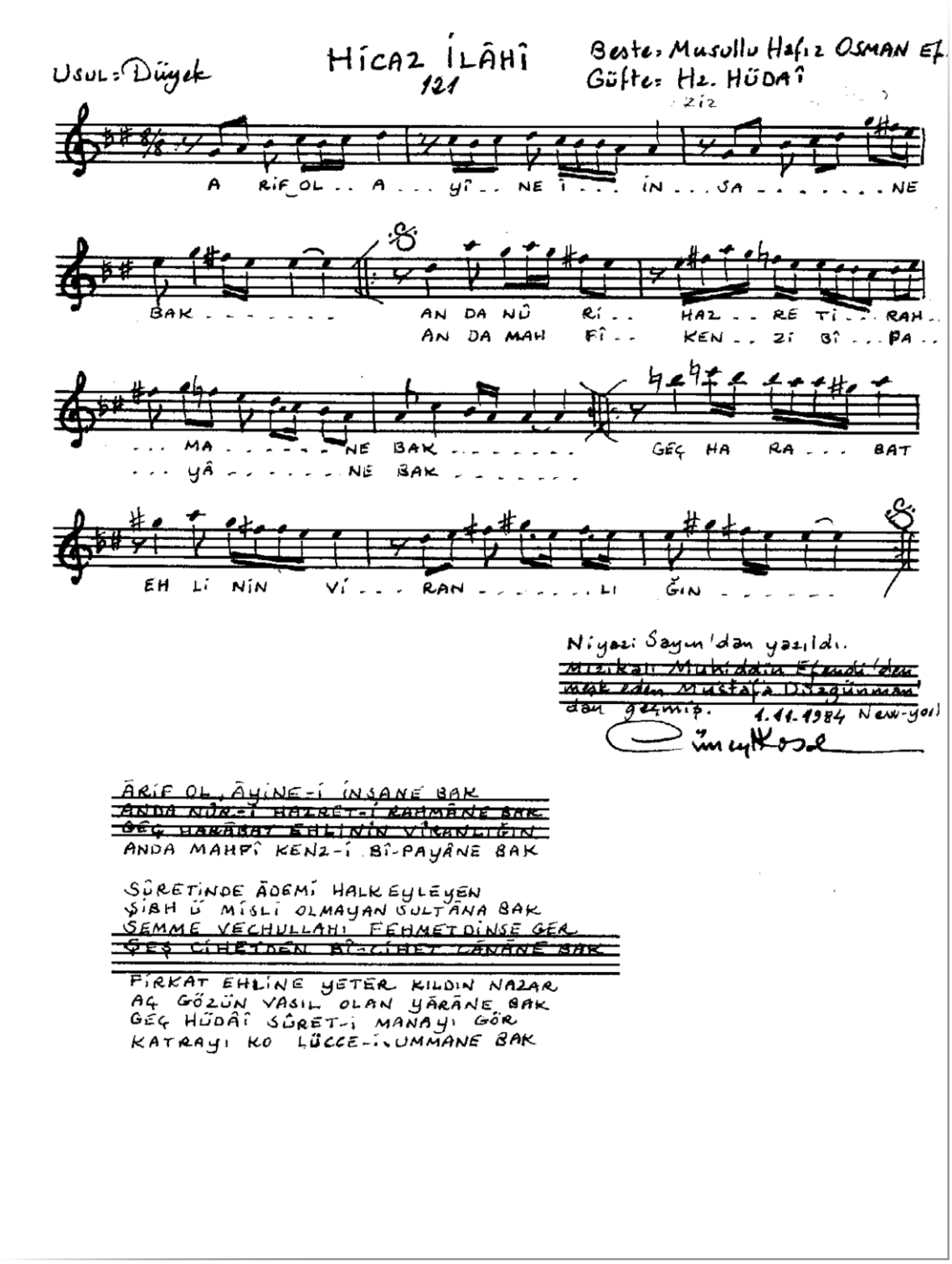

[295] TRT, 2018. www.trtnotaarsivi.com (15.12.2018).(Orijinal nota aktarımları PDF üzerinden fotoğrafa dönüştürülmüştür.)

BU NEVAYI

BESTENİGÂR ŞARKI

Ağır Aksak

Musullu Hafız Osman Ef.

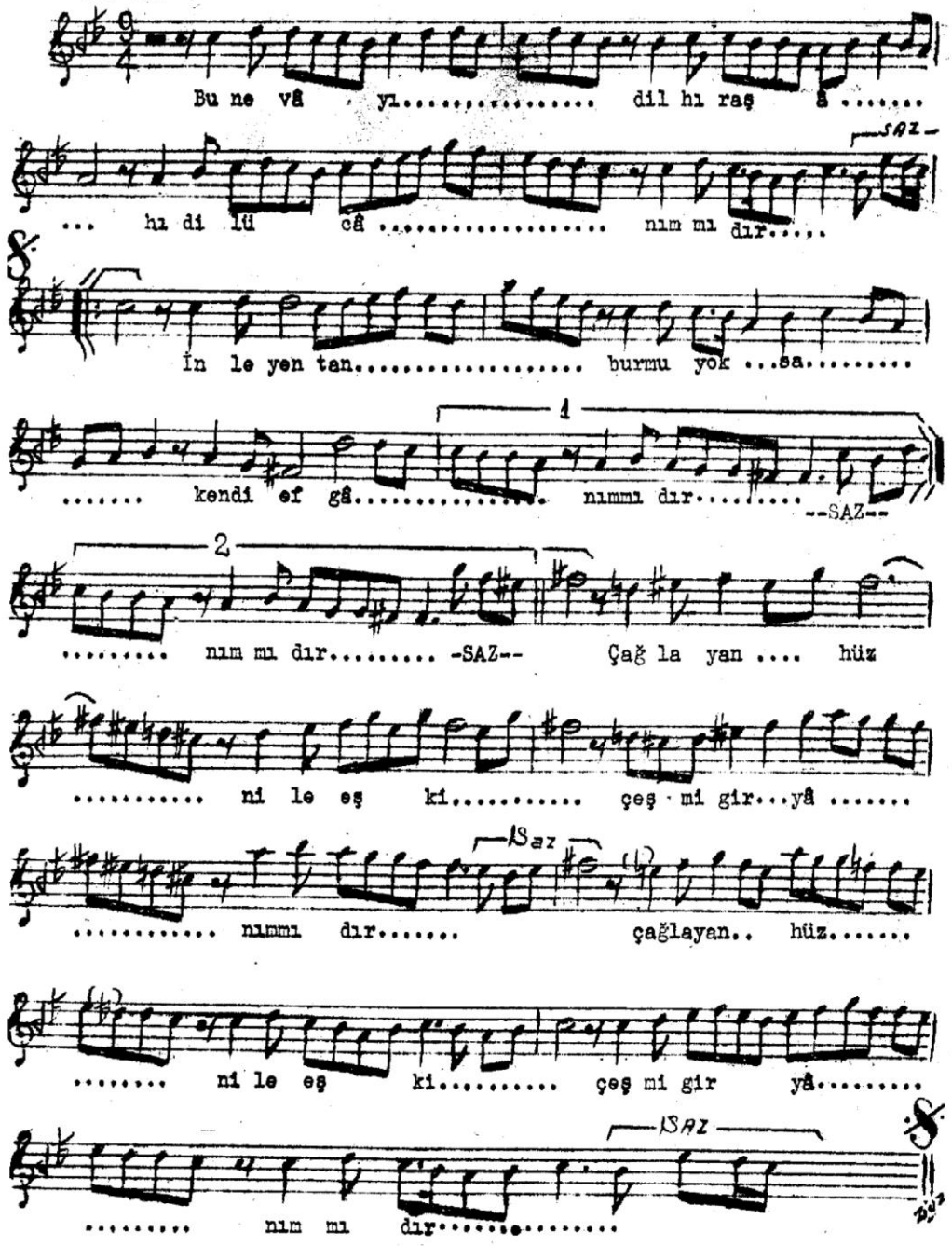

Bu ne vâ yı..... dil hı raş â .....

... hı di lü câ ..... nım mı dır.....

SAZ

İn le yen tan..... burmu yok ...sa.....

..... kendi ef gâ..... nımmı dır..... --SAZ--

1

2

..... nım mı dır..... -SAZ-- Çağ la yan .... hüz

..... ni le eş ki..... çeş mi gir...yâ .....

SAZ

..... nımmı dır..... çağlayan.. hüz.....

..... ni le eş ki..... çeş mi gir yâ.....

SAZ

..... nım mı dır.....

~~Bu nevâ-yı dilhıraş âh-ı dil ü cânım mıdır~~
~~İnleyen tanbûr mu yoksa kendi efgânım mıdır~~

Çağlayan hüzn ile eşk-i çeşm-i giryânım mıdır
İnleyen tanbûr mu yoksa kendi efgânım mıdır.

HÜSEYNİ ŞARKI

TEŞHİRE SENİÇÂRE YOK

SENGİN SEMÂİ (♩= 72)

MUSULLU HÂFIZ OSMAN

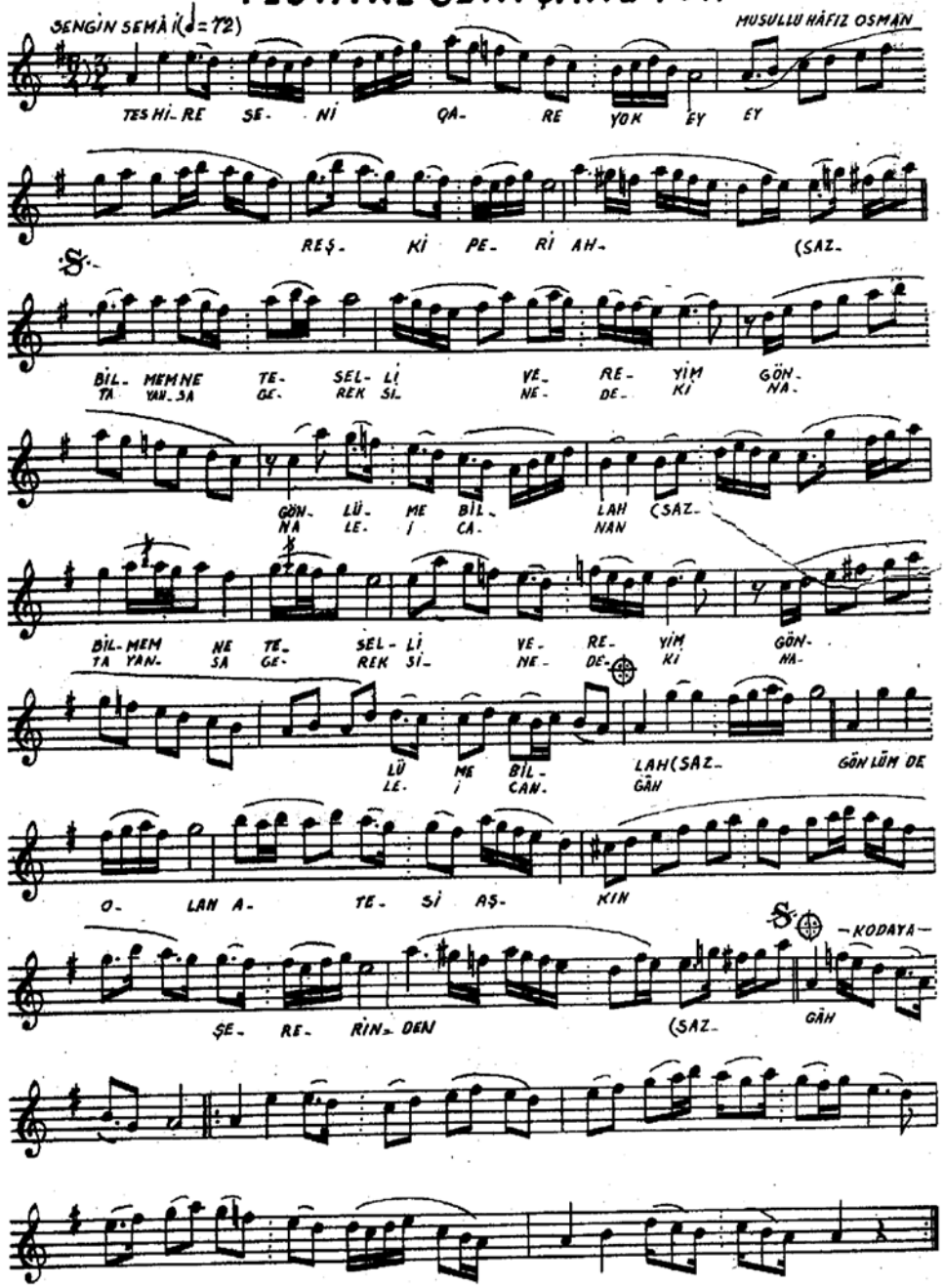

TEŞHİR SENİ ÇÂRE YOK EY. REŞKİ PERİ AH
BİLMEM NE TESELLİ VEREYİM GÖNLÜME BİLLAH
GÖNLÜMDE OLAN ÂTEŞİ AŞKIN ŞERERİNDEN
TAYANSA GEREK SİNEDEKİ NÂLE-İ CANGÂH

HÜZZAM İLÂHİ

Usul: Düyek

Musullu Hafız OSMAN
(Güftesi NÛRİ)

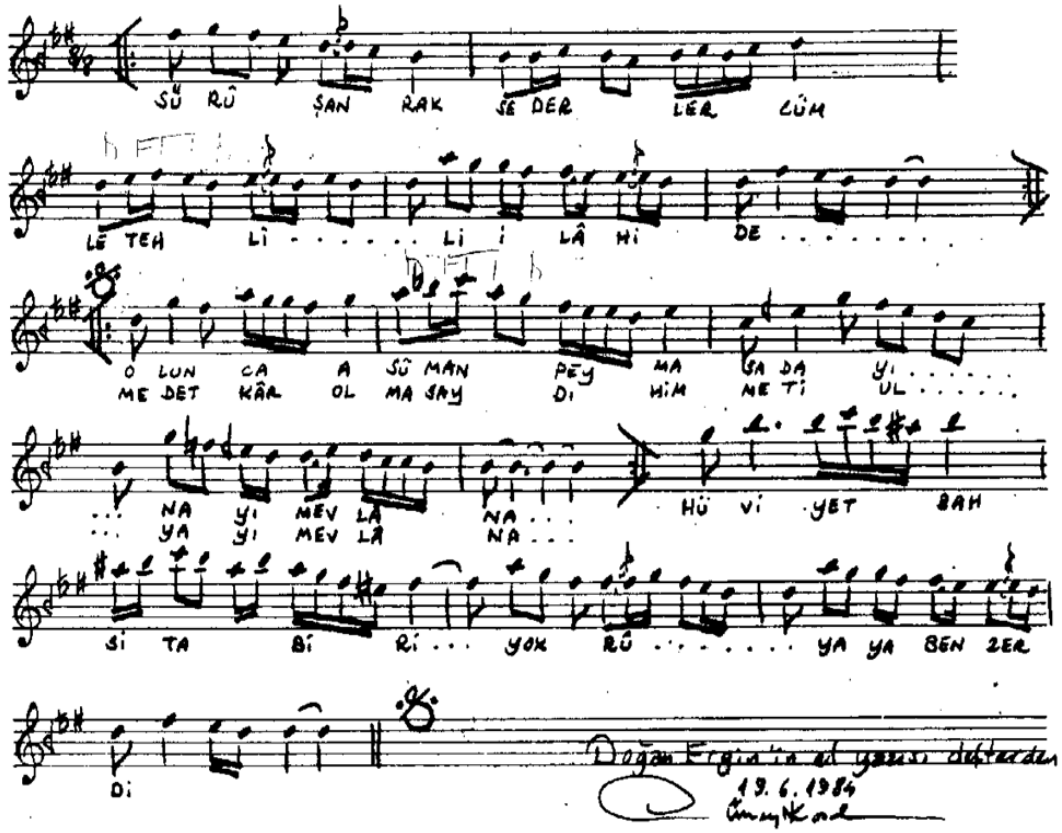

SÛRÛŞAN RAKS EDERLER CÜMLE TEHLÎL-İ İLÂHÎDE
OLUNCA ÂSÜMÂN-PEYMÂ SADÂ-YI NÂY-I MEVLÂNÂ
HÜVİYET BAHSİ TÂBİRİ YOK RÛYAYA BENZERDİ
MEDETKÂR OLMAŞAYDI HİMMET-İ ULYÂ-YI MEVLÂNÂ

CİHANDA İSTEYEN ALLÂHI BULSUN OL SÛLÛKÜNDA
BİZE YETMEZ Mİ MEVLÂ ZÂT-I BÎ-HEMTÂ-YI MEVLÂNÂ
NİCE GÜMRÂHI NÛRİ SIRR-I VAHDET EDER ÂGÂH
MELÂLİNLE GELİNCE CÛŞA HÛY-İ HÂY-İ MEVLÂNÂ

SÛRÛŞAN = MELEKLER

Makam : HÜZZAM İLÂHİ

Usul : Düyek

Beste : MUSULLU Hafız OSMAN

Güfte : FUZÛLÎ

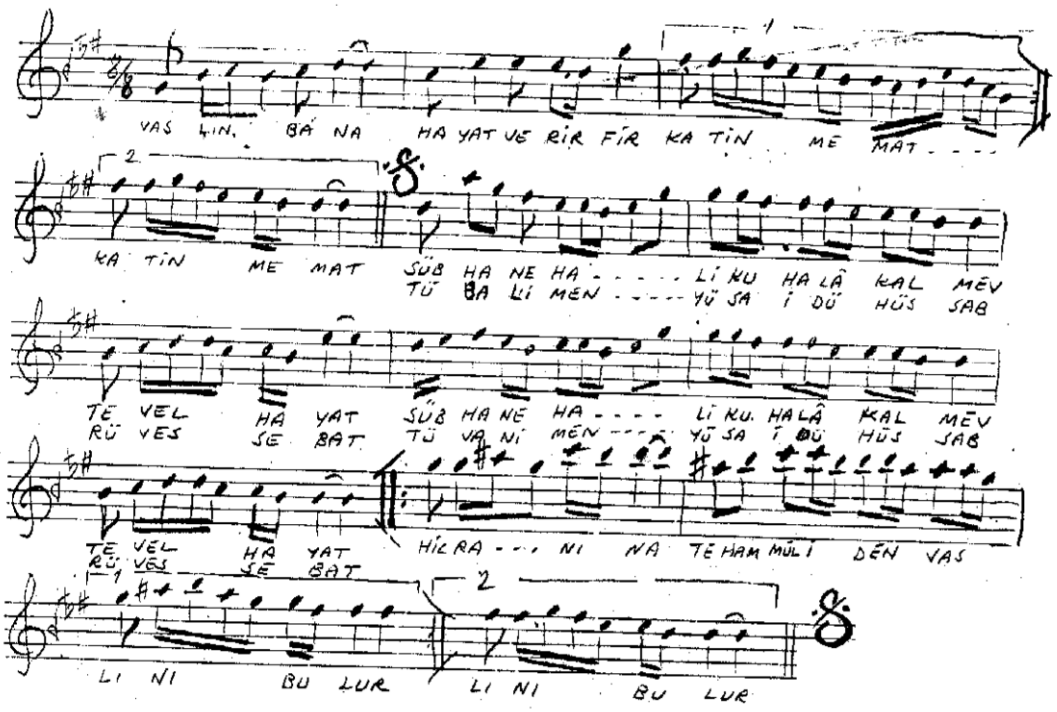
VAS LIN BA NA HA YAT VE RİR FİR KA TİN ME MAT - - -
KA TİN ME MAT SÜB HA NE HA - - - - - Lİ KU HA LÂ KAL MEV
TÜ BA Lİ MEN - - - - - YÜ SA İ DÜ HÜS SAB
TE VEL HA YAT SÜB HA NE HA - - - - Lİ KU HALÂ KAL MEV
RÜ VES SE BAT TÜ VA Nİ MEN - - - - YÜ SA İ DÜ HÜS SAB
TE VEL HA YAT HİC RA - - - NI NA TE HAM MÜL İ DEN VAS
RÜ VES SE BAT
LI NI BU LUR LI NI BU LUR

Vakıftan aldığım bir n tâ ve kayıettiğim kaletden 27.11.1983

VASLIN BANA HAYAT VERİR FİRKATİN MEMÂT
SÜBHANE HÂLİK U HALÂKAL MEVTE VEL HAYAT
HİCRÂNINA TEHAMMÜL İDEN VASLINI BULUR
TÜBA Lİ MEN YÜ SAİDÜ HÜS SABRÜ VES SEBAT
MİHRİNDİR ÂFTAB-I MAKASID VESİLESİ
MÂŞÂE MİN İRÂDİHİL FEVZÛ VENNECAT
KILDIN EDÂ-YI NAT FUZÛLÎ TAMAM KIL
KELİMET BİSSELAM VE TEMMET BİSSALÂT

Zâkirbaşı Hafız Necâti efendiden

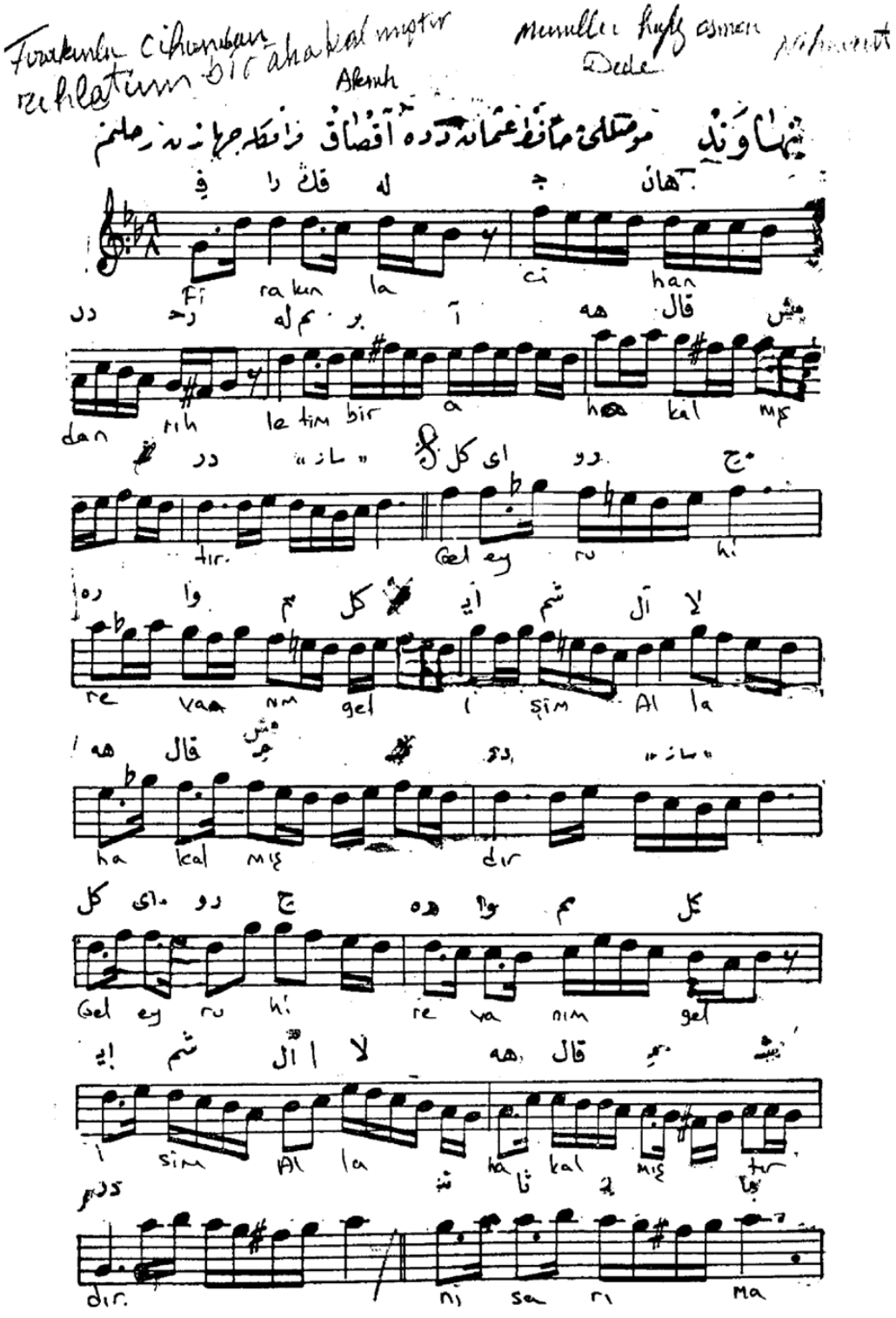

ŞEHNAZ-HÂVERAN
(Cumhur İlâhî)

DEVR-İ HİNDÎ

MUSULLU HÂFIZ OSMAN EF.

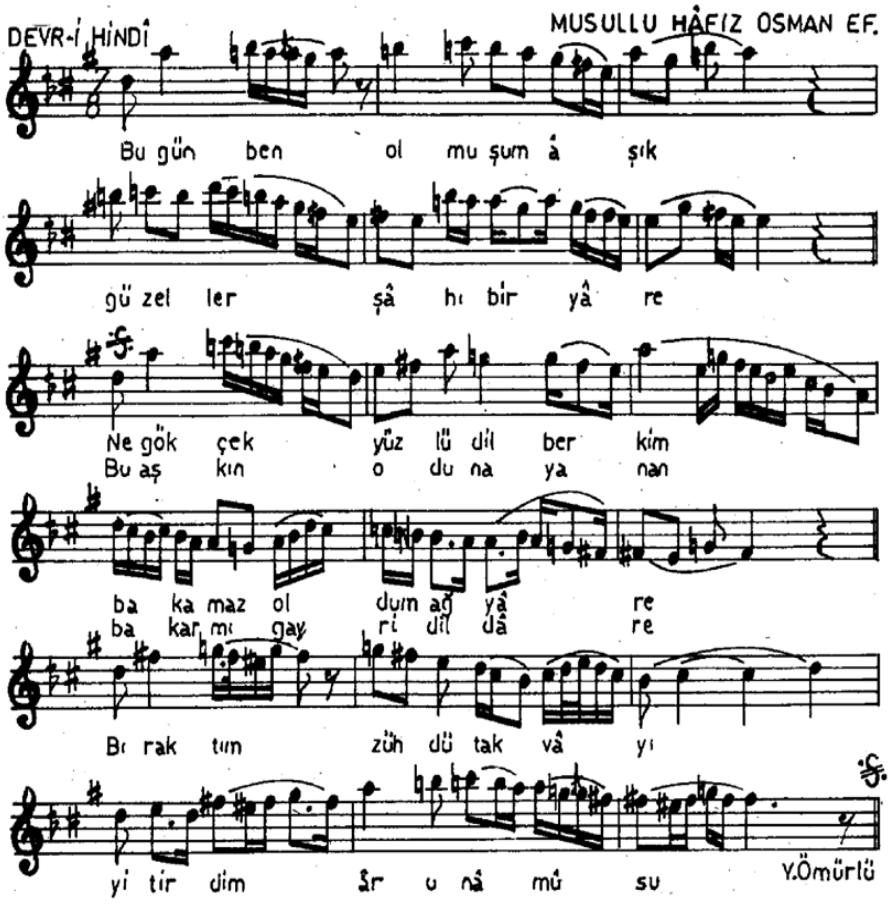

Bugün ben olmuşum âşık güzeller şâhı bir yâre
Gökçek yüzlü dilber kim bakamaz oldum ağyâre

Bıraktım zühd ü takvâyı yitirdim âr u nâmûsu
Bu aşkın oduna yanan bakar mı gayri dildâre

Unuttum ilm-i zâhirden ne tahsil eyledim az çok
Müyesser olmadı bâtın kamudan oldum âvâre

Katî müşkil imiş bu aşk beni giryân ü zâr etti
Giriftâr olalı ana düştüm nazm-ı eş'âre

Belirmez zâhirimde gerçi aşkın zahmı hiç ammâ
Velâkin içerimde hasıl oldu sad hezar yâre

Eğer zâhid şarâb-ı aşkı etse nîm kadeh nûş
Hudâ âşıklarına taş atıp düşmezdi inkâre

Benim ahvâlimi her kim ki görse der ki KUDDÛSÎ
Acep bir derde düştün sen yürü bul başına çâre[1]

Düyek

SUZNÂK İLÂHÎ
5

Bestes Musullu Hâfız Osman Ef.
Güfter Şeref Hanım

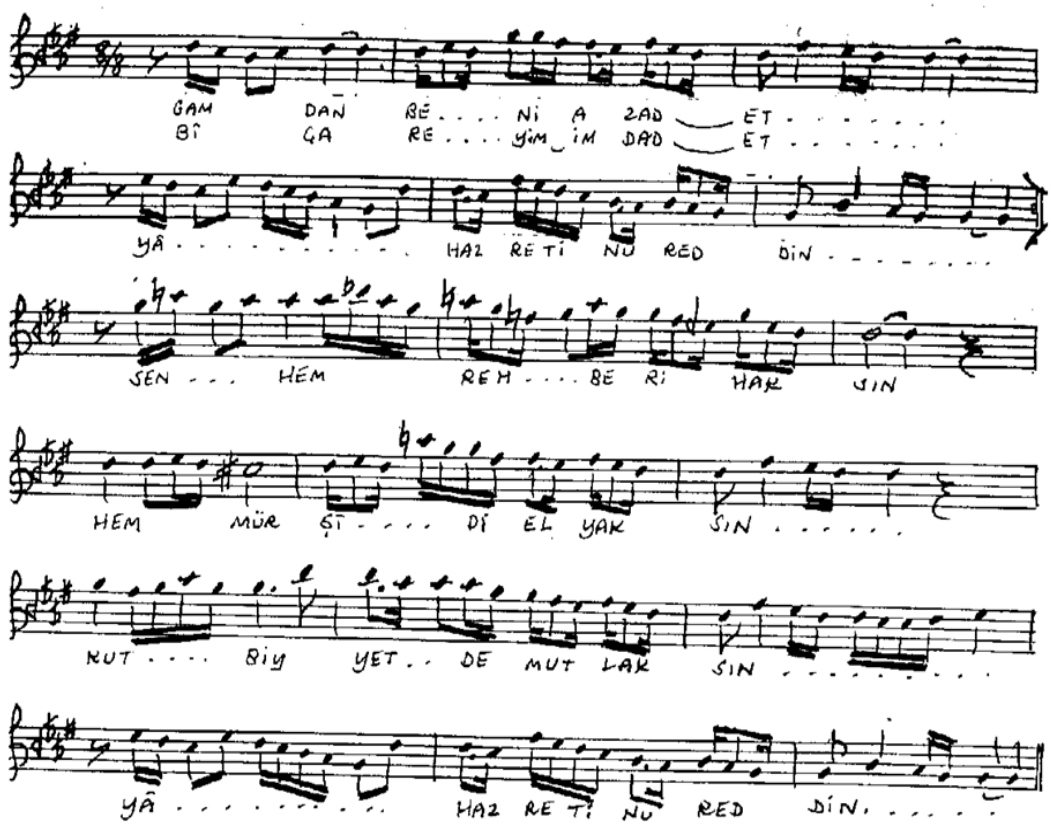
GAM DAN BE . . . . Nİ A ZAD ET . . . . . .
BÎ ÇA RE . . . . YİM İM DAD ET . . . . . .
YÂ . . . . . HAZ RE Tİ NU RED DİN . . . . . .
SEN . . . HEM REH . . . . BE Rİ HAK SIN
HEM MÜR ŞÎ . . . . Dİ EL YAK SIN . . . . . .
KUT . . . . BİY YET . . DE MUT LAK SIN . . . . . .
YÂ . . . . . HAZ RE Tİ NU RED DİN . . . . . .

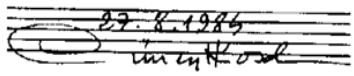
27.8.1985
İmen Kosal

Gamdan beni âzâd et
Yâ hazret-î Nûreddin
Bî-çâreyim imdad et
Yâ hazret-î Nûreddin

Sen hem rehber-î Hak'sın
Hem mürşîd-i elyâksın
Kutbiyyetde mutlaksın
Yâ hazret-î Nûreddin

Şâyeste bu kem-mâye
Baş eğmeye Dârâ'ye
Oldum sana hem-sâye
Yâ hazret-î Nûreddin

Kendimde dirâyet yok
Ömrümde metânet yok
İsyâna nihâyet yok
Yâ hazret-î Nûreddin

Her yâre-î bî-mâre
Cerrâhî ider çâre
Geldim sana timâre
Yâ hazret-î Nûreddin

Bî-çâre Şeref-âsâ
Billah oluram rüsvâ
Tutmazsan elim ferdâ
Yâ hazret-î Nûreddin

TRT. 11092

Usûlü Aksak — SÛZNÂK ŞARKI — Musullu Hafız Osman Ef.

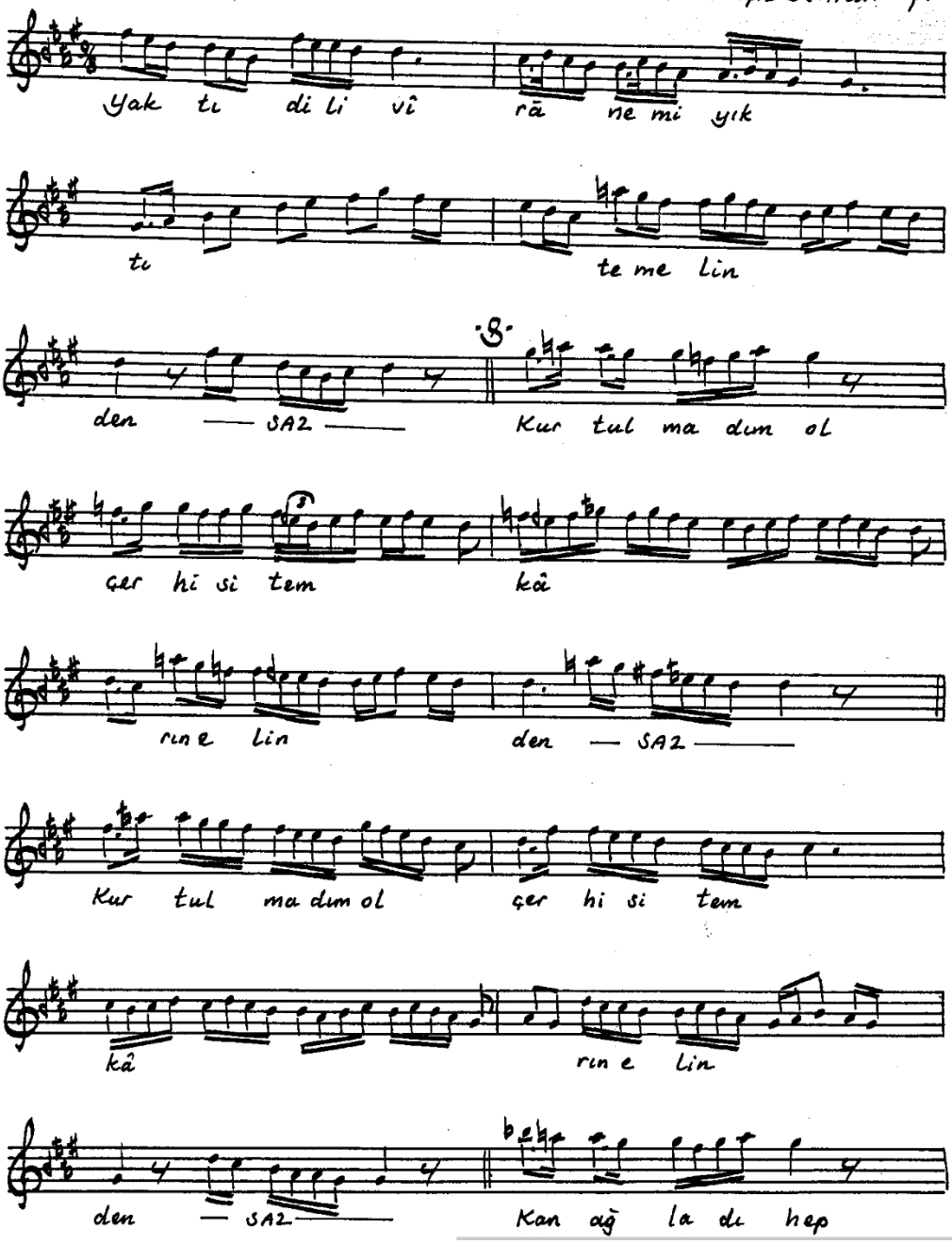

TRT. 11072

Usûlü Aksak — SÛZNÂK ŞARKI — Musullu Hafız Osman Ef.

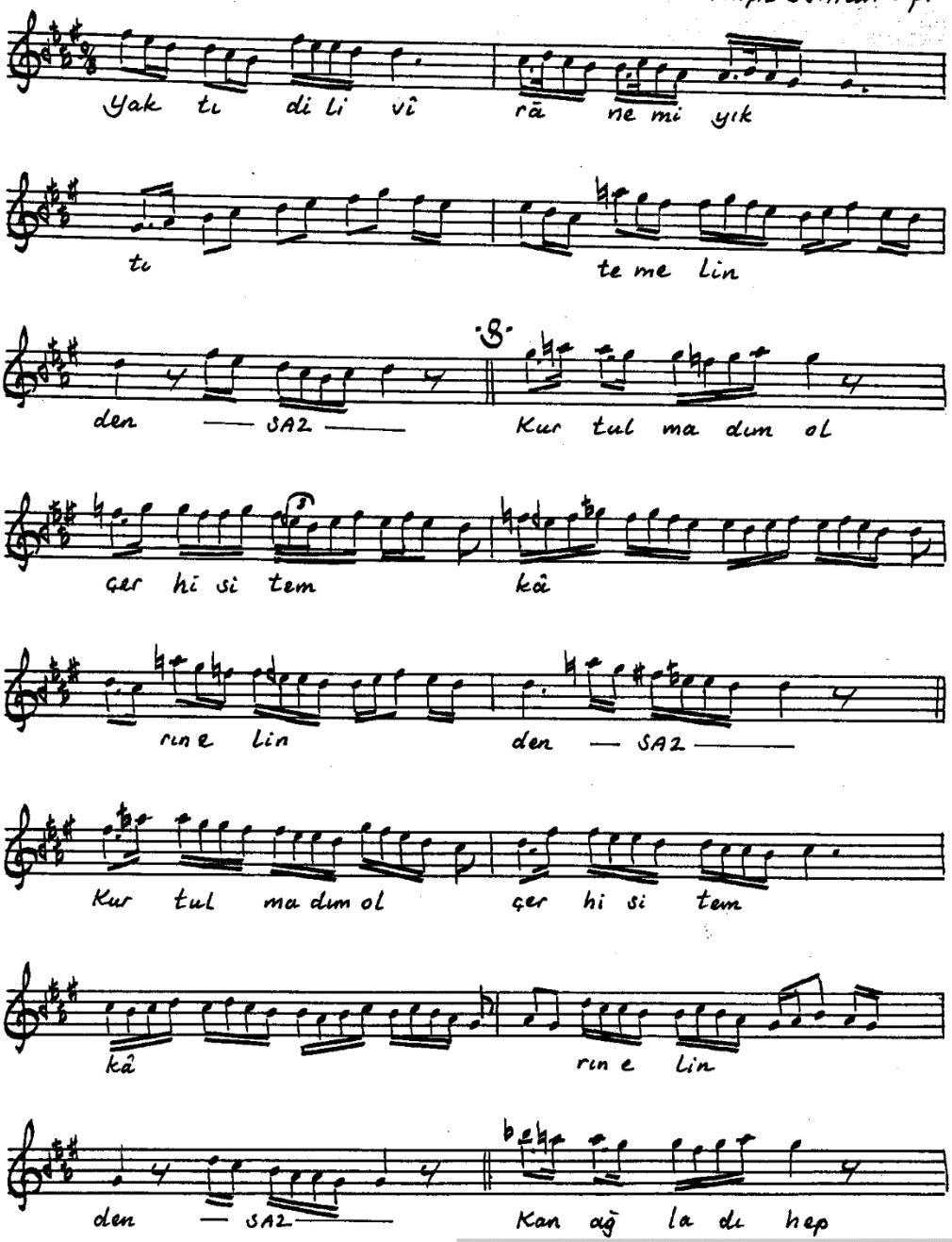

SÛZNÂK ŞARKI (Devamı) Muallim Hafız Osman Ef.

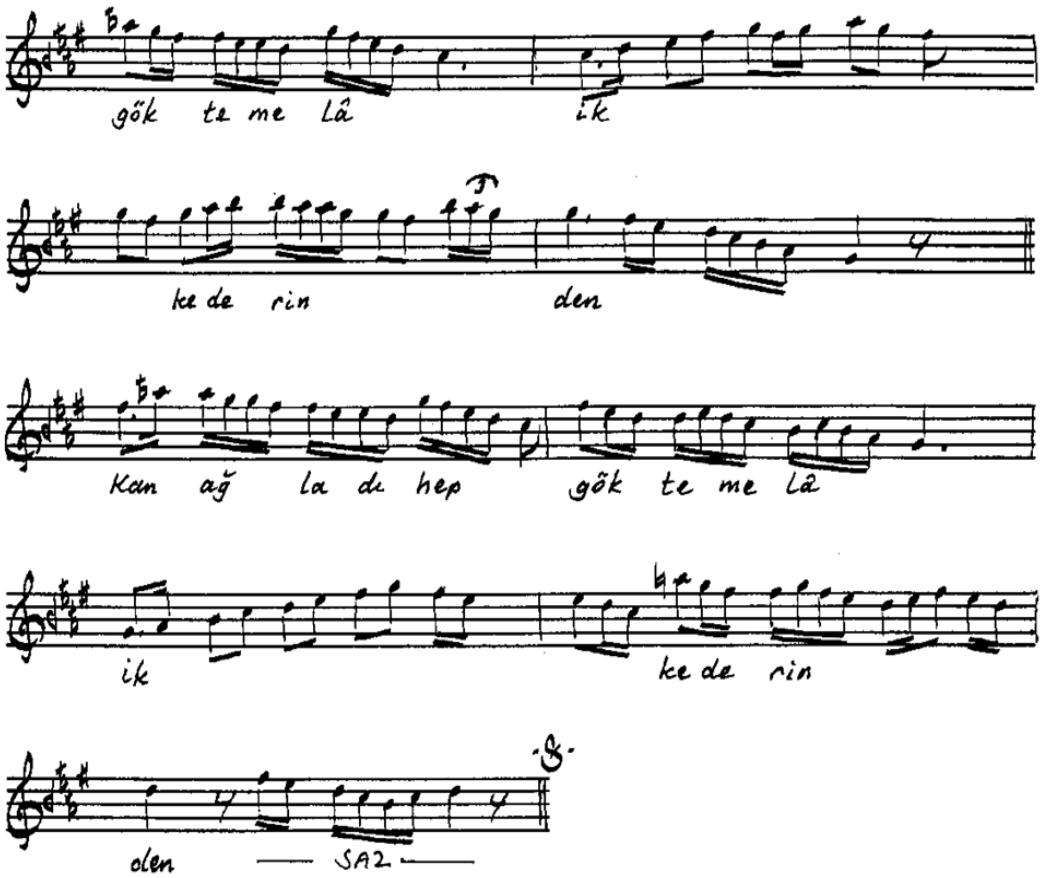

Df. 30/66

Yaktı dil-i vîrânemi yıktı temelinden
Kurtulmadım ol çerh-i sitemkârın elinden
Kan ağladı gökte melâik kederinden
Kurtulmadım ol çerh-i sitemkârın elinden

Muallim İsmail Hakkı Beyin TRT.deki
kolleksiyonundan yazıldı. 13.5.1996
Ümit Kosal

Neş'eyab-ı lûtfun olsun bu ser-i şuridemiz

Hüzzam şarkı
Usûlü : Ağır aksak

Musullu Hafız Osman Efendi

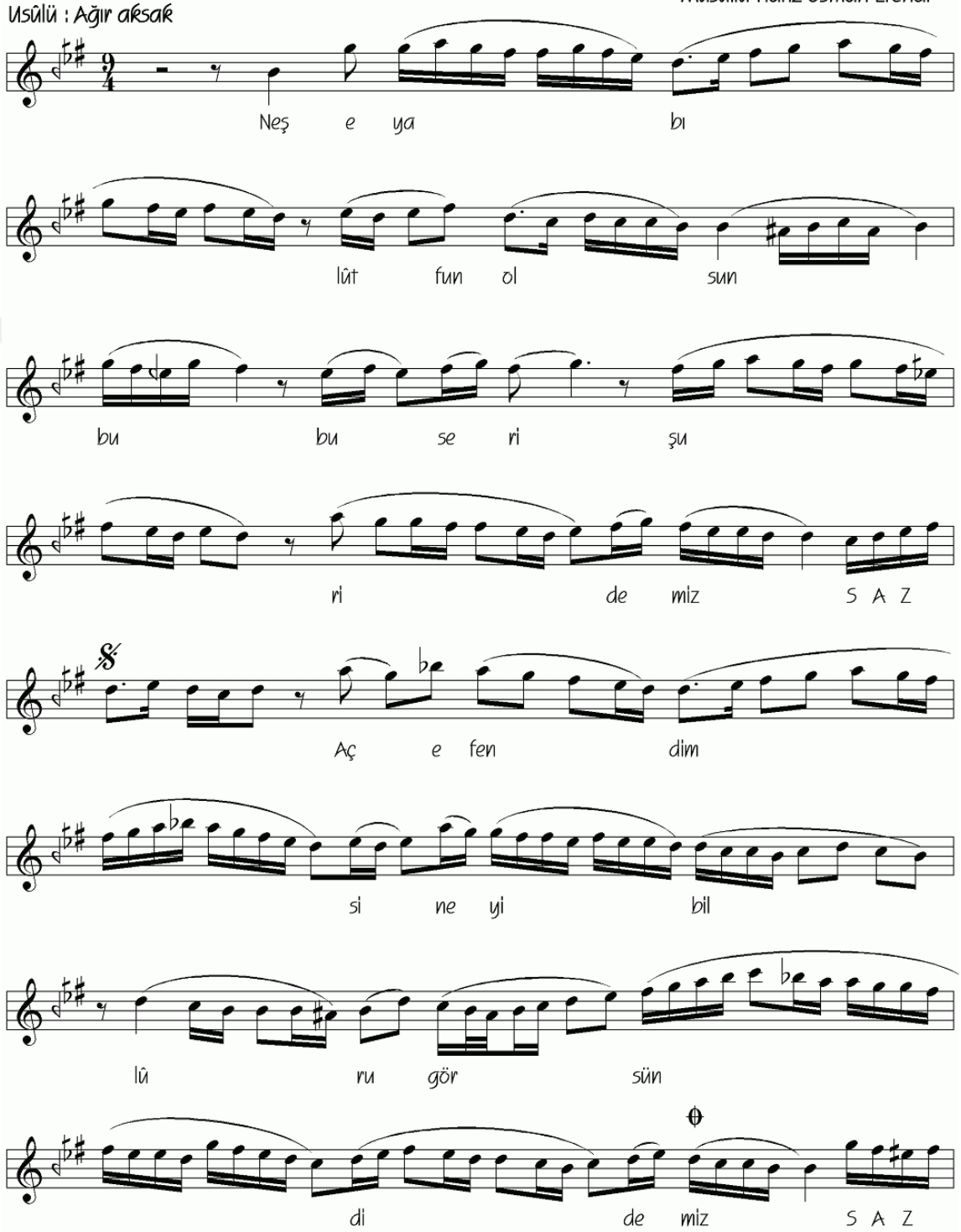

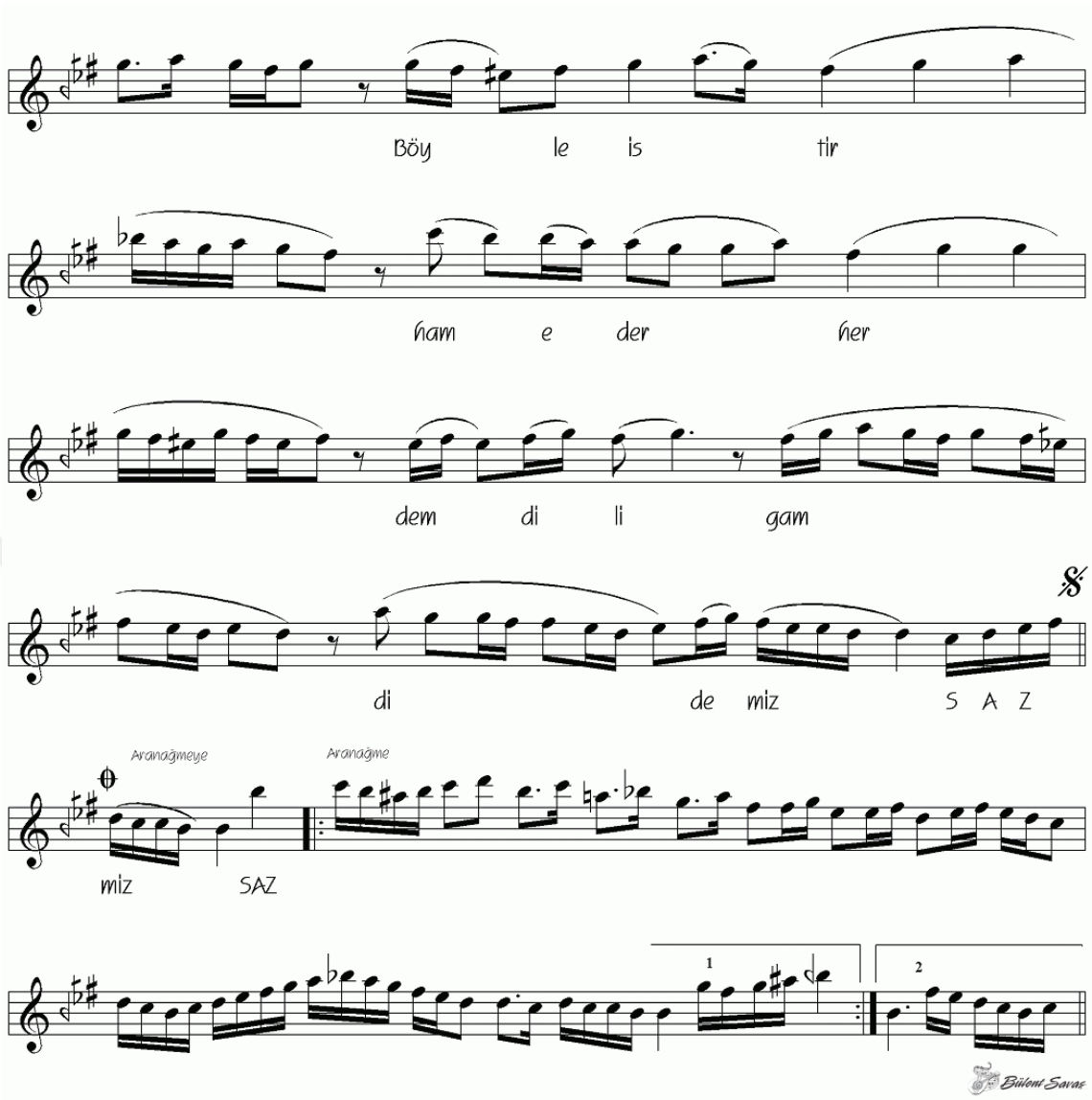

Neş'eyab-ı lûtfun olsun bu ser-i şuridemiz
Aç efendim sine-i billûru görsün didemiz
Böyle istirham eder her dem dil-i gam didemiz
Aç efendim sine-i billûru görsün didemiz

USULÜ: Evsat

HİCAZ İLÂHİ

Beste: MUSULLU HAFIZ OSMAN Ef.
Güfte:

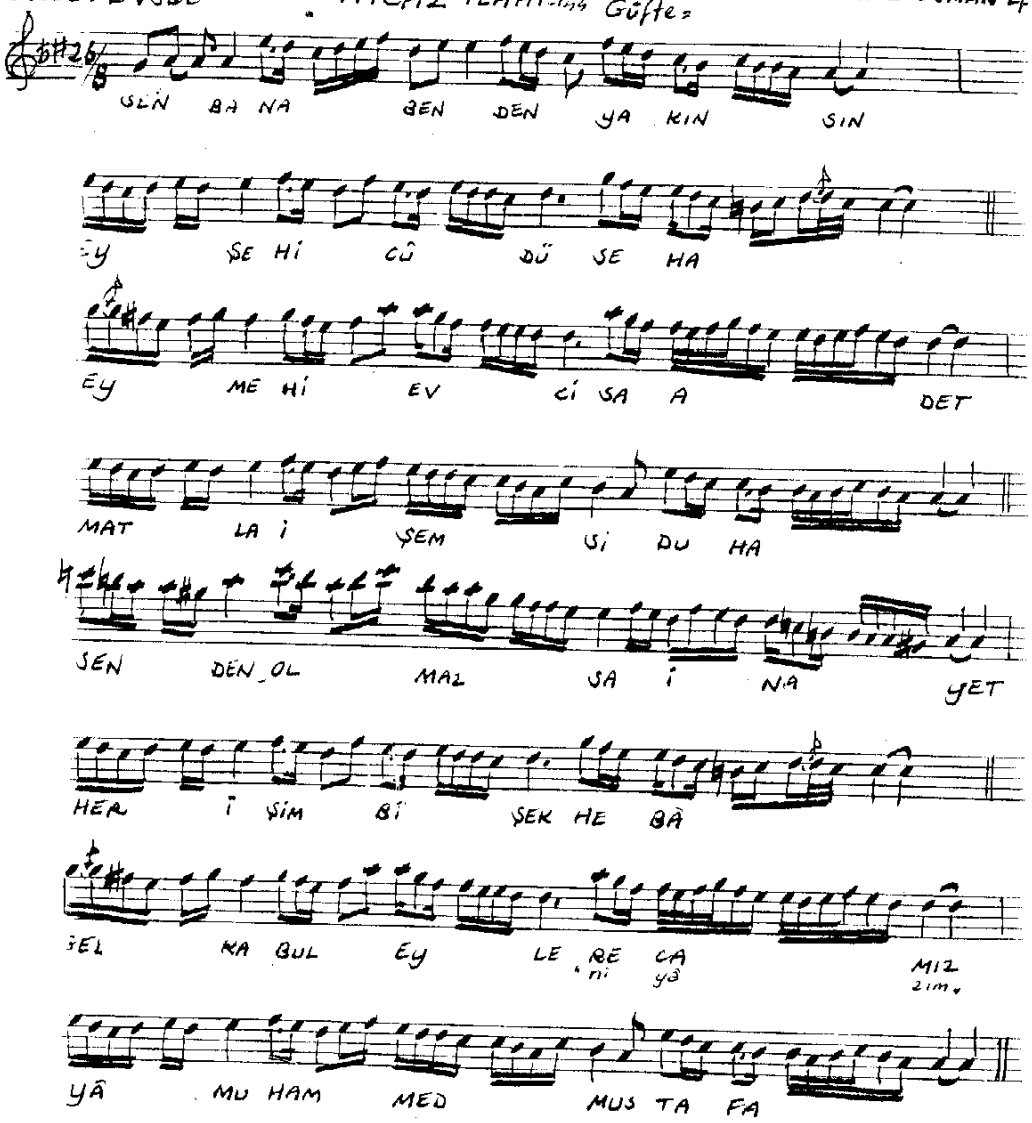

SEN BANA BENDEN YAKINSIN EY ŞEH-İ CÛD Ü SEHÂ
EY MEH-İ EVC-İ SAADET MATLA-İ ŞEMS-İ DUHÂ
SENDEN OLMAZSA İNÂYET HER İŞİM Bİ-ŞEK HEBÂ
GEL KABÛL EYLE RECÂMIZ YÂ MUHAMMED MUSTAFÂ

Söz: A. Niyazi M.

Sayın Mustafa Düzgünman'ın
kasetteki sesinden 27.7.1986

Cüneyt Kosal

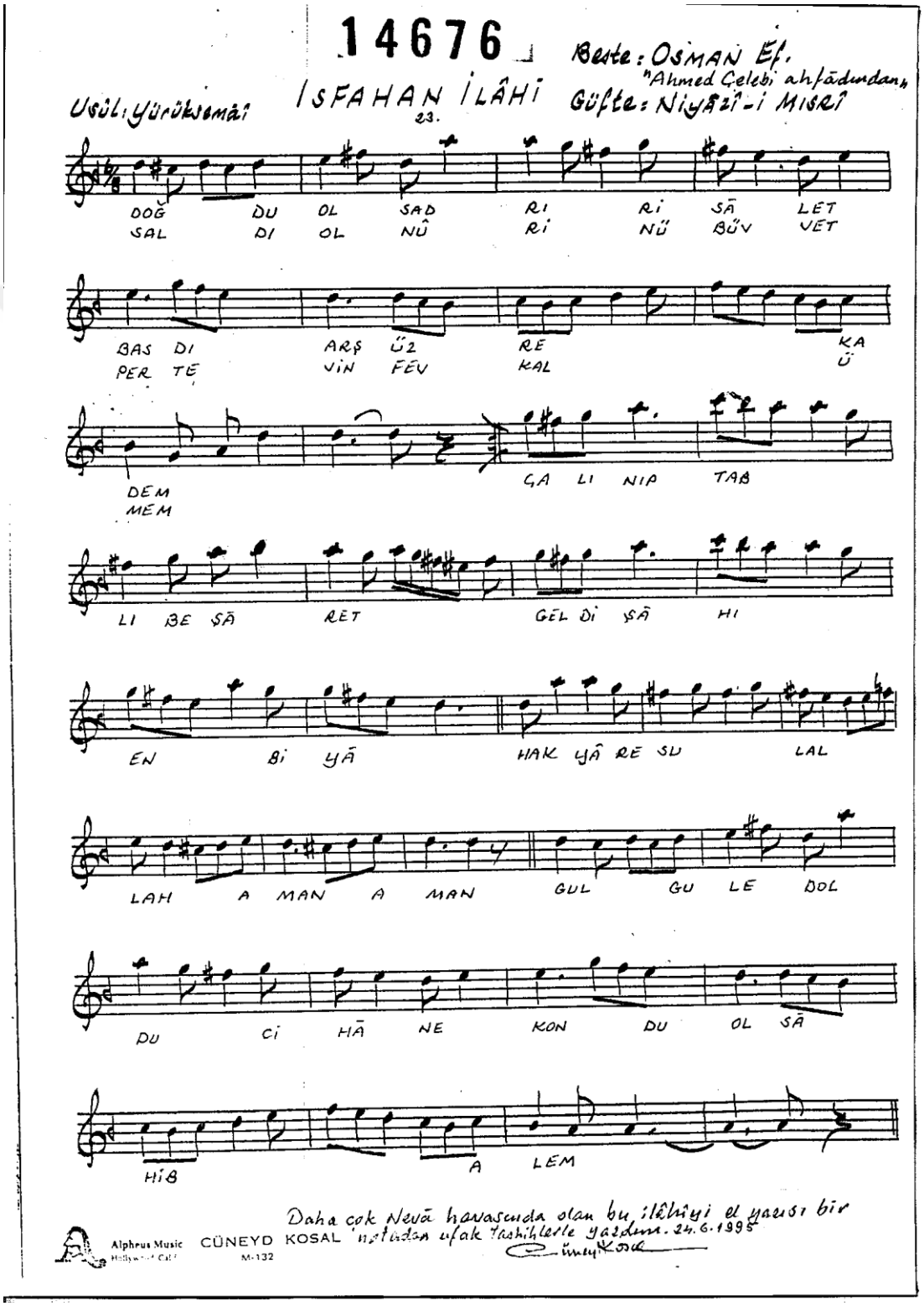
14676
Beste: OSMAN Ef.
"Ahmed Çelebi ahfâdından"
Güfte: Niyâzî-i Mısrî
Usûl: Yürüksemâî
İSFAHAN İLÂHİ
23.
DOĞ SAL DU DI OL OL SAD NÛ RI RI Rİ NÜ SÂ BÜV LET VET
BAS DI PER TE ARŞ ÜZ VİN FEV RE KAL KA Ü
DEM MEM
GA LI NIA TAB
LI BE ŞÂ RET GEL Dİ SÂ HI
EN Bİ YÂ HAK YÂ RE SU LAL
LAH A MAN A MAN GUL GU LE DOL
DU Cİ HÂ NE KON DU OL SÂ
HİB A LEM
Alpheus Music
CÜNEYD KOSAL
M-132
Daha çok Nevâ havasında olan bu ilâhîyi el yazısı bir
notadan ufak tashihlerle yazdım. 24.6.1995
Cüneyt Kosal

Musul'lu Hafiz Osman'ın
Senginsemai usulünde Nihāvend
Şarkısı

Feryad ki feryadıma imdad edecek yok

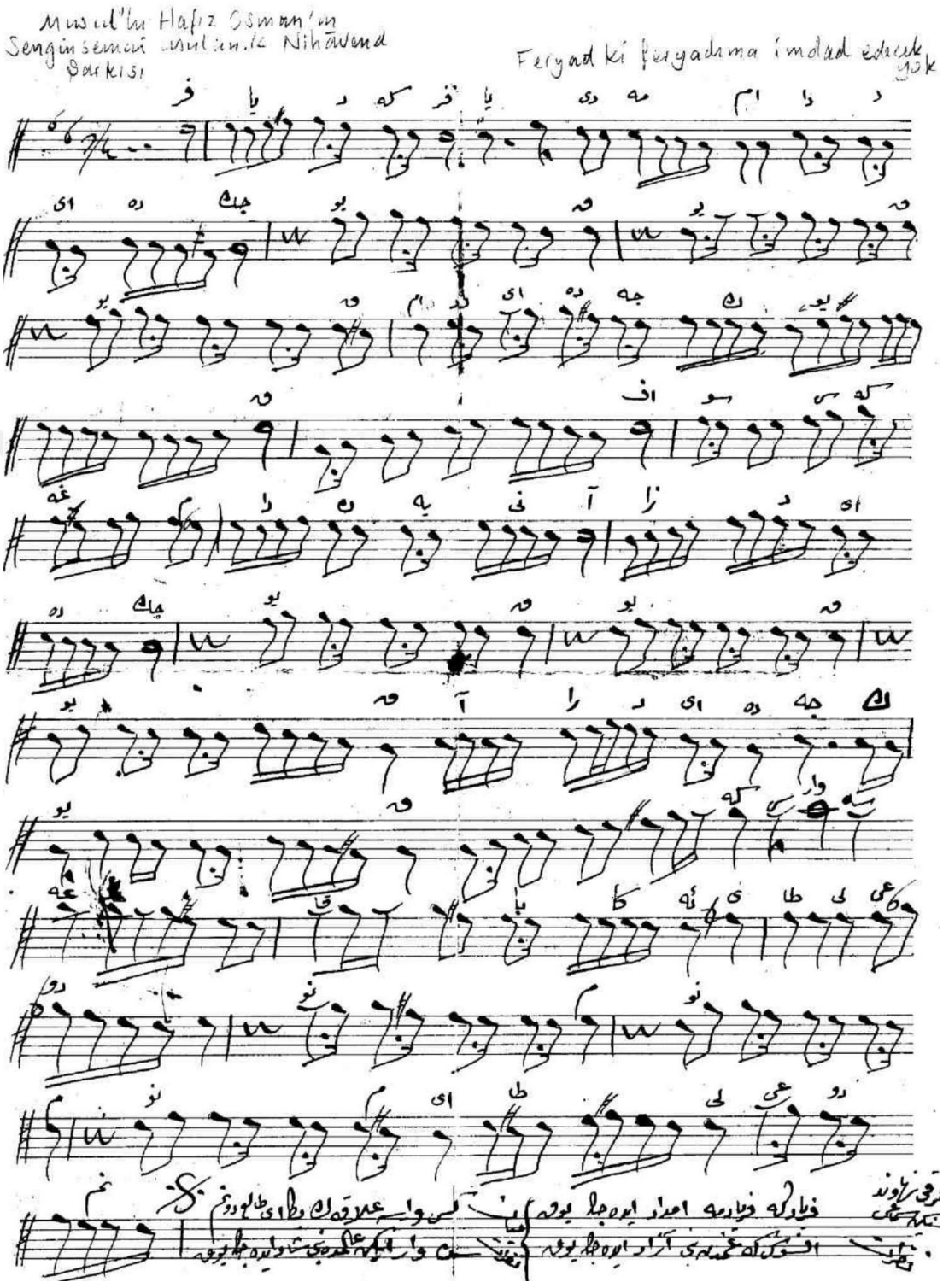

صباشرقی

مبتلادر سکا کوکلم

موصللی حافظ عثمان افندی

Mubtélădir Sană

آقصاق

Mubté la dir sa nă gieuy num éy név

dji van ol dou·hă lim

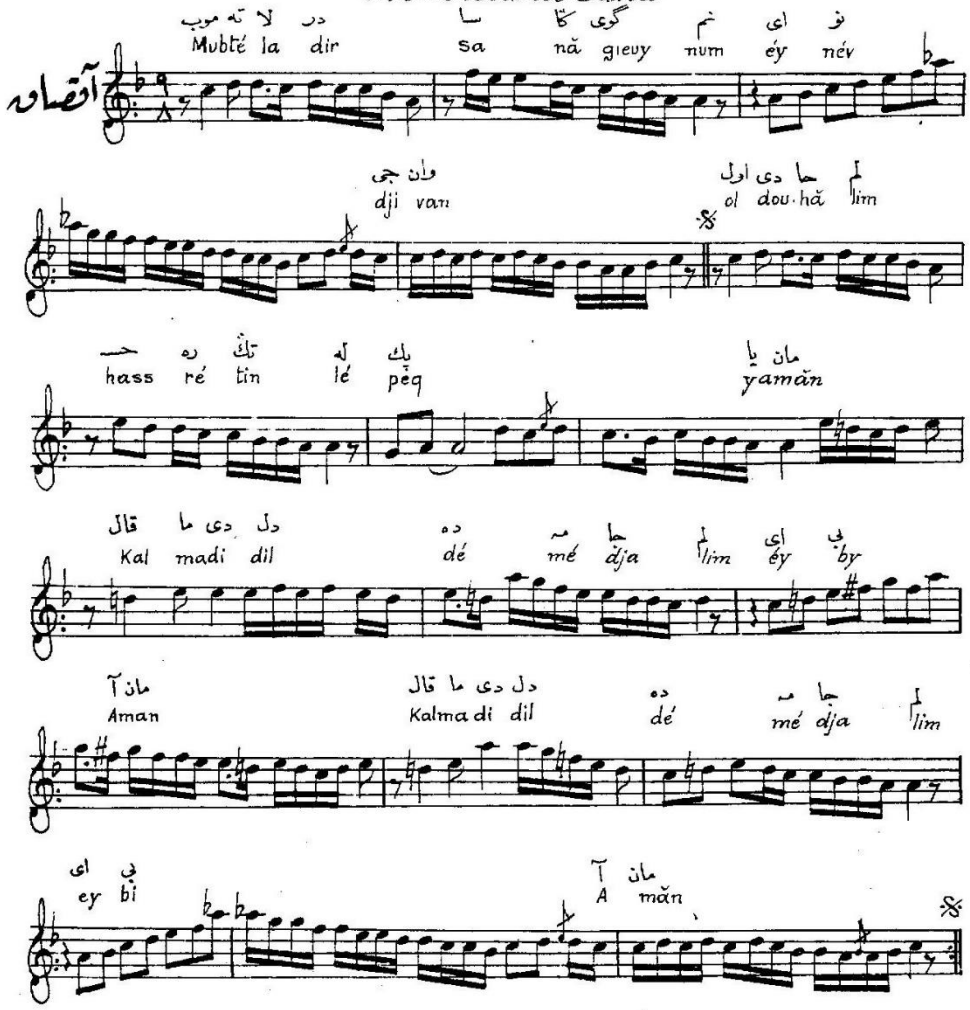

hass ré tin lé peq yamăn

Kal madi dil dé mé dja lim éy by

Aman Kalma di dil dé mé dja lim

ey bi A măn

صباشرقی

مبتلادر سکا کوکلم ای نوجوان
اولدی حالم حسرتک له پک یمان
قالمادی دلده مجالم ای بی آمان
اولدی حالم حسرتک له پک یمان

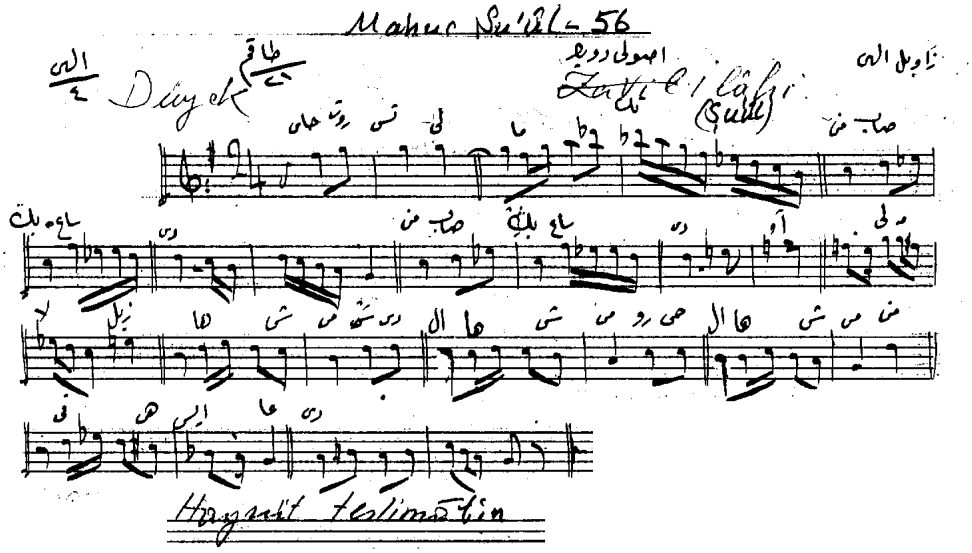

Mahur Su'ûl - 56

Düyek

Zavi'l lâfi (Şuûl)

Hayrüt teslimâtin

Ek 2: Musullu Hafız Osman Dede'nin Orijinal Plakları[296]

[296] Rıfat Kaya, Sivas, 2019. 'Sivas ilinde ikamet eden Rıfat Kaya isimli kolleksiyonerden plak temin edilmiştir.

Ek 3: Musullu Hafız Osman Dede'nin Yaşadığı Döneme ait Çeşitli Belgeler[297]

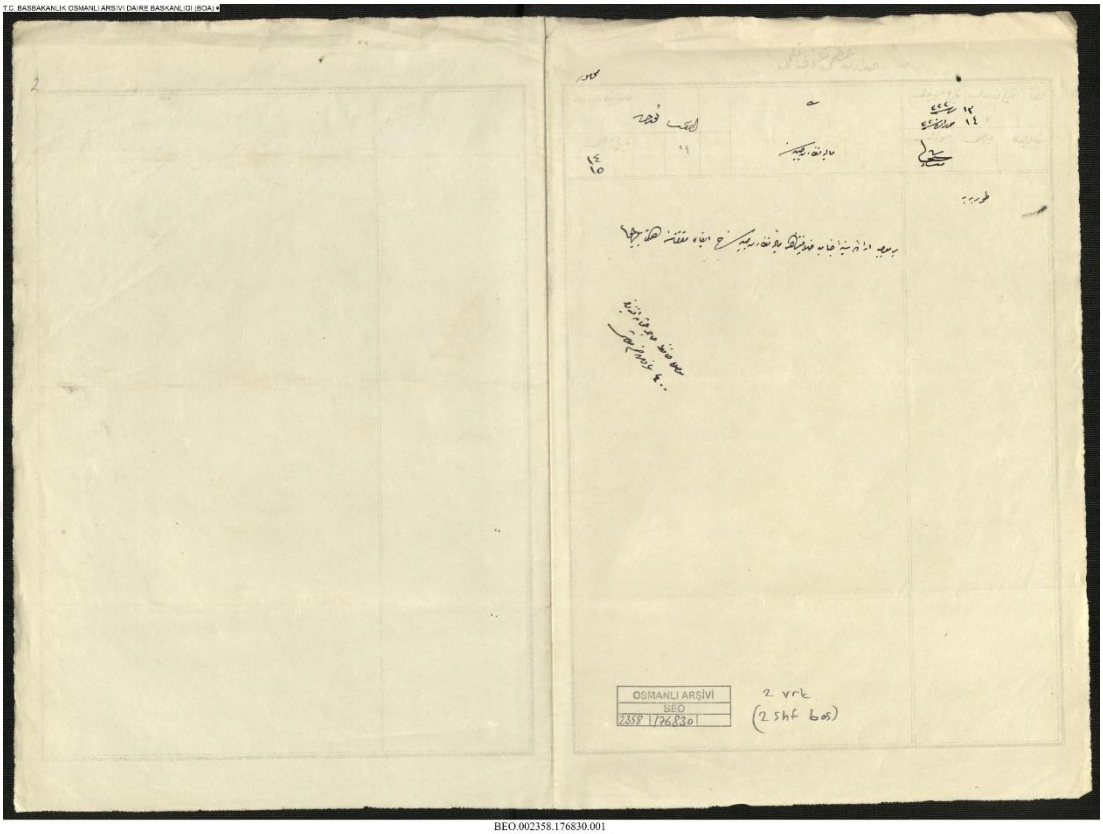

"Musullu Hacı Hafiz Osman Efendi'nin maaşına dört yüz kuruş ilave edilmesi.(Maliye)[298] Beyrut'a gidecek olan erbab-ı ilimden Musullu Hafız Osman Efendi'ye gereken kolaylığın gösterilmesi".[299]

[297] TC Başbakanlık, 2019, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara.
[298] TC Başbakanlık, BEO 2358.176830.001
[299] TC Başbakanlık, DH. MKT.00161.0038.001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAIRE BASKANLIGI (BOA)

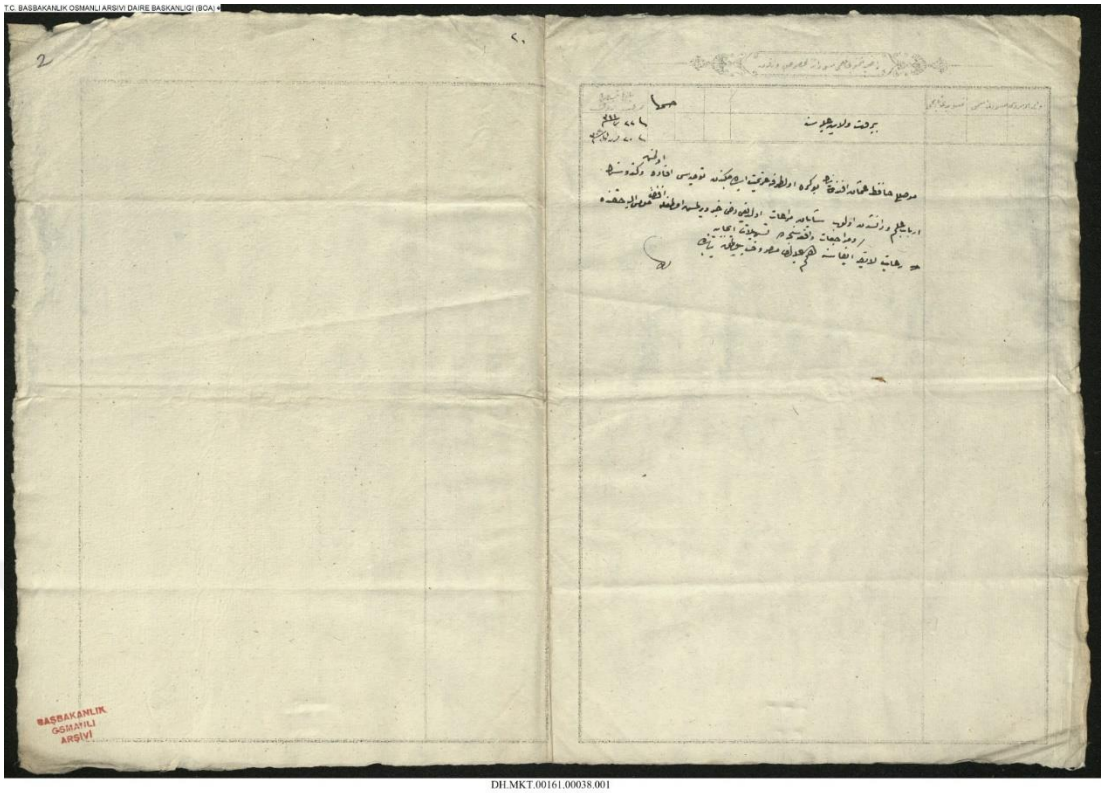

DH.MKT.00161.00038.001

Musullu Hafız Osman Efendi'ye maaş tahsisi. (Ön sayfa)[300].

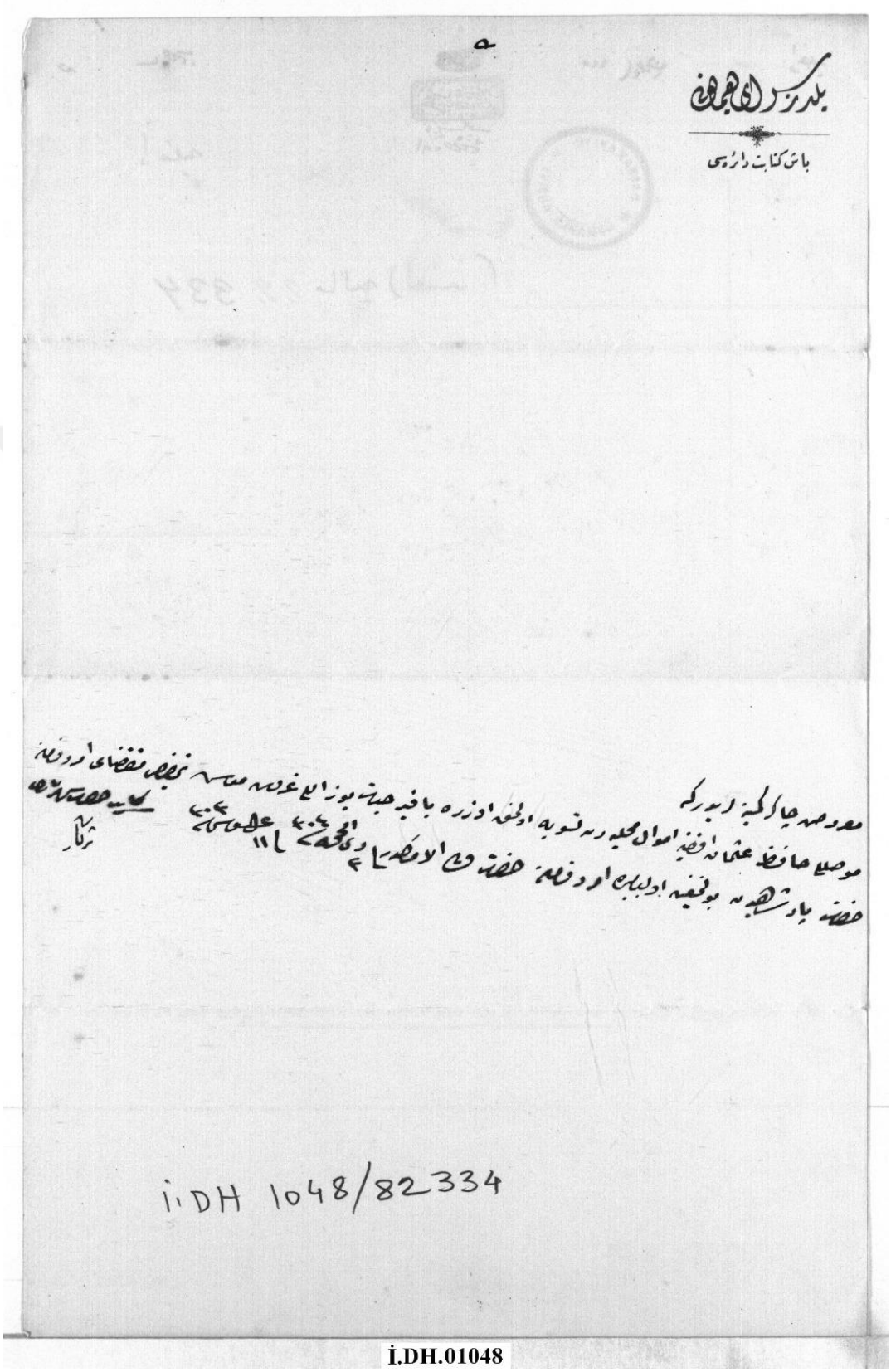

[300]TC Başbakanlık, İ.DH.01048.82334.001

Musullu Hafız Osman Efendi'ye maaş tahsisi. (Arka sayfa)

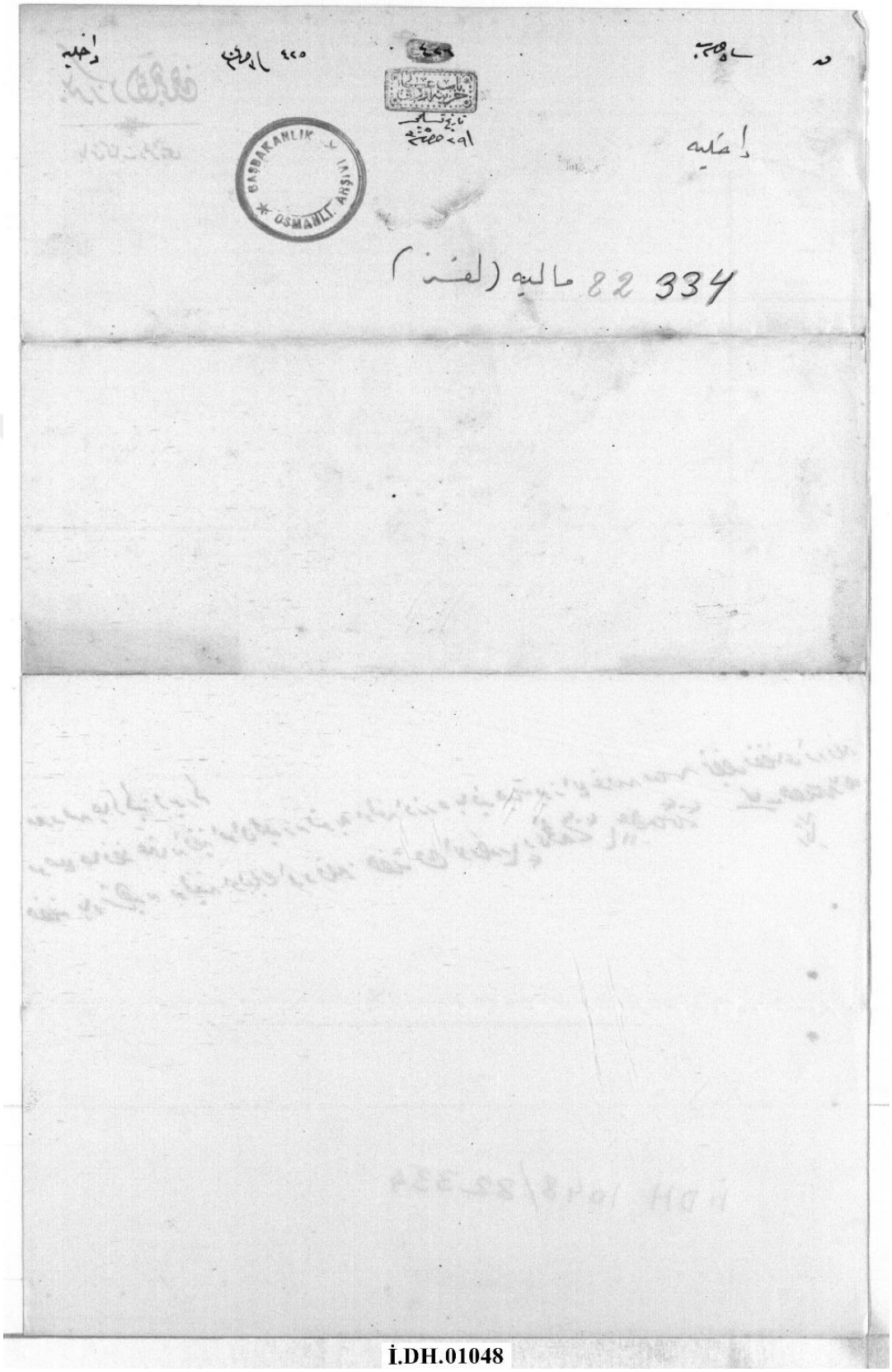

İ.DH.01048

Meccanen Beyrut'a izamı istirhamına dair Musullu A'mâ Hafız Osman ve refiki Yunus efendiler tarafından verilen arzuhalin gönderildiği. (Bahriye)[301]

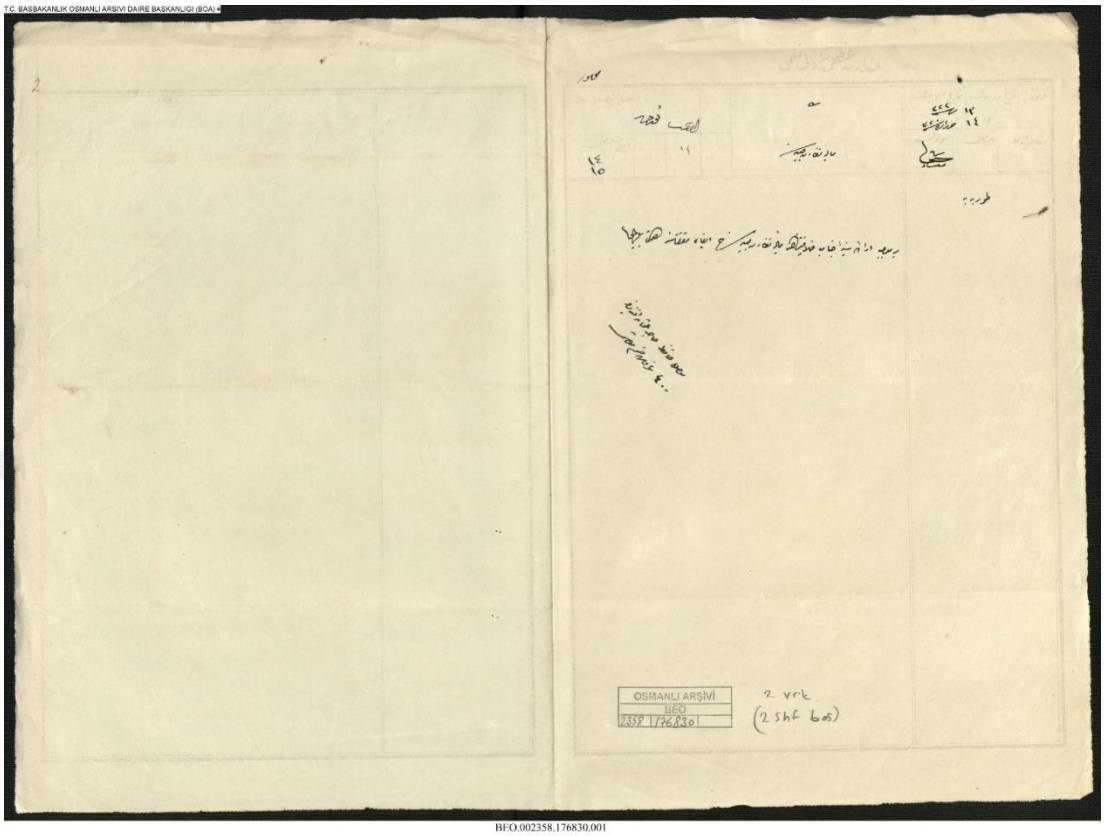

[301]TC. Başbakanlık, BEO.2358.176830.001

Ek 4: Musullu Hafız Osman Dede Adına Çıkartılan Iraklılar Dergisinin Sayfaları[302]

SAYFA (Kapak Başlığı) Musullu Molla Osman- Ödüllerle Dolu Tarihi Musullu Molla Osman-Örülmüş İstisnalar ve Şaheserler. (Yazan: Rıfat Abdülrrezzak Muhammed). Zekâsı, Ortaya çıkardığı Eserler ve Mısır'daki Dergisi (1896'da Mısır'da bulunduğu sırada 'El- maarif ' adında bir dergi çıkarmıştır.)[303] Başlıkları yer almaktadır.

[302] Kerim Fahri, Musullu Molla Osman Ödüllerle Dolu Tarih, Iraklılar Dergisi, Sayı.3962, 2017, s.1-2
[303] Kerim Fahri, ss.3

Musullu Molla Osman- Arapça Şarkıların Efendisi (Yazan: Dr. Ömer Talip) Kıraat ve Mûsiki, diye başlıklar verilmiş.[304]

"İşte bu şekilde Molla Osman el-Musli'yi tanıyordum." Başlığı verilmiş. 1973 yılında Musullu Molla Osman İle yapılmış programından bir fotoğraf gösteriliyor.

[304]Kerim Fahri, ss.2

Programın adı (Tahkikat). Fotoğrafın altında “Nadir bulunan bir resim” İfadesi yer alıyor. [305]

[305]Kerim Fahri, ss.4-5

Musullu Molla Osman- Şam Memleketi Onu, “Güçlü Muazzam Âma” Mısır ise “ Şarkın (Doğunun) Şakıyanı” Olarak isimlendiriyor.[306] Yazan: Adil Haşimi.

[306] Kerim Fahri, ss.6-7

Molla Osman El-Musul'un var olan uzun bir Tarihi Geçmişini Vermek.[307] Başlığı verilmiş.

عراقيون
من زمن التوهج
الملا عثمان الموصلي تاريخ حافل بالعطاء
اعداد: بدري نوئيل يوسف
الشيخ عثمان الموصلي

[307] Kerim Fahri, ss.8-9

Musullu Hakkındaki Gerçekler. (Senede Bir kez Beni Ziyaret Et.) Evet, O bir Iraklı! Başlığı verilmiş. Yazan: Ahmed Musullu.[308]

حقائق حول الموصلي وازوروني
بالسنة مرة)
نعم.. انها عراقية!
احمد الموصلي
الملا عثمان الموصلي، مؤسس مدرسة الانشاد الديني
فارس سعد الدين

[308]Kerim Fahri, ss.9-10

MELODİLERİN GİTARI/ ARP'I? Yazan: Dr. Adil Bakri[309] Şekillinde başlık ve Yazar adı belirtilmiş.

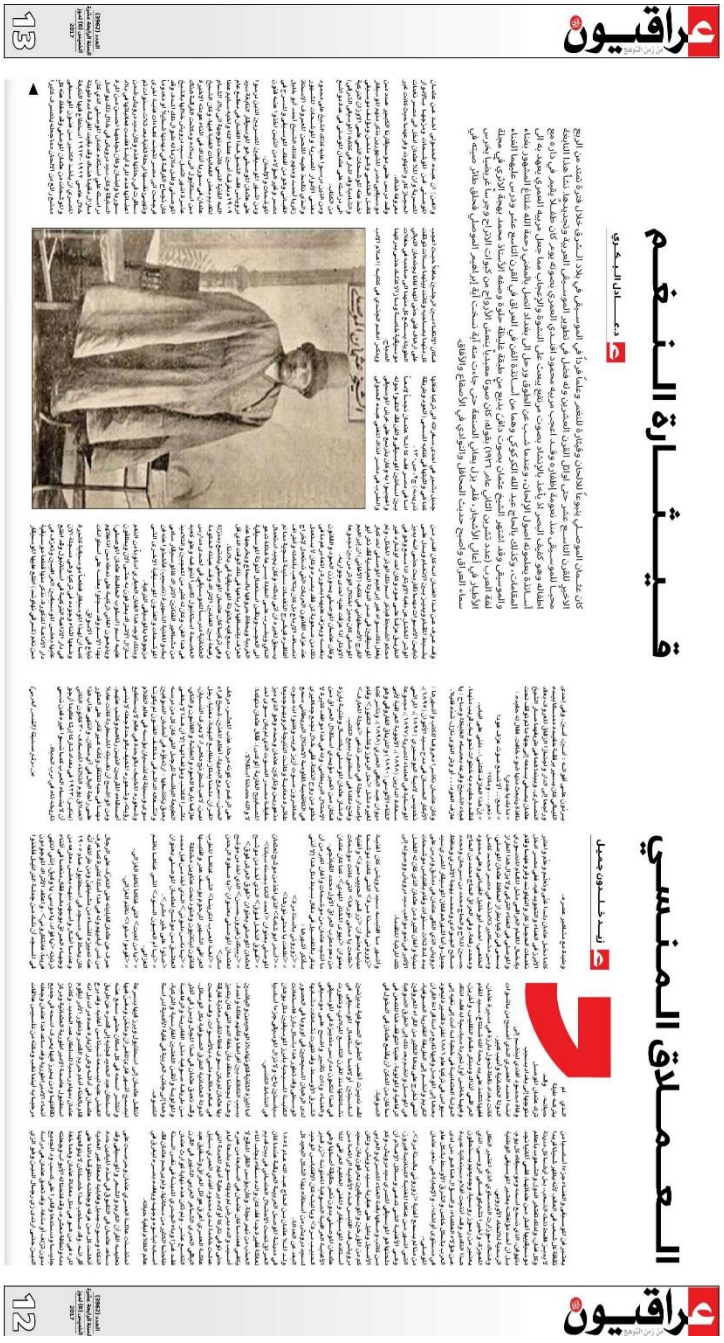

[309] Kerim Fahri, ss.11-12

Musullu Molla Osman'ın hayatının son saatlerini ve vefatını anlatan bir yazı bunuyor. HAYATININ SON SAATLERİ'NDE MOLLA OSMAN MUSULLU. Yazan: Halid Muhsin İsmail.[310]

[310]Kerim Fahri, ss.13-14

عبد الفتاح معروف

السيد درويش

من تلامذة المُلا عثمان الموصلي

بالفنم ويدخله في اغان مصرية مبتكرة.

وقد اشاد المؤلفون المصريون الذين بحثوا في تاريخ حياة سيد درويش بالدور الذي قادته عثمان الموصلي في توجيه الموسيقار المصري وتزويده بالألحان التي اقتبس منها اغانيه بعد عودته من الشام.

ولندع الاستاذ محمد النجر وهو احد المؤسيقار سيد درويش يحدثنا عن المر عثمان الموصلي في تعليم ابيه سيد درويش اثناء رحلته الاولى والثانية فقد قال انه (تعرف خلال الرحلة الأولى بالأستاذ عثمان الموصلي واخذ عليه من التواشيح ما استطاع حفظه في تلك الفترة القصيرة)، أما عن الرحلة الثانية فقد قال عنها انها الاسكندرية بعد ان امتلأت جعبته الفنية من فن الاستاذ عثمان الموصلي. وقد حفظ الكثير من الاغاني والموشحات).

وقد عرف ان لسيد درويش في مصر نحو ٣٨ موشحاً بعضها موشحات دينية في مدح الرسول وان هذه الالحان لم تظهر في فن سيد درويش الا بعد رجوعه من الشام بعد ان التقى عثمان الموصلي وهو استاذ الموشحات الاول في بلاد الشرق.

وهناك نسك في نسبة هذه الموشحات لسيد درويش حتى من النقاد المصريين انفسهم كما جاء في احد المصادر المهمة عنه حيث يشير الى ان هذه الموشحات قد تكون مما اتى به سيد درويش في رحلته المشهورة الى سوريا ولندع بعد تعرفه الى الموسيقار الكبير عثمان الموصلي.

وجاء في هذا المصدر أيضاً قوله نصاً انه ليس غريباً أن يسجل سيد درويش نوتات ما حفظه من الموصلي بخط يده حفظاً عليه من الضياع والنسيان.

وقد استطاع سيد درويش ان يطور الموسيقى المصرية حتى بلغ بها المكانة الرفيعة وكان كثير من الاحيان مما اقتبسه من استاذه الموصلي يأخذ شكلاً جديداً وينتشر بشكل اغان خفيفة في طول البلاد وعرضها مثل اغنية: (طلعت يا محلى نورها) التي كانت في الاصل موشحاً دينياً من نغم الجهركاه دعلمه: (يهوى المختار المهدي) وكذلك اغنية (زوروني بالسنة مرة) التي كانت هي الاخرى موشحاً في مدح الرسول مطلعه (زر قبر الحبيب مرة) وهكذا.

وقد درس على هذا الشيخ في العراق عدد كبير من الطلاب الذين اختصوا بالالحان والمقامات والغناء نذكر منهم محمد علي شويكه المتوفى سنة ١٩٠٨م وجديد علي الصفو المتوفى سنة ١٩١١م وعبد الرزاق القبانجي المتوفى سنة ١٩٣١م والحاج سلو الجزمجي المتوفى بالموصل سنة ١٩٣٣م والسيد أحمد عبد القادر الموصلي المتوفى بالموصل سنة ١٩٤١م والملا مبارك المتوفى سنة ١٣٣٠هـ والحاج أحمد بن الملا كاظم بن دبيس المتوفى سنة ١٣٣٥هـ والحاج محمد بن سمحان الموادد سنة ١٨٩٨م والحاج محمد بن سرحان المتوفى بالموصل سنة ١٩٢٩م وعبد الفتاح معروف الموادد سنة ١٨٩٦م وجميعهم تتلمذ على الموادد المشار اليهم.

كانت المرة الاولى التي التقيت فيها بالثقافة العبقري عثمان الموصلي عام ١٩٦٤ عندما كنت ادرس القراءات السبع على شيخ القراء في الموصل المرحوم محمد صالح الجوادي.

ولايمكن ذلك لقاءاً بالمعنى المعروف لانني قد ولدت بعد وفاته بسبع سنين.

ولكن الشيخ الجوادي الخيرني مرة انه اخذ اجازة القراءات العشر عن المرحوم الملا عثمان الموصلي وحكى لي بعض اخباره وقصصه فتجمعت لدي معلومات عنه وكان ذلك هو اللقاء الذي عنيته.

ومضت الاعوام وانهيت دراسة الطب عام ١٩٥٦ وفتحت عيادة لي.

وكان يوم من ايام عام ١٩٥٩ لم اجد الا وجمال الامن يأخذوني من عيادتي مغلولا لاعتقالي في سجن (ابو غريب) وهناك التقيت مع المرحوم عبد الجواد الجوادي المعتقل ايضا.

والمحافظة لافتة وكنت المشرف على تصحيحه لي اسم عثمان الموصلي الشرير الذي ملأ الدنيا باخباره.

وعندئذ استعدت المعلومات التي اخبرني بها شيخي محمد صالح الجوادي من قبل.

فقررت ان اكتب عن هذا الرجل.

ومضيت ابحث في الصحف والمجلات الصادرة في عهده واتصل بالمعمرين من الاحياء ونوي الخبرة.

وانتهيت بعد سنين من البحث الى تأليف كتابي الاول الذي بعنوان: عثمان الموصلي الموسيقار الشاعر المتصوف) والذي صدر عام ١٩٦٦ من القرن الماضي وانبعثه بكتابين اخرين عنه في فترات متباعدة.

كان لصدور هذا الكتاب الذي صدر بمساعدة المجمع العلمي العراقي صدى واسع في اوساط المثقفين واعلام الموسيقى والفن وتلقى قبولا حسنا في البلاد العربية.

وقال احد المعلمين: بالامس اتنى اخرجت هذا العبقري من قبره ونفضت الغبار عنه.

فلم يكن احد انذاك يعلم تفاصيل حياة عثمان الموصلي وكان القليل من سمع بأسمه.

وادى ظهور الكتاب الى انطلاق عدد كبير من المؤلفين والكتاب للكتابة عنه وكان مصدرهم الوحيد هي الاطلاع هو هذا الكتاب الاول.

وظهر اسم عثمان الموصلي في كل مكان وسميت محلات كثيرة باسمه ومنها قاعة في معهد الفنون الجميلة ببغداد وشارع في الموصل وحي باكمله (حي عثمان الموصلي).

والقبيله تمثال في هذه المدينة سعيت انا مع

وكان من جملة ما تحدثت به اخبار الموصل فذكر لي اسم عثمان الموصلي الشرير الذي ملأ الدنيا باخباره.

وعندئذ استعدت المعلومات التي اخبرني بها شيخي محمد صالح الجوادي من قبل.

فقررت ان اكتب عن هذا الرجل.

ومضيت ابحث في الصحف والمجلات الصادرة في عهده واتصل بالمعمرين من الاحياء ونوي الخبرة.

وانتهيت بعد سنين من البحث الى تأليف كتابي الاول الذي بعنوان: عثمان الموصلي الموسيقار الشاعر المتصوف) والذي صدر عام ١٩٦٦ من القرن الماضي وانبعثه بكتابين اخرين عنه في فترات متباعدة.

كانت المرة الاولى التي التقيت فيها بالثقافة العبقري عثمان الموصلي عام ١٩٦٤ عندما كنت

العدد (3962)
السنة الرابعة عشرة
الخميس (6) تموز
2017

رئيس مجلس الإدارة رئيس التحرير
فخري كريم
رئيس التحرير التنفيذي
علي حسين
سكرتير التحرير
رفعة عبد الرزاق
الاخراج الفني: خالد خضير
طبعت بمطابع مؤسسة المدى للإعلام والثقافة والفنون
WWW. almadasupplements.com

الى عاصمة الخلافة العثمانية والتقائه بشيخ مشايخ الطرف الصوفية ابي الهدى الصيادي واخذه عنه الاجازة بالطريقة الرفاعية ثم دخوله قصر السلطان عبد الحميد ليكون المقرئ والمنشد له فاسال عطفه مع تعيينه استاذا للموسيقى في احد معاهد العاصمة استانبول.

ولقد ترك الشيخ عثمان بصماته الفنية على الموسيقى التركية حتى ان دار الاذاعة التركية سجلت له عدة الحان باسم (طرز الحافظ عثمان الموصلي) وكانت تذيعها باستمرار من الاذاعة التركية.

وسافر الموصلي الى مصر مرتين نال في الاولى الاجازة بالقراءات العشر اما السفرة الثانية وكانت عام ١٨٩٥ والتي استمرت خمسة سنوات فقد اصدر خلالها مجلة (المعارف) وكان يوسّط صحفيا الى جانب كونه سياسيا مندوبا عن السلطان العثماني ومؤلفا لعدد من الكتب واستكانا للموسيقى يلتف حوله عدد من كبار الموسيقيين مثل كامل الخلعي والشيخ علي محمود مغني الادوار المصرية والموشحات والشيخ احمد ابو خليل القباني الذي هو من القطاب الموسيقى والمسرح في مصر وكان من ابرز هؤلاء سيد درويش تابعة الموسيقى المصرية وقد درس عليه في دمشق والقدس ومنه هذا الحان مثل لحن اغنية (زوروني بالسنة مرة) التي غنتها فيروز وكذلك اغنية (شمس الشموسة) التي يقول عنها المؤرخ حامد البازي انها اغنية بصرية لحنها الملا عثمان في البصرة وغنتها المغنية البصرية (طيرة) على يخت الشيخ خزعل امير المحمرة الذي كان راسيا في شط العرب بالعشار بحضور الشيخ خزعل نفسه.

وحامد البازي هو مؤرخ البصرة واحد ادبائها ان الشيخ عثمان زار البصرة مرتين بعد الانقلاب العثماني وتلقى فيها الكثير من الحفاوة والتكريم واتصل بعلماء البصرة ووجهائها والفنانين فيها وقد اكبر طلاب بالسلة القلب الذي كان مرشحا لعرش العراق قبل الملك فيصل الاول الملا عثمان واقامله الحفلات والدعوات.

ويذكر المؤرخ البازي ان الشيخ عثمان غنى على مسرح (اوليك) اغنية من نغم الرمث.

كما يقول انه كان يجهل ان الملا عثمان يلعب الشطرنج رغم قلقانه الرؤيا حتى سمع ان السيد طالب بالملا القلب اصطحبه الى دار ابن زيدب ليلعب الشطرنج هناك.

وبالاضافة الى هذه المواهب في القراءات القرانية والتصوف وقراءة الوشحات والموسيقى والغناء ونظم الشعر والسياسة والصحافة والتلفيف ونظم التاريخ الشعري والسياحة عند هذا العبقري فقد كانت له موهبة اخرى وهي معرفة الاشخاص بمجرد تحسس ايديهم او سماع كلمة منهم رغم عاهة العمى عنده.

وجاء في حديث للمرحوم محمود صبحي الخضري انه كان يسمر الموهد مدخل السراي في بغداد فراى من بعيد الملا عثمان قادما ويصحبه رئيس كتاب الاوقاف.

قال الدفتري فالتمرت الى هذا الشخص ان لا يخبر الملا الموصلي بمجيئي ثم تقدمت من الملا عثمان وحييته مادا يدي لمصافحته فاخذ يتقدسها كعادته.

فبادرته بقولي (هذه اليد لم يسبق لها ان تشرفت بمصافحتك).

فبقي ساكتا برهة وبعد لحظات انطق بقول هذين البيتين: (اوراق اخلاصي اذا ما سطرت تنشر في الافاق حسن الاسطر وكلها محفوفة في مهجتي ومهجتي عند (فؤاد الدفتي) وفؤاد الدفتري هو والد محمود صبحي الدفتري هذا.

وناظر الخلق الشيخ عثمان بعد نشر كتابي عنه قررت مديرية الاذاعة والتلفزيون تقديم مسلسل اذاعي عنه لبداية خلال شهر رمضان الذي كان سيحل بعد ايام.

فتم العمل واختير المرحوم الفنان القدير كتعان وصفي ليقوم بدور عثمان وانيع المسلسل من ثلاثين حلقة من دار الاذاعة العراقية وكان مسلسلا ناجحا.

وانجزت تاليف الكتاب الثاني عن هذا النابغة بناءا على تكليف وزارة الثقافة والاعلام التي فقد طلبت مني الوزارة ان يكون الكتاب بشكل قصة متتابعة الاحداث ليعرض في حلقات بمسلسل تلفزيوني هذه المرة.

وانتهيت من تاليف الكتاب الثاني هذا بعنوان (عثمان الموصلي قصة حياته وعبقريته) وكنت قد اضفت فيه بعض الاضافات التي اتعلت عليها.

وقدمت الكتاب بعد صدوره الى المسؤولين في دورية التلفزيون فجرى العمل على وضع السيناريو من قبل الكاتب القصصي الاديب عبد الاله حسن وتم اختيار الممثلين وكنت انا المشرف التاريخي على المسلسل.

وقام الصديق الموسيقار الفنان سالم حسين استاذ القانون في معهد الفنون الجميلة باعداد الموسيقى والاغاني وقد اخرج هذا المسلسل الجميل المخرج الراحل جاسم شعن.

وعرض المسلسل في تلفزيون بغداد في ثلاثة عشر حلقة وكان مسلسلا ناجحا حيث انهالت الطلبات من الفضائيات التلفزيونية العربية لنشر المسلسل غير ان دخول الجيش العراقي الى الكويت حال دون ذلك.

فضاع هذا المسلسل الرائع مع ما ضاع وسرق واحترق.

وجديرا لمو قامت قناة (سما الموصل) بوضع مسلسل جديد عن عثمان الموصلي ويعرض من القناة الفضائية.

وجاء دور الكتاب الثالث الذي اصدرته عن هذا النابغة فقد الف هذا الكتاب الذي بعنوان (مع عثمان الموصلي وقيثارة النغم) وقامت وزارة الاعلام بطبعه ونشره بمناسبة مرور خمسين سنة على وفاته.

وبهذه المناسبة اقامت الوزارة المهرجان التاهبي له في قاعة الخلد ببغداد بتاريخ ١٩٧٣/٢/١

1970 yılında doğum yeri olan Musul'da, Molla Osmân için bir anıt dikilmiştir. Vefatı üzerine Abdurrahmân el-Bennâ', Molla Osman'a aşağıdaki beyitle başlayan bir mersiye nazmetmiştir.

"İlim şeyhi Osman, Allah'ın korumasında göğsün imanla dolu olduğu halde gittin."[311]

[311] Şaban. ss. 203.